

ISSN (Print) 2616-7174
ISSN (Online) 2663-2500

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК **BULLETIN**
Евразийского национального of L.N. Gumilyov
университета имени Л.Н. Гумилева Eurasian National University

ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
JOURNALISM Series
Серия ЖУРНАЛИСТИКА

№ 3(140)/2022

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2022

Astana, 2022

Бас редакторы: **Қайрат Сақ**
ф.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: **Серік Тахан** - ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Бас редактордың орынбасары: **Гүлнар Кендірбай** - PhD, Колумбия университеті, Нью-Йорк, АҚШ

Редакция алқасы

Асанов Камашке	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әбдиманұлы Өмірхан	ф.ғ.д., проф., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Әбішева Вера	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әшірбекова Гүлмира	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайоминг университеті, Ларами, АҚШ
Байғожина Дана	PhD, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан,
Гавра Дмитрий	профессор, әлеуметтік.ғ.д., Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің, Ресей
Дзялошинский Иосиф	ф.ғ.д., проф., Экономика жоғары мектебі, Мәскеу, Ресей
Дүйсенғазы Серікзат	ф.ғ.к., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есдаулетов Айтмуханбет	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Жусупова Алматай	ф.ғ.к., доцент, А. Байтұрсынов ат. ҚМУ, Қостанай, Қазақстан
Ирназаров Кудрат	тар.ғ.д., проф., Мырза Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті
Корконосенко Сергей	саяси ғ.д., проф., Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей
Қозыбаев Сағымбай	тар.ғ.д., проф., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Қуантаев Нұржан	ф.ғ.к., доц., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Лебедева Татьяна	ф.ғ.д., проф., Еуропа PR институты, Париж, Франция
Ниязғұлова Айгүл	PhD, профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
Нұртазина Роза	саяси ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Окай Айдемир	Абант Иззет Байсал университеті, Болу, Түркия
Ризун Владимир	ф.ғ.д. проф., Т. Шевченко ат. Киев ұлттық университеті, Киев, Украина
Саудбаев Мадияр	PhD, С. Демирел ат. университет, Алматы, Қазақстан
Сердәлі Бекжігіт	ф.ғ.к., проф. м.а., Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
Тоқтағазин Мұратбек	ф.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Халилов Әбдігани	PhD, проф. Ж. Баласағұн атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті
Шыңдалиева Меңдігүл	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шестеркина Людмила	ф.ғ.д., проф., Оңтүстік-Орал мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей
Шурентаев Амангелді	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Журнал менеджері: **Ә. Жұматаева**
Жауапты хатшы: **Г. Ерғасова**

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 каб.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. **ЖУРНАЛИСТИКА** сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.
15.02.2021 ж. № KZ07VPY00032398 қайта есепке қою туралы куәлігі.
Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 23 дана. Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ.,
Қажымұқан к-сі ,13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

Editor-in-Chief: **Kairat Sak**

Candidate of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief: **Serik Takhan** - *Doctor of Philology, Prof., Astana, Kazakhstan*

Deputy Editor-in-Chief: **Gulnar Kendirbai** - *PhD, Professor, Columbia University, New York, USA*

Editorial board

Asanov Kamashke	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Abdimanuly Omirkhan	Doctor of Philology, Prof., Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Abisheva Vera	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Ashirbekova Gulmira	Candidate of Philology, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Brown Michael	PhD, Prof., University of Wyoming, Laramie, USA
Baigozhina Dana	PhD, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Gavra Dmitry	Doctor of Sociological Sciences, Saint Petersburg State University, Russia
Dzyaloshinski Iosif	Doctor of Philology, Prof., Higher School of Economics, Moscow, Russia
Duisengazy Serikzat	Candidate of Philological Sciences, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yesdauletov Aitmukhanbet	Candidate of Philology, Associate Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Zhussupova Almatay	Candidate of Philology, Assoc. Prof., A. Baitursynov KSU, Kostanay, Kazakhstan
Irnazarov Kudrat	Doctor of History, Professor, Mirzo Ulugbek Uzbek National University
Korkonosenko Sergei	Doctor of Political Sciences, Prof., Saint Petersburg State University, Russia
Kozybayev Sagymbai	Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Kuantayev Nurzhan	Candidate of Philological Sciences, Assoc. Prof, Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Lebedeva Tatiana	Doctor of Philology, Prof., European PR Institute, Paris, France
Niyazgulova Aigul	PhD, Prof., International Information Technologies University, Almaty, Kazakhstan
Nurtazina Roza	Doctor of Political Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Okay Aydemir	Abant Izzet Baysal University, Bolu, Turkey
Rizun Volodymyr	Doctor of Philology, Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kiev, Ukraine
Saudbayev Madiyar	PhD, Prof., Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan
Serdali Bekzhigit	Candidate of Philology, Assoc. Prof, A. Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan
Toktagazin Muratbek	Candidate of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Khalilov Abdigani	PhD, Prof., Ju. Balasagun Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyzstan
Shindaliyeva Menlikul	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shesterkina Ludmila	Doctor of Philology, Prof., South Ural State University, Chelyabinsk, Russia
Shurentayev Amangeldy	PhD, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Managing Editor: **A. Zhumatayeva**

Executive Secretary: **G. Yertassova**

Editorial address: 2, K. Satpayev str., of. 402, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. JOURNALISM Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.

Rediscount certificate № KZ07VPY00032398 dated 15.02.2021.

Periodicity: 4 times a year. Circulation: 23 copies. Address of printing house: 13/1, Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: **Кайрат Сак**
кандидат филологических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора: **Серик Тахан** - д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.
Зам. главного редактора: **Гульнар Кендирбай** - PhD, Колумбийский университет, Нью-Йорк, США

Редакционная коллегия

Асанов Камашке	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Абдиманулы Омирхан	д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Абишева Вера	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Аширбекова Гулмира	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайомингский университет, Ларами, США
Байгожина Дана	PhD, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Дзялошинский Иосиф	д.ф.н., проф., Высшая школа экономики, Москва, Россия
Дуйсенгазы Серикзат	к.ф.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Гавра Дмитрий	д.социол.н., профессор, Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
Есдаулетов Айтмуханбет	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Жусупова Алматай	к.ф.н., доцент, КГУ им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Ирназаров Кудрат	д.и.н., проф., Узбекский национальный университет имени Мирзо Улугбека
Корконосенко Сергей	д. полит. н., проф., Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
Козыбаев Сагымбай	д.и.н., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Куантаев Нуржан	к.ф.н., доцент, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Лебедева Татьяна	д.ф.н., проф., Европейский институт PR, Париж, Франция
Ниязгулова Айгуль	PhD, профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан
Нуртазина Роза	д. полит. н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Окай Айдемир	Университет Абант Иззет Байсал, Болу, Турция
Ризун Владимир	д.ф.н., проф., Киевский национальный университет, Киев, Украина
Саудбаев Мадияр	PhD, проф., Университет Сулейман Демиреля, Алматы, Казахстан
Сердали Бекжигит	к.ф.н., асс. проф., Университет А. Ясави, Туркестан, Казахстан
Токтагазин Муратбек	к.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Халилов Абдигани	PhD, проф., Кыргызский государственный университет им. Ж.Баласагына
Шиндалиева Менликул	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Шестеркина Людмила	д.ф.н., проф., Южно-Уральский государственный университет, Челябинск, Россия
Шурентаев Амангельды	PhD, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Менеджер журнала: **А. Жуматаева**
Ответственный секретарь: **Г. Ертасова**

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31413) E-mail: vest_journalism@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ЖУРНАЛИСТИКА
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ07VPY00032398 от 15.02.2021 г.
Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 23 экземпляра.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (вн.31413)

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Журналистика сериясы, №3(140)/2022**

МАЗМҰНЫ

ӨЛЕМ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

<i>Ақсейіт Ғ.М., Кабдугалиев А.К.</i> АҚШ баспасөзінің даму ерекшеліктері	8
<i>Жұматай А., Өзбекова Г.</i> Ақпараттық билік парадигмалары («Әл-Жазира» телеарнасы материалдары негізінде)	15

МЕИАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ

<i>Карекенов М., Шүрентаев А.</i> Әскери журналист ретінде қалыптасудың психологиялық алғы шарттары	28
---	----

ПУБЛИЦИСТ ШЕБЕРЛІГІ

<i>Жақсылықбаева Р., Ақынбекова А., Бакенова Р.</i> Шерхан Мұртаза публицистикасында ұлттық мүдде мәселелері	36
--	----

ЖАҢА МЕИА

<i>Кушалиева Т.О.</i> Блогосфера және интернет-журналистика: трансформациялық үдірістер	44
---	----

ЖУРНАЛИСТИКА ТАРИХЫ

<i>Қойгелдиева З.Ж.</i> «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдары арасындағы сабақтастық	55
<i>Сақ Қ.Ө., Ертасова Г.Қ.</i> Ахмет Байтұрсынұлының қазақ журналистикасы мен көсемсөзінің мән-маңызын арттырудағы қызметі	63

PR ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

<i>Маркабаева Г.Т.</i> БАҚ-тың мақсатты аудиториямен өзара әрекеттесу формалары мен әдістері	71
--	----

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

<i>Мұтарбекқызы А.</i> Деректі фильм түсірудегі техникалық және шығармашылық мүмкіндіктері	79
--	----

БАҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМ

<i>Иргусаева А.А., Тұржан О.І.</i> Қоғамды жаппай медиасауаттылыққа жеткізу жолдары	85
<i>Негізбаева М.О., Нұршайықова Ә.А.</i> Қазақстандағы ашаршылық тақырыбының (1932-1933 ж.ж.) ғылымдағы және БАҚ-тағы көрінісі	92
<i>Ниязғұлова А.А., Ашенова С.В.</i> БАҚ мәтіндерін дайындаудағы ақпараттық қауіпсіздік мәселелері	103
<i>Утемисов Ж.Ж.</i> Қазақстандағы БАҚ пен билік қарым-қатынасының қазіргі жағдайы мен болашағы	111

ЖУРНАЛИСТИКА ЖАНРЛАРЫ

<i>Оразымбетова З.К.</i> Газеттегі ақпарат: жанрлық және тілдік ерекшеліктері	126
---	-----

CONTENTS

WORLD JOURNALISM

- Akseit G.M., Kabdugaliyev A.K.* Features of the development of print media in the United States 8
Zhumatai A., Uzbekova G. Paradigms of information power on the materials of the Al-Jazeera TV channel 15

MEDIA EDUCATION

- Karekenov M., Shurentayev A.* Psychological prerequisites for becoming a military journalist 28

PUBLICIST SKILL

- Zhaxylykbayeva R., Akynbekova A., Bakenova R.* National issues in Sherkhan Murtaza journalism 36

NEW MEDIA

- Kushaliyeva T.O.* Transformative processes of blogosphere and Internet journalism 44

HISTORY OF JOURNALISM

- Koigeldieva Z. Zh.* The interconnections between the publications «Kazakh» and «Ak Zhol» 55
Sak K.O., Yertassova G.K. Significance of Akhmet Baitursynuly's contribution to the development of Kazakh journalism and publicism 63

TECHNOLOGIES PR

- Markabaeva G.T.* Forms and methods of media interaction with the target audience 71

TV AND RADIO JOURNALISM

- Mutarbek A.* Technical and creative abilities of the team in the creation of the documentary 79

THE MEDIA AND SOCIETY

- Irgusaeva A.A., Turzhan O.I.* Ways of leading society to mass media literacy 85
Negizbayeva M.O., Nurshaikhova A.A. The Kazakh famine of 1930–1933 in Science and Mass Media 92
Niyazgulova A.A., Ashenova S.V. Issues of information security in the implementation of media texts 103
Utemissov Zh.Zh. Current state and prospects of media and government relations in Kazakhstan 111

GENRES OF JOURNALISM

- Orazymbetova Z.K.* Genre and language features of information in newspaper 126

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВАЯ ЖУРНАЛИСТИКА

- Аксеит Г.М., Кابدугалиев А.К.* Особенности развития печатных масс-медиа США 8
Жуматай А., Озбекова Г. Парадигмы информационной власти (на материалах телеканала "Аль-Жазира") 15

МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ

- Карекенов М., Шурентаев А.* Психологические предпосылки становления военного журналиста 28

МАСТЕРСТВО ПУБЛИЦИСТА

- Жаксылыкбаева Р., Акынбекова А., Бакенова Р.* Национальные вопросы в публицистике Шерхана Муртазы 36

НОВЫЕ МЕДИА

- Кушалиева Т.О.* Блогосфера и интернет-журналистика: трансформационные процессы 44

ИСТОРИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ

- Қойгелдиева З.Ж.* Преемственность между газетами «Казах» и «Ак жол» 55
Сак К.О., Ертасова Г.К. Значение вклада Ахмет Байтурсынулы в развитие казахской журналистики и публицистики 63

ТЕХНОЛОГИИ PR

- Маркабаева Г.Т.* Формы и методы взаимодействия СМИ с целевой аудиторией 71

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

- Мутарбек А.* Технические и творческие способности коллектива при создании документального фильма 79

СМИ И ОБЩЕСТВО

- Иргусаева А.А., Туржан О.И.* Пути достижения массовой медиаграмотности в обществе 85
Негизбаева М.О., Нуршаихова А.А. Тема голодомора в Казахстане (1932-1933 г.г.) в науке и СМИ 92
Ниязгулова А.А., Ашенова С.В. Вопросы информационной безопасности при подготовке медиатекстов 103
Утемисов Ж.Ж. Состояние и перспективы взаимодействия СМИ и власти в Казахстане 111

ЖАНРЫ ЖУРНАЛИСТИКИ

- Оразымбетова З.К.* Информация в газете: жанровые и языковые особенности 126

¹Ғ.М. Ақсейіт
²А.К. Кабдугалиев

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
²Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан
Байланыс үшін автор: galiya_76@mail.ru

АҚШ баспасөзінің даму ерекшеліктері

Аңдатпа. Ғылыми мақалада Америка Құрама Штаттарындағы (АҚШ) баспасөздің генезисі – пайда болу тарихы қарастырылады. Америка мемлекеттілігінің қалыптасу мен дамуы барысындағы газет басылымдарының эволюциялық ерекшеліктері, газет басылымдарының өркендеуі мен құлдырау сабаптері айқындалған. Сонымен қатар АҚШ медиаөндірісінің қазіргі жай-күйі, сандық технология кезеңіндегі дәстүрлі БАҚ ролінің өзгерісі зерттеу объектісі ретінде қарастырылады. АҚШ медиакеңістігіндегі бұқаралық коммуникацияның «ескі» баспасөзіне қатысты өзекті мәселелері мен олардың әрі қарайғы даму бағдарлары көрсетілген.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ), генезис, эволюция, кросс-медиа, бұқаралық коммуникациялар, ақпараттық кеңістік, «төңкерілген пирамида», галамтор, әлеуметтік медиа.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-8-14>

Кіріспе

Бүгінде бұқаралық ақпарат құралдарының «төртінші билік» ретінде жиі аталуы оның қаншалықты маңыздылығын көрсетеді. АҚШ-та сөз бен баспасөз бостандығына деген ұмтылыстың тарихы тереңде. Ол жақтағы баспасөз тарихы елдің өз өткенімен тығыз байланысты. Солтүстік Америкадағы бритаңдық колониялар алғашқы баспа жарияланымдарының арқасында тәуелсіздікке қол жеткізді деуге толық негіз бар. Себебі Солтүстік Американың Ұлыбританиядан азаттығы мен тәуелсіздігі туралы алғашқы революциялық

идеялар осы баспасөз арқылы тарап, халықты идеялық тұрғыдан бірікіруге қызмет етті.

Америкалық газеттердің құрылу тарихы – Америка Құрама Штаттарының туу тарихы. Солтүстік Америка континентіндегі баспасөз өзінің пайда болуының алғашқы жылдарынан бастап маңызды ақпарат көзі және наразылық құралы ретінде «халық дауысы» мәртебесіне ие болды. Революциялық соғыс Солтүстік Американың колониялары үшін демократия мен тәуелсіздік үшін күрес қана емес, сонымен бірге сөз және баспасөз бостандығы сияқты негізгі (азаматтық) құқықтар үшін күреске айналды.

Өзінің ұзақ және күрделі тарихында Америка Құрама Штаттарындағы баспасөз көптеген өзгерістерге ұшырады. Газеттердің тарихи тамырларын зерделеу газет индустриясының қалай және неліктен АҚШ-тағы көп қырлы және қуатты БАҚ-қа айналғанын анықтауға көмектеседі.

Зерттеу әдісі

Зерттеу барысында жалпы философиялық, тарихи-салыстырмалы, логикалық, жеке ғылыми әдістер пайдаланылды. Сонымен қатар Америка баспасөзінің бүгінгі мен даму тенденцияларын зерттеу барысында контент-талдау, мәтін талдау, бақылау, болжау әдістері қолданылды. АҚШ-тағы БАҚ-тың бүгінгі жай-күйі туралы статистикалық деректер келтірілді және салыстырмалы түрде баяндалады.

Талқылау

Америка Құрама Штаттарындағы БАҚ тарихы газеттер мен журналдардан бастау алады.

Тарихтан Солтүстік Американы еуропалық отарлау XV-ғасырда басталғаны белгілі. Ал, Солтүстік Америка отаршыларының алғашқы газеті XVII-ғасырдың аяғында ғана пайда болды [1]. Бұл ағылшын баспагері және кітап саудагері Бенджамин Харристің «Шетелдік және отандық қоғамдық оқиғалар» («Publick Occurrences Both Forreign and Domestick») [2] атты төрт беттік парақшасы еді. Солтүстік Америкада жарық көрген алғашқы газет осы. Ол небәрі 4 беттік болды, соңғы парағы оқырмандар өз жаңалықтарын қолдан жазып, газетпен бірге қайта жіберулері үшін бос қалдырылды [3]. Бұл оның 1690 жылы 25 қыркүйекте жарық көрген алғашқы әрі жалғыз саны еді. Онда британиялық билеушілерге қарсы материалдар жарияланғандықтан «лицензиясы жоқ» деген сылтаумен тоқтатылып, Харристің өзі түрмеге жабылды.

Солтүстік Американың алғашқы тұрақты шығарылған газеті 1704 жылдан 1776 жылға дейін Массачусетс колониясында жарық көрген апталық «Бостон хабаршысы» («Boston

News-Letter») болды. Газеттің таралымы 300 данамен шектелген және оны Ұлыбритания үкіметі қаржыландырған. Соңдықтан британдықтар кеткен соң газет те жұмысын тоқтатты.

Американың тәуелсіздігі үшін соғыс барысында (1775 - 1783) онда жиырмаға жуық газет шығарылды. Газеттер көптеген американдықтар үшін қажеттілікке айналды және американдық қоғамның білімді адамдарының сұранысына ие болды. Солтүстік Американың тәуелсіздігі үшін күресте баспасөз басты саяси рөл атқарды. Баспагер-патриоттар 1770 және 1780 жылдар аралығында отарлық газет алмасу желілері арқылы тәуелсіздікке шақыратын мақалаларды белсенді түрде басып шығарып, таратып, бостандықтың революциялық идеологиясын және табиғи құқықтарды қорғау идеяларын түсіндірумен болды. Баспагерлердің күш-жігерінің арқасында, шын мәнінде, Солтүстік Американың он үш колониясын Ұлыбританияға қарсы біртұтас саяси, мәдени және әскери одаққа саяси тұрғыдан біріктіру мүмкін болды. Патриоттық күштер жаңа ұлттың негізінде нәсілдің пайда болуына қол жеткізді. 1783 жылы соғыстың соңына қарай Солтүстік Американың колонияларында 43 газет шығарылса, 1814 жылға қарай газеттер саны 346-ға дейін өсті.

Тәуелсіздік алғаннан кейін «Конгресс сөз және баспасөз бостандығын шектейтін бір де бір заң қабылдамайды» деп жазылған АҚШ Конституциясына бірінші түзету (1791) американдық бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігіне кепілдік берді. 1792 жылғы АҚШ-тың пошта қызметі туралы заңы газеттерге айтарлықтай жеңілдіктер берді: газеттер 100 мильге дейін 1 пенниге және одан әрі 1,5 центке жеткізілді, ал ол кездері бірінші сыныпты пошта бағасы алты центтен жоғары еді.

Бастапқыда газеттерді американдық ауқаты адамдар, сауатты және жазылуын алдын ала төлеуге мүмкіндігі бар адамдар ғана алатын еді. Жазылым бағасы қарапайым жұмысшының бір апталық табысына тең еді.

Мұның бәрі 1830 жылдары бұмен жұмыс істейтін баспа машинасының ойлап табылуымен және қағаз жасау саласындағы жетістіктерге қол жеткен кезде өзгерді. Бұл

өнертабыстар мерзімді басылымдарды басып шығарудың өзіндік құнын арзандатып, газеттерді бір центке сатуға мүмкіндік берді. Газет бағасының арзандауы алғаш рет газеттер мен жаңалықтарды тіпті орта және төменгі санаттағы азаматтарға да қолжетімді етті.

Газеттердің барлығына бірдей қолжетімді болуы басылым тараламын ұлғайтып, елдегі коммуникациялық революцияның дамуына жол ашты. 1835 жылға қарай газет басылымдары Америка Құрама Штаттарының жаңа тарихын жасады. Бұл жылдары баспасөз бостандығына ерік беріліп, Америка газет пен оқырман саны ең көп алдыңғы қатарлы мемлекетке айналды. 1830-1860 жылдардағы бұл кезең әдетте «Пенни Пресс» дәуірі деп аталады, көптеген тарихшылар Америка Құрама Штаттарындағы бұқаралық коммуникацияның бастауы осы кез деп санайды.

Сауаттылықтың артуы, сондай-ақ телеграф сияқты жаңа технологиялық жетістіктер жаңалықтарды ұзақ қашықтыққа жылдам алмасуға мүмкіндік берді. Сағатына 10 000 парақ басып шығаруға қабілетті алып айналмалы пресстердің пайда болуы және фотосуреттер газет өндірісін 1850 жылғы 2526 газеттен 1880 жылы 11 000-ға дейін өсуіне ықпал етті [4].

1800 жылдардың ортасынан бастап газеттер жекелеген редакторлардың ой-пікірін білдіретін құралдан нақты ақпаратты жеткізушіге айналды.

1861-1865 жылдардағы Азамат соғысы кезінде жедел әрі шынайы ақпаратқа деген сұраныс американдық журналистиканы мемлекет өміріндегі қарқынды даму үстіндегі тегеурінді күшке айналдырды.

Соғыстан кейінгі жылдары газеттің өсімі тоқтаған жоқ. 1880 жылғы санақ кезінде әртүрлі тақырыптағы 11314 газет тіркелген. Америкадағы Азамат соғысынан кейін баспасөзде «төңкерілген пирамида» стилі кең қолданылды. Онда фактілер маңызына қарай орналастырылды. «Кім? Не? Қашан? Қайда? Не себепті?» деген маңызды мәселелер оқырмандарды қызықтыру үшін алдыңғы қатарға шығарылды. Бұл стиль ақпаратты беруде тиімді болғанымен, мақаланың сипаты мен құрылымының әрқелкілігіне кері әсерін тигізді [5].

Кейбір АҚШ газеттерінің таралымы 1890 жылға қарай миллион данадан асты.

1900 жылға қарай газеттердің барлығы бірдей ақпараттық Олимпке қол жеткізді. Басылымдар елдегі саяси партияларды, сондай-ақ діни ұйымдарды қолдаудың негізгі элементіне айналды. Ірі газеттердің табыс көзі - үгіт-насихат, әшкерелеу және сенсация болды, сондай-ақ маңызды және объективті жаңалықтар орталығына айналды. XX-ғасырдың басында теледидар пайда болғанға дейін әрбір американдық орташа есеппен күніне бірнеше газет оқитын. Сол жылдары баспасөзге деген сенім зор еді. Ол кезде көпшілік үшін газеттер шынымен қызықты ақпараттың жалғыз көзі еді. 1914 жылға қарай Америкада 15 000-нан астам күнделікті және апталық газеттер шығып тұрды [6].

XX ғасырдағы технологияның қарыштап дамуы американдық журналистиканың сипатын қайтадан өзгертті, өйткені газеттер жаңа медиамен - радио (1920 жылдардан бастап), содан кейін теледидармен (1940 жылдардан бастап) бәсекелесе бастады.

XX ғасырдың бірінші жартысында Америкадағы газеттер санының өсуі тоқтап, ірі, тиімділігі жоғары өндірістік тізбектердің шоғырлануы мен қалыптасуы нәтижесінде қысқару процесі басталды. Газет бизнесі ең ірі баспагерлер үшін табысты қаржы көзіне айналды. Ірі газеттер енді аймақтағы шағын газеттерді сатып ала бастады. Жаңалықтар нарығын монополиялау басталды – 1940 жылға қарай тек Нью-Йоркте күнделікті газеттер саны 20-дан 8-ге дейін қысқарды, сол жылы АҚШ-тың 100 мыңнан астам халқы бар 25 қаласында бір ғана күнделікті газет болды. XX ғасырдың аяғында американдық журналистиканың көп бөлігі ірі медиа желілерінде топтасты.

Цифрлық БАҚ пайда болғанға дейін газеттер американдық жаңалықтар ландшафтының маңызды бөлігі саналды. АҚШ-тың жұмыс күндеріндегі газеттердің таралымы 1987 жылы 62 826 000-ға жетті.

1990-2000 жылдардан бастап бұқаралық ақпарат құралдарының дамуында жаңа дәуір басталды. Интернеттің бұрын-соңды бол-

маған кең қолданысқа ие болуы және мобильді байланыстың таралуы дәстүрлі БАҚ-тың, атап айтқанда, баспасөздің рөлін түбегейлі өзгертуге әкелді. Бір кездері медиа-нарықты екіге жарған тұрақты шекараларды сандық конвергенциялар бұзды.

Бұқаралық ақпарат құралдары бұдан былай жеке компанияларға тиесілі болмады немесе олар тарапынан бақыланбады. Медиа ландшафтта кросс-медиа конгломераттары, соның ішінде Google және Facebook басымдыққа ие болды. Мұндай технология алпауыттары ақпарат ағынында және қоғамдық дискурста басты рөлді ойнады. Көптеген жаңа нарық қатысушылары пайда болды, негізінен онлайн. Интернет ақпараттың гибриді түрлерінің таралуын арттыра отырып, барған сайын бытыраңқы хабар тарату салаларында басталған тенденцияны жеделдетті.

XXI ғасырдың басынан бастап АҚШ-тағы газет индустриясы цифрлық ақпараттық-технологиялық экономикаға көшудің салдарын сезініп, дәстүрлі жаңалықтар индустриясының экономикалық негіздері бұзылды. Оқырмандардың дәстүрлі медиаға жұмсайтын уақыты цифрлық медиа форматтарына ауысуына байланысты азайып келеді. 2020 жылы АҚШ-тың күнделікті газеттерінің ақылы таралымы 24 миллионға дейін төмендеді [7].

Газет өндірісі цифрлық ақпараттық-технологиялық экономикаға көшуінің салдарынан бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі жаңалықтар өндірісінің экономикалық негіздері бұзылды.

XX ғасырдың көп бөлігінде АҚШ баспасөзі жарнама берушілерге сүйенді, бірақ жылдар бойы сенімді қаржыландыру көзі болып келген жарнама цифрлық дәуірде басқа форматқа ауыса бастады. Жарнамадан түсетін кірістер, әсіресе салалық жарнамалардың көлемі азайды. Pew зерттеу орталығының мәліметі бойынша, 2005 және 2020 жылдар аралығында жаңалықтар шығарушылардың жарнамадан түскен табысы шамамен 50 миллиард доллардан 8,8 миллиард долларға дейін төмендеді, бұл 80 пайыздан астам деген сөз.

2020 жылы Америка Құрама Штаттарының Бағалы қағаздар және биржалар жөніндегі комиссиясының (SEC) мәліметтері бойынша, 50

жылда алғаш рет американдық газеттер жарнамадан гөрі айналымнан көбірек ақша тапты. Айналым түсімдерінің тұрақтылығын сақтай отырып, жарнамадан түсетін түсімдердің тұрақты төмендеуі байқалды. Жарнамадан түсетін пайданың түсуі американдық баспасөздің таралымының айтарлықтай төмендеуіне әкеледі. Газеттер онлайн басылымдарға жазылуды көбейту арқылы таралым деңгейін ұстап тұруға тырысады. Шындығында газеттердің интернетпен бірге-бірге бірігу процесі жүріп жатыр. Сандық немесе баспасөз жазылымдарын сатып алатын тұтынушылардан түскен айналымнан түскен табыс 11,1 миллиард долларға жетті (салыстыру үшін газет индустриясы 2019 жылы жарнамадан 8,8 миллиард доллар табыс тапты). Салыстыру үшін 2006 жылы газеттің жарнамадан түскен табысы 49,3 миллиард долларды құрады [8].

Газеттердің жаңалықтар бөлімдеріндегі журналистер саны қысқартылды. Pew мәліметтері бойынша, 2006 және 2020 жылдар аралығында газеттер жұмыс күшінің 40 пайыздан астамын қысқартты. Осылайша, 2006 жылы американдық газеттердің редакциясында 74 410 адам жұмыс істеді және бұл көрсеткіш өткен жылдармен салыстырғанда соңғы өсім болды. 2020 жылы редакцияда 30 820 адам жұмыс істеді. Сол кезеңмен тұспа-тұс цифрлық технологияларға негізделген редакцияларда жұмыспен қамту 82 пайызға артып, жаңадан 6100 жұмыс орны ашылған [9].

АҚШ-тағы күнделікті газеттердің жалпы таралымы 1980 жылдардың аяғындағы шамамен 63 миллионнан 2018 жылы 31 миллионға дейін төмендеді. АҚШ газеттерінің жарнамадан түскен табысы да 2005 жылы 49 миллиард доллардан 2017 жылы 17 миллиард долларға дейін төмендеді. Редакция саны 2006 жылы 74 410 болса, 2017 жылы 39 210-ға дейін, яғни 47%-ға қысқарды [10].

Бүгінгі таңда АҚШ-тың газет саласы терең құлдырауда. XXI - ғасырда цифрлық дәуірдің келуімен барлық газеттер экономикалық дағдарысқа тап болды, өйткені оқырмандар ақпарат көздерін іздеу үшін Интернетке жүгінді, ал жарнама берушілер оның соңынан ерді.

10 жыл ішінде (2011 жылдан 2021 жылға дейін) АҚШ-та ұялы байланыс арқылы медианы қолдану 460%-ға өсті – тәулігіне 45 минуттан 252 минутқа дейін. 2021 жылы АҚШ-тағы ересектер арасында медианы жалпы тұтыну тәулігіне шамамен 666 минутты немесе 11,1 сағатты құрады, бұл 2011 жылмен салыстырғанда 20,2%-ға жоғары [11].

Елімізде 2018-2020 жылдар аралығында 300 газет жабылып, газетте жұмыс істеген 6 мыңға жуық журналист жұмыссыздар армиясының қатарына қосылды, газеттердің таралымы 5 миллион данаға қысқарды.

2004 жылы Америка Құрама Штаттарында шамамен 8 891 газет болды, оның ішінде 7 419 күнделікті немесе апта сайынғы басылымдар және 1 472 күнделікті газет (аптасына төрт немесе одан да көп рет шығады), 2020 жылға қарай 6 736 газет (тиісінше 5 476 және 1 260) қалады. 2019 жылы Янгстаун (Огайо) қаласы 150 жылдық тарихы бар жергілікті газеттің жабылатынын жариялады.

Ол жақтағы газеттердің төрттен үш бөлігінің таралымы 15 000 данадан аспайды. 2004 жылдан бері газетінен айырылған 1800-дей жергілікті қауымдастық Интернеттегі жергілікті жаңалықтар сайты немесе жергілікті радиостанция сияқты кез келген жергілікті жаңалықтар көзіне оңай қол жеткізе алмайды.

2019 жылдың соңында АҚШ-та 6 700 газет болды, ал салыстырмалы түрде 2004 жылы 9 000-ға жуық болған. Қысқартудан аман қалған көптеген газеттер редакциялық бөлімдер мен оқырмандар саны күрт қысқарған «елес қағаздарға» айналды. Жазылушылардан да, жарнамадан да түсетін табыс азайып, соның салдарынан республикадағы 3143 ауданның және оларға теңестірілген аудандардың 200-де шағын және орташа қалалардың тұрғындары үшін ақпараттардың жалғыз әрі сенімді көздері – газеттер жойылып кетті, ал үштен екісінде жергілікті күнделікті газет жоқ.

2020 жылға қарай АҚШ-тағы 3000-нан астам округтің жартысында (2540 округ) бір ғана жергілікті газет болды, ол әдетте апта сайынғы газет. Тек үштен бірінің күнделікті газеті болды. 200-ден астам округте газет мүлдем болған жоқ.

Нәтижелер

Соңғы екі онжылдықтағы цифрлық коммуникациялық технологиядағы өзгерістер АҚШ-тағы және дүние жүзіндегі жаңалықтар ландшафтын мәңгілікке өзгертті. Тарихи тұрғыдан Солтүстік Америка баспасөзінің қалыптасуы аймақтық принцип бойынша жүрді, елдің экономикалық және саяси дамуының негізін бастапқыда аймақтар – жекелеген штаттар мен аумақтар құрауына байланысты жергілікті (аймақтық) баспасөз белсенді дамыды. Елдің мұндай ерекшелігі ХХ ғасырдың ортасына дейін Құрама Штаттарда жалпыұлттық басылымдардың іс жүзінде болмауына әкелді. Жергілікті газеттер көп жылдар бойы көптеген аймақтардың медиа-экожүйелерінің орталығы болды. Журналистердің де, тираждың да жоғалуы жергілікті газеттердің ықпалының азайғанын көрсетеді және олардың цифрлық дәуірдегі қаржылық жағынан ұзақ мерзімді тұрақтылығына күмән тудырады.

Көптеген БАҚ зерттеушілері баспа және интернет-газеттердің демократия мен заң үстемдігінің сақшысы екенін атап өтеді. Газеттер азаматтарды ақпаратпен қамтамасыз етеді, өзекті мәселелерді шешу үшін қажетті топтарды жұмылдырады және мемлекеттік органдар мен корпорациялардың заңсыз әрекеттеріне немесе өкілеттіктерін асыра пайдалануына қарсы «қадағалаушы» қызметін атқарады. Өз кезегінде, АҚШ-та мемлекеттік органдар жергілікті денсаулық сақтау немесе қоғамдық тәртіп дағдарыстарын анықтау және қамту, экологиялық апаттардың әсерін бағалау және т.б. үшін жиі жаңалықтар хабарларына сүйенеді.

Газет индустриясындағы жаппай шоғырлану редакциялық және іскерлік шешімдерді газеттер орналасқан жергілікті қауымдастықтармен тығыз байланысы жоқ бірнеше ірі корпорацияларға ауыстырды. Зерттеушілер жергілікті жаңалықтардың негізгі көзі – жергілікті газеттердің құлдырауы мен ел азаматтарының саясатқа қатысу дәрежесінің төмендеуі арасында байланысты анықтады. Демократияның табысты болуы үшін азамат-

тар мен мемлекеттік басқару жүйесінің көлденең деңгейлері арасында өзара сенімнің жоғары деңгейін орнату және қолдау қажет екені белгілі болды.

COVID-19 пандемиясынан туындаған құлдырау АҚШ-тың баспа БАҚ нарығына қаты әсер етті. Жаһандық пандемия қазіргі қоғамдар үшін бұрын-соңды болмаған экономикалық, саяси және әлеуметтік салдарларды тудырды. Бұл сондай-ақ жұртшылықты ақпараттандыратын және оқытатын сенімді және объективті журналистикаға деген қоғамның қажеттілігін күшейтті және сонымен бірге қоғам мүшелеріне адам қоғамдарының жалған жаңалықтарға, қастандық теорияларына және жалған ақпаратқа қарсы қаншалықты қорғансыз екенін еске салды. Әлеуметтік медианы және басқа платформаларды көбірек пайдалану адамдарға көбірек дереккөздер мен «балама фактілерге» қол жеткізу-

ге мүмкіндік береді, олардың кейбіреулері ресми нұсқауларға қайшы келеді, жаңылыстырады немесе жай ғана жалған болып келеді.

Қорытынды

Телевизия XX ғасырдың ортасында баспасөз жаңалықтарындағы төңкерісті жылдамдатқаны сияқты, XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы цифрлық дәуір бұқаралық ақпарат құралдарына үлкен өзгерістер әкелді. Мобильді құрылғылар санының өсуі газеттерді сенімді ақпараттарды жылдам тарату үшін жаңа форматтарды іздеуге мәжбүр етті. Жаңа медиа дәуіріне бейімделуге дайын болу газет редакцияларына өздерінің бұрынғы мәртебесін сақтай отырып, АҚШ медиа индустриясында жоғары орындарды иеленуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Zboray R.J., Zboray S.M. Reviewed Work: The Oxford History of Popular Print Culture, Volume 5: US Popular Print Culture to 1860 // *Early American Literature*. Vol. 55, No. 2, Special Issue: Beyond Recovery - University of North Carolina Press, 2020 - pp. 571-576. – URL: <https://www.jstor.org/stable/26973793> (Accessed: 2.09.2022).
2. “Publick Occurrences, Both Foreign and Domestic,” the First Newspaper Published in North America, Suppressed after a Single Issue. – URL: <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=400> (Accessed: 5.09.2022).
3. Introduction to print media. Mass communication – Module 2 – p.54. – URL: <https://nios.ac.in/media/documents/srsec335new/ch5.pdf> (Assecced: 8.09.2022).
4. History of the Printed Newspaper. – URL: <https://www.psprint.com/resources/history-of-the-printed-newspaper/> (Accessed: 7.09.2022).
5. Dittmar J., Seabold S. New Media and Competition: Printing and Europe’s Transformation after Gutenberg. - CEP Discussion Paper No 1600 January 2019 -London: Centre for Economic Performance London School of Economics and Political Science, 2019 – p.54. – URL: <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1600.pdf> (Accessed: 8.09.2022).
6. United States History of American Newspapers (National Institute). – URL: [https://www.familysearch.org/en/wiki/United_States_History_of_American_Newspapers_\(National_Institute\)](https://www.familysearch.org/en/wiki/United_States_History_of_American_Newspapers_(National_Institute)) (Accessed: 20.08.2022)
7. Nossek H., Adoni H., Nimrod G. Is Print Really Dying? The State of Print Media Use in Europe // *International Journal of Communication* 9(2015) – p.6. – URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/download/3549/1306> (Accessed: 10.09.2022).
8. About Pew Research Center. – URL: <https://www.pewresearch.org/about/> (Accessed: 2.09.2022).
9. Study: Newspaper Circulation Revenue Surpasses Advertising. – URL: <https://www.usnews.com/news/business/articles/2021-06-30/study-newspaper-circulation-revenue-surpasses-advertising> (Accessed: 8.09.2022).

10. Report: Minority-Owned Media and the Digital Duopoly. – URL: <https://www.newsmediaalliance.org/report-minority-owned-media-and-the-digital-duopoly/> (Accessed: 15.09.2022).

11. Aran A. How Media Consumption Has Changed Over the Last Decade (2011-2021). – URL: <https://www.visualcapitalist.com/how-media-consumption-has-changed-in-2021/> (Accessed: 7.09.2022).

¹G.M. Akseiit, ²A.K. Kabdugaliyev

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

Features of the development of print media in the United States

Abstract. The article deals with the genesis - the history of the birth - of printed mass media in the United States of America (USA). The article reveals features of evolution and the reasons for the rise and fall of newspaper publications against the background of the formation and development of American statehood. The article considers the current state of the US media industry, the change in the role of traditional media in the digital age, and the problems and ways of further development of the «old» printed forms of mass communication in the US media space.

Keywords: mass media, genesis, evolution, cross-media, mass communications, information space, «inverted pyramid», Internet, social media.

¹Г.М. Аксейит, ²А.К. Кабдугалиев

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский агротехнический университет имени Сакена Сейфуллина, Астана, Казахстан

Особенности развития печатных масс-медиа США

Аннотация. В статье рассматривается генезис - история зарождения - печатных масс-медиа в Соединенных Штатах Америки (США). Выявлены особенности эволюции, причины расцвета и упадка газетных изданий на фоне становления и развития американской государственности. Рассмотрено современное состояние медиа-индустрии США, отмечено изменение роли традиционных СМИ в наступившую цифровую эпоху, определены проблемы и пути дальнейшего развития в медиапространстве США «старых» печатных форм массовой коммуникации.

Ключевые слова: средства массовой информации, генезис, эволюция, кросс-медиа, массовые коммуникации, информационное пространство, «перевернутая пирамида», интернет, социальные медиа.

Автор туралы мәлімет:

Ақсейит Г.М. – филология ғылымдарының кандидаты, баспасөз және баспа ісі кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Кабдугалиев А.К. – С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, философия кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Akseiit G.M. – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Printing and Publishing, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kabdugaliyev A.K. – Senior Lecturer, Department of Philosophy, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

Ақпараттық билік парадигмалары («Әл-Жазира» телеарнасы материалдары негізінде)

Аңдатпа. *Үгіт-насихат, дезинформация, мәліметтерді бұрмалау мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатына нұқсан келтіретін ақпараттандыру тәсілдері мен технологиялары саналады. XX ғасырдың 70-80-ші жылдары «ақпараттық қоғам» тұжырымы қалыптасып, аталған технологиялар қатары медиамен толықты. Ақпараттық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігіне айналып, билік пен медиа байланысының маңызы артты. Араб медиасындағы «әл-Жазира» телеарнасының хабар тарату үлгісі арқылы журналистикадағы ақпараттық қауіпсіздіктің маңызын, үкімет пен БАҚ байланысының нәтижесін және ақпараттық билік қауқарын зерттеуге болады.*

Ақпараттық билік өзге билік түрлерімен салыстырғанда, бірқатар айырмашылықтар мен өзіндік ерекшеліктерге ие. Атап айтқанда, болған оқиғаны аудиторияға хабарлау арқылы өктемдік сипаты басым (ол басқа билік түрлерінен жоғары тұрады, бірінші тараптың шешімдерін екіншілері орындайды); тілші өз ақпаратын үгіт-насихат ретінде қолданса, аудиторияның сол манипуляцияға еру ықтималдылығы жоғары; қоғам атынан билік жүргізу қабілеті; басқарудың әдіс-тәсілдерін меңгерген, осы саламен кәсіби айналысатын адамдар тобының әрекеті; біржақты пікірлерді ұсыну арқылы өзгенің мүддесін жоғары қою; қоғам өмірінің күнделікті тәртібін белгілеу арқылы жеке-дара басқарушы құқыққа ие болу; мемлекет және қоғам шеңберінде ашық түрде күш қолданып, «ақпараттық соғыс» туғыза алуы және тағы басқа. Зерттеу тақырыбымызға арқау болған қатарлық «әл-Жазира» телеарнасы биліктің осы түрін пайдалану арқылы араб ақпараттық қауіпсіздіктің қай деңгейде екенін көрсетті.

Әлемдік экономика мен саясаттың дамуы жолында ақпарат қолжетімділік, бейтараптылық және лездік қағидалары арқылы биліктің өзге күштерімен салыстырғанда жоғары басымдыққа ие болып саналады. Ақпараттың қолжетімді болуы арқылы қалыптасқан «виртуалды қоғам», «әлеуметтік желі» терминдері оқырмандар арасында жаңа ортаны, бұрынғыдан өзге аудиторияны қалыптастырды. Яғни, жекеменшік телеарна, басылым, сайттар галамторды ақпаратты таратудың негізгі көзі ретінде қарай отырып, өзіндік капиталын құрады. Ал ақпараттың қалай таралуы, оқырманға ұсынылуын қадағалайтын күш – сол капиталды басқаратын билік саналады. Мақалада саяси медиаметрияны қолдану арқылы медиаға биліктің ықпалы мен оның нәтижесі зерттеледі. Тақырыпты зерттеу нәтижесінде ақпараттық билік терминіне жан-жақты түсініктеме беріліп, «әл-Жазира» телеарнасы сайтының 2015 жылғы ағылшын тіліндегі жарияланымдары бойынша жүргізілген контент анализ арқылы медиадағы агрессия индексі анықталады.

Түйін сөздер: *Әл-Жазира, араб әлемі, Катар, ақпараттық билік, халықаралық саясат, ақпараттық қауіпсіздік.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-15-27>

Кіріспе

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Жұмыстың негізгі мақсаты шетелдік БАҚ-тағы ақпараттық биліктің рөлін араб медиасының жарқын үлгісі «әл-Жазира» телеарнасын мысалға алып, зерттеу жүргізу, журналистикада үгіт-насихаттың қолданылуы болып саналады. Осы мақсатқа сәйкес шешімін табар мынадай міндеттер қойылып отыр:

- «әл-Жазира» телеарнасының тәжірибесімен ақпараттық және саяси биліктің рөлін айқындау;
- Биліктің журналистикаға ықпалын мысалға келтіру арқылы, ақпараттық билік деңгейін анықтау;
- Халықаралық медиа жүйедегі ақпараттық биліктің парадигмалары және оның ықпалын көрсету;
- Араб көктемі кезінде «әл-Жазира» ұстанған позицияны анықтау арқылы контент-анализ, сараптама жүргізу.

Зерттеудің ғылыми-теориялық базасы мен әдістері. Мақаланың негізгі зерттеу әдісі ретінде контент-анализ және сараптау жүргізіледі. Тақырыпты зерттеу барысында америкалық, британдық, неміс ғалым-зерттеушілерінің дереккөз ретінде алынды. Атап айтқанда, Джозеф Найдның «Америкалық биліктің өзгермелі сипаты», Фрэнк Уэбстердің «Ақпараттық қоғам теориясы», Макс Вебердің «Саяси бейімділік кәсіп ретінде» сынды құнды еңбектері зерттеуімізге арқау болды. Джон Томсон, Элвин Тоффлер, Мануэль Кастельстердің кітаптары дереккөздері ретінде қолданылды. Сондай-ақ ақпараттық билік ұғымына қатысты сараптама, талдау жүргізуде бірқатар басылымдар қарастырылды.

Зерттеу нысаны: Халықаралық медиадағы ақпараттық биліктің үстем құруын тақырыптың негізгі ядросы ретінде алу арқылы, араб жерінде жетекші орынға ие «әл-Жазира» телеарнасының хабарлары негізгі зерттеу объектісі саналады.

Зерттеу жұмысының жаңалығы: Ақпараттық билік тақырыбы өз алдына жекелеген

ұғым ретінде бұған дейін отандық журналистикада зерттелмеген. Ақпараттық билікпен қатар аталатын «ұлттық қауіпсіздік» термині теориялық және іс жүзінде саясаттануда Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, 1947 жылы АҚШ-та «Ұлттық қауіпсіздік туралы» заң қабылданған соң пайда болды. «Қауіпсіздік» ұғымы XIX ғасырдың 80 жылдарынан бері қарай ғана қолданылып, мемлекеттік қылмыстармен күрес жүргізуге бағытталған қызмет ретінде қоғамдық қызметке көбірек назар аударылды. Қазіргі уақытта екі термин медиада қолданылады. «Ұлттық қауіпсіздік» термині алғаш рет 1995 жылы Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында қолданылып, бұл терминнің мазмұнын ары қарай толықтыру – Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына арнайтын жыл сайынғы Жолдауларында көрініс тапты. Дегенмен, Қазақстанда ақпараттық билік өз алдына жеке термин ретінде қарастырылмаған.

Ақпараттық билікті мақаланың басты объектісі есебінде алу арқылы, биліктің журналистикаға ықпалының қандай ықтимал нәтиже беретіндігі анықтау зерттеудің басты мақсаты. Қазақстанда жеке термин қалыптаспағандықтан, «әл-Жазира» телеарнасының араб көктемінен кейін 2015 жылы жариялаған материалдарын зерттеуге дәлел ретінде қарастырылды. Ақпараттық биліктің термин ретінде ұсынылып, араб әлеміндегі медианың қыр-сыры, сөз бостандығы мен ақпараттық қауіпсіздік деңгейі айқындалады.

Ақпараттық қоғам терминін зерттеушілердің бірі Элвин Тоффлердің пікірінше, техникалық өзгерістер үш кезеңнен тұрады: аграрлық мәдениет, индустриалды және ақпараттық. Бұл тұжырымдамаларды Енедзи Масуданың «ақпараттық технологиялар төңкерісі биліктің медиаға ықпалын арттырды» деген пікірі қуаттайды. Нақтырақ айтсақ, ақпаратты тежеу немесе тыйым салу – саяси қауіпті, көптеген жағдайларда утопиялық (орындалуы мүмкін емес) әрекет. Бірақ араб елдері, Қытай, Ресей, Үндістан, Иран сияқты мемлекеттер батыс бұқаралық ақпарат құралдары басым нарықта ақпарат алмасу-

дың қарқындылығына әсер ету мүмкіндігіне ие десек қателеспейміз. Керісінше, аталған елдердің мемлекетке төнетін қауіптерге қарамастан саяси сахнада «ережелер бойынша ойнау» қажеттілігін түсінуі, осы нарықтағы бәсекелестікті арттырды [1].

Шетелдік БАҚ-тармен өзара қарым-қатынаста мемлекеттер екі жақты әрекет ете алады: біріншіден, ұлттық яғни сыртқы акторлармен қарым-қатынас бөлігінде және осы мемлекеттің аумағында әрекет ететін халықаралық медиаларға бақылау орнату (Қытай, Солтүстік Корея, Иран, Вьетнам және т.б.); екіншіден, шетелдік журналистерді өз аумағына қабылдау, оларға жалпыұлттық БАҚ-тармен тең жұмыс жағдайын қамтамасыз ету (Батыс Еуропа, Канада, Аустралия). Шетелдік кадрлар үшін ашық және жаһандық кәсіби медиажелілерге енгізілген қызметтің трансшекаралық векторы бар заманауи жаңалықтар ұйымдарын құруға қатыса отырып, мемлекеттер өздерін қауіпсіздендіруге ғана емес, сонымен қатар оларға қатысты сыртқы жаһандық күштер қызметіне байланысты процестерге ықпалдауға ұмтылады.

Қазіргі ақпараттық кеңістік жағдайында баспасөзге билік етуші топтар қалыптасты. Бұл бақыланбайтын экспансия салдарынан өзін қауіпсіздендіруге тырысқан мемлекеттердің де (Қытай, Үндістан), сондай-ақ бұл процесті өз мүддесінде пайдалануға ұмтылған мемлекеттердің де (бірінші кезекте кіші Дж. Буш әкімшілігі кезіндегі АҚШ) іс-әрекеттерінен байқалады. Журналистикадағы ақпараттың саяси акторларға тиесілі болу мәселесі елдегі баспасөздің қаншалықты тәуелсіз және еркін болуымен байланыстырылады [2]. Бұқаралық ақпарат құралының тәуелсіздік дәрежесі мен оның актор ретінде әрекет ету қабілеті арасындағы корреляция бүкіл әлемде сөз бостандығын қорғаушы бейнесін қолдауға ұмтылатын АҚШ әкімшілігінің сыртқы саяси дискурсында, сондай-ақ медиа түрлі манипуляцияларға ұшырайтын мемлекеттердің саясатында да байқалады. Бұл мәселені зерттеуде Таяу шығыстағы ахаудды жариялауда негізгі хабар көзіне айналған араб баспасөзі мен

ақпараттық биліктің деңгейін салыстыруға болады.

Ақпараттық билікпен байланысты капитал да әртүрлі болуы мүмкін: БАҚ-тың қаржылық жағдайы, жергілікті нарыққа жеке тұлғалар мен ірі медиакорпорациялардың ықпалы, БАҚ-тың коммерциялық активтер ретінде табыс деңгейі, элитаармен және билікпен байланыс орнату, журналистік зерттеулердің қоғамдағы сұранысы. Кез келген мемлекеттің немесе басқа жеке ұйымдардың, жеке тұлғаның тікелей бақылауындағы медиа да өзінің ұлттық немесе өңірлік аудиториясына есеп береді. Мәселен, «Би-би-си» өзінің «қоғамдық миссиясын», «әл-Жазира» «панарабтық» аудиторияға хабар таратудағы мақсатын алға тартады. Әлеуметтанушы Макс Вебердің пікірінше, бұқаралық ақпарат құралының әлемдік актор болу қабілеті мемлекеттің оған белгілі бір «құзыреттер» немесе «өкілеттіктер» беру мүмкіндігіне байланысты («The ability of the media to be a global actor depends on the ability of the state to give it certain «competencies» or «powers», Max Weber, «Power and politics», 2017: 65). Хабар таратудағы прогрессивтілігі мен Сауд Арабиясынан тәуелсіздігін әлемге таныту мақсатында Катар басшылығы құрған «әл-Жазира» арнасы ақпараттық билік терминінің жандануына ықпал етті. Нәтижесінде шағын түбектегі мемлекет әлемдік саясатқа әсер етудің елеулі ресурсына ие болды. Формальды түрде «әл-Жазира» – тәуелсіз телеарна. Бұл Катар басшылығына басқа мемлекеттердің талабы бойынша оның редакциялық саясатына араласудан бас тартуға мүмкіндік береді. Дегенмен, сарапшылардың бағалауы бойынша, қаржыландырушы көзі жеке тұлға болғандықтан, ақпараттық билік телеарнаға айтарлықтай ықпалын жүргізген.

Алдымен Таяу Шығыстағы, содан кейін әлемнің басқа да аймақтарындағы «әл-Жазираның» феноменалдық танымалдылығы да, жобаның салыстырмалы құны да (бастапқы инвестициялар 150 млн доллар болды, бұл ретте қаражат бес жылға бөліп төлеу арқылы несие түрінде берілді) көптеген мемлекеттерді шетелдік аудиторияға бағытталған жеке теле-

арна құруға себеп болды. Уолтер Майлстың пікірінше, «әл-Жазира» араб әлеміндегі ең сұранысқа ие арна бола отырып, араб жаңалықтар кеңістігінде төңкеріс жасап, әлемнің жаңа акторларымен ынтымақтастықтың арқасында халықаралық деңгейге жетті.

«Әл-Жазира» редакциясы «президент бүгін әлдебіреумен кездесті...» деген хабарлардан гөрі сараптамалық мақалалар жариялауға, аудиторияны тартуға тырысты» [3].

Телеарнаның араб әлемінен тыс аймақтарда жетістікке жетуінің бір себебі 1999 жылы Ауғанстанда жеке бюро ашу келісімі болатын. Ол уақытта «Талибан» қозғалысы елдің барлық аумағына дерлік бақылау жүргізіп отырды және басқа мемлекеттердің үкіметтерімен қарым-қатынасты орнату мүмкіндігін іздеді. «Әл-Жазирадан» бөлек, талибтер елге батыстық жаңалықтар компанияларын («Си-эн-эн», «Ассошиэйтед Пресс», «Рейтер») шақырды, бірақ олардың барлығы Ауғанстанға барудан бас тартты. Нәтижесінде 1999 жылдан 2001 жылға дейін Ауғанстанда халықаралық БАҚ-тардан тек Катар арнасы жұмыс істеді. «Әл-Жазира» ауған бюросының қызметкерлері «Талибан» басшылары, Усама бен Ладен және т.б. түсірілген бейнематериалдардың көлемді коллекциясын жасай алды. 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі оқиғадан кейін барлық әлемдік телеарналар «әл-Жазира» хабарларына сілтеме беретін болды. 2001 жылы қазанда Катар арнасы Кабулдың бомбалануын тікелей эфирде көрсеткен жалғыз халықаралық медиа болды.

2006 жылы «әл-Жазираның» ағылшын тілінде хабар таратуы басталды. Іс жүзінде телеарна канадалық кабельдік желілерге қолжетімділігінен айырылған. Алайда, бұл канадалықтарға ғаламтор арқылы Катар теларнасын көруге кедергі келтірген жоқ, оның үстіне интернет-провайдерлер «әл-Жазираның» антисемитизм деңгейін бақылаған жоқ. Телеарнаның баспасөз қызметінің мәлімдеуінше, оның ағылшын нұсқасының веб-сайтында апта сайын 5 млн-ға дейін қолданушы болған, оның 60%-ы Америкадан. Яғни бұл «әл-Жазира» басшылығының батыс ақпарат нарығына

ену үшін жасаған әрекеттерінің нәтижесі деп бағалауға болады [4].

Ақпараттық биліктің баспасөзге ықпалы саясат қана емес, тіл, мәдениетпен де байланыстырылады. Мысалы, урду – Оңтүстік Азияның, әсіресе Пәкістанның кең тараған тілі. Яғни Катар телеарнасының Еуропа мен Солтүстік Америкаға қарағанда осы аудиторияда табысқа жету ықтималдығы жоғары. Демек аудитория мәдени тұрғыдан өзіне жақын медиаөнімдерді еркін тұтына білді.

2010 жылдан бастап араб әлемінде орын алған ірі әлеуметтік күйзелістер толқыны сол жылдары «әл-Жазира» телеарнасын қоса алғанда, жекелеген спутниктік арналардың ақпараттық саясатының бағытын анықтады. Сирияда бүлік басталғанға дейін шамамен бір ай бұрын Facebook әлеуметтік желісінде осы елдің президенті Башар Асадқа қарсы Сирия қалаларында «Ашу-ыза күніне» шақырған «Сириялық революция–2011» жаңа тобы пайда болды. «Әл-Жазира» ақпараттық саясатты арқылы Сирияда болып жатқан оқиғаларды жариялауда айқын проамерикалық сипатқа ие екенін айшықтады. Мәселен, «әл-Жазира» арнасынан, сондай-ақ басқа да батыс және араб телеарналарынан (BBC «Арабик», «Франц 24», «Әл-Хурра» сияқты) келіп түсетін ақпараттық хабарламалар аясында Сириядағы оқиғалар оппозицияның іс-әрекеттері билеуші Бас партиясының елуден астам жылғы билігін тоқтатуды мақсат тұтқан революциялық іс-қимыл ретінде сипатталады. Оппозицияның әрекеттеріне жауап ретінде, «әл-Жазира» арнасының мәліметтері бойынша, Сирия үкіметі көтерілісті басу үшін танктер мен снайперлерді пайдаланды. Телеарна мәліметтерінде үкімет әскерлері қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында ұн мен азық-түлікті тәркілеу жұмыстарын жүргізгендігі айтылады [5]. Сириялық қалаларды үкімет әскерлерінің қоршауы кезінде, «Әл-Жазира» хабарламалары бойынша, үкімет әскерінің солдаттарын азаматтық тұлғаларға оқ жаудыруға мәжбүр еткен, бас тартқан жағдайда солдаттар сол жерде атылған. Сирияның Еркін әскері қару-жарақпен оқ-дәрілерді Ливаннан, Түркиядан және

Ирактан контрабандамен алатындығы да айтылды. Бұл да өз кезегінде Сириядағы әскери іс-қимылдардың проамерикалық сипатқа ие екендігін тағы бір рет растайды. Сириялық телеарналардың мәліметтері бойынша, 2011 жылдың 26 маусымында Сол уақыттарда Сирия президенті Башар Асад елде соғыс жүріп жатқанын, 2011 жылдың наурызынан бастап он бес мың адам оның құрбаны болғанын, олардың қатарына бейбіт тұрғындар да, көтерілісшілер де, үкіметтік әскер сарбаздарының да болғанын көпшілік алдында жариялады. Жоғарыда келтірілген деректерден медиа мен үкімет ақпараттарындағы айырмашылықтар байқалады. Осылайша, ақпараттық соғыста халықаралық БАҚ жетістігінің екі негізгі факторын атап өте аламыз: белгілі бір саяси және мәдени қауымдастықпен нақты ассоциативті байланыс және осы қауымдастыққа интернационалдық аудиторияның қызығушылығы. «Әл-Жазира» бұл мағынада – іс жүзінде идеал үлгі, өйткені әлемдік қоғамдастық оны араб әлемі мен мұсылман үмметінің пікірін білдіруші ретінде қабылдайды. Нәтижесінде, телеарнаны бақылайтын Катар араб елдері арасында яғни жалпы әлемдік саясатта да елеулі фактор болып отыр [6].

Жаһандық даму ауылшаруашылық, технологиялық және ақпараттық революцияны бастан өткерді. Қазіргі ғасыр ақпараттық революцияның ажырамас бөлігі болғандықтан, кез келген мәселе тұтас ақпараттық қоғамға шоғырланды. Британдық ғалым, әлеуметтанушы Фрэнк Уэбстер өзінің «Ақпараттық қоғам теориясы» атты еңбегінде барлық индивид немесе жеке тұлға жоғарыда аталған «виртуалды капитал» ұғымын өз саясатында қолдана бермейтіндігін ескертеді («Every country pursues an information policy in different directions, and this is similar to the editorial policy. Therefore, the virtual society and the information society are used in different directions», Frank Webster, «Theories of the Information Society», 2014:255). Әсіресе, экономикалық даму жағынан артта қалған үшінші әлем елдерінде ақпараттың еркін таралуына кедергі келтіретін бірнеше факторлар бар [7].

Ал шынтуайтына келгенде, ақпарат халықаралық деңгейде кез келген коммуникативті орта арқылы секунд, минут сайын таралып жатыр. Мұны америкалық футуролог Элвин Тоффлерше айтсақ, «XX ғасырда технологиялық және ақпараттық революцияны бастан кешетін жаңа тап өкілдері саяси билік құрсауында қалмайды».

Ақпарат халықаралық саясатта объективті шындық ретінде екі импанентті формада кездеседі: жеке тұлғаның ақпаратты қолдануы аясында яғни «инфраструктура» және осы қолданыстың әлемге ықпалы немесе «инфоағын» ретінде. Ғылыми деректерге жүтінсек, екі тарап та бірімен бірі тығыз байланысты, оқырманға немесе көрерменге жол тартқан уақытта бірі екіншісін толықтырып отырады. Бұл қатынас америкалық белгілі саясаткер, жазушы Джозеф Найдың зерттеуінде «ақпараттық билік» немесе «ақпараттық күш» (information power) ретінде терминологияға енгізілді.

Америкалық саясаткер енгізген термин ғылымда ақпараттық қауіпсіздік атауының пайда болуына себеп болды. Ежелден қалыптасқан күш қолдану тәсілдерінің қатарын ақпараттағы «жұмсақ күш» ұғымы толықтырды. Бұл атауларды «ақпараттық тәуелділік», «ақпараттық тасқын», «ақпараттық қоғам» сынды өзге де ұғымдар толықтыра береді.

Ақпараттық биліктің субъективті және объективті парадигмаларын негізге ала отырып, оның басты құрылымдарын атауға болады:

- 1) азаматтардың бұқаралық және жеке индивид ретінде ақпаратты қабылдауы;
- 2) қоғамдық пікірді қалыптастыру (БАҚ, партиялар, үгіт-насихат, жастар жиыны);
- 3) ақпараттық және психологиялық ресурстар;
- 4) ақпараттық-талдамалы және ақпараттық-техникалық жүйелер;
- 5) ақпараттық инфраструктура және саяси актор;
- 6) саяси-әлеуметтік қызметтер мен құрылымдар;
- 7) халықаралық қарым-қатынастар мен жүйелер [8].

Нақтырақ айтсақ, бұл парадигмалар арқылы ақпараттық билікті қолдануда кей тараптардың әлсіз немесе мықты тұстарын анықтауға болады. Ақпарат әлемінде билік бірнеше саналы іс-қимылдар арқылы өзіндік регрессивті тұстарын көрсетеді. Мәселен, келісімдерге қол жеткізу кезіндегі керітартпа әрекеттер; белгілі бір нормалар мен принциптерді орындаудан бас тарту; үшінші жақтың тараптар келісіміне араласуы; ақпараттық коалициялардың құрылуы; әлеуметтік ортаға жалған мәліметтер арқылы қауіп-қатер төндіру және тағы да басқа. Осы аталған мысалдар ақпараттық билік тізгінін қолға алған тараптың негізгі кемшілігін көрсетеді.

Халықаралық қатынастарда ақпараттық биліктің қолданылуы кез келген мемлекеттің демократиялық ұстанымын, азаматтар құқығын қолдауға қатысты принциптерін көрсетеді. Біз қарастырып отырған ақпараттық биліктің араб медиасында қолданылуы сөзіміздің бірден-бір дәлелі. Канадалық зерттеуші Джон Томсонның коммуникативті процестер жөнінде концепциясын негізге ала отырып, ақпараттың семантикалық, технологиялық және инфлюентті (ағылшынша *influence* – ықпал ету) бағытын айқындауға болады. Аталған бағыт ақпараттық-коммуникативті процестерді анықтауға, халықаралық аренадағы медианың рөлін айқындауға және бұқаралық ақпарат құралы мен аудитория арасындағы байланысты анықтауға септігін тигізеді.

Семантикалық деңгей – саяси тақырыптардың аудиторияға ұсынылуын және қоғамның елдегі жүйеге деген көзқарасын айқындайды [8]. Зерттеушілердің пікірінше, ақпараттың берілуі мотиві, күнделікті орын алып отырған саяси жаңалықтардың сарапталуы осы аталған семантикалық деңгеймен қарастырылады. Ал технологиялық деңгей – ақпарат таратудағы зерттеу әдістерінің қолданылуын білдіреді. Мәселен, зерттеу әдістерін ғылыми тілде эмпирикалық, дедуктивті деп бөліп қарастырар болсақ, технологиялық деңгей анализ, статистика, спецификалық эффектілердің қолданылуын жүзеге асырады. Три-

полиде орын алған қақтығыстардың араб медиасы, «әл-Жазира»-да көрерменге ұсынылу әдісі көбінесе сараптама және ақпарат түрінде берілген. Ақпараттық биліктің құрсауында болған телеарна тілшілері араб көктемі кезінде қақтығыстарды жазуда бейтарап емес, біржақты принцип ұстанған. Дәл осы мысал технологиялық деңгейге жатқызылады. Үшінші кезекте инфлюентті деңгей – журналист ақпаратының қоғамдық ортаға ықпалы, үгіт-насихаттың шамадан тыс қолданылуы және саяси мәліметтермен манипуляция жасау болып саналады. Ғылымда инфлюентті деңгей түрлеріне дезинформация, лоббизм, манипуляция, пропаганда, кризистік басқару және шантаж жатады [9].

Зерттеуіміздің негізгі тақырыбына айналған ақпараттық билік парадигмаларын жазуда тағы бір негізгі дәйек ұшырасады. Халықаралық қатынаста ақпараттық билікке иелік ететін субъект ретінде мемлекет және коалиция, халықаралық ұйымдар, трансұлттық корпорациялар, виртуалды әлеуметтік орта және бұқаралық ақпарат құралдары аталады. Сарапшылар ақпараттық билік немесе ақпараттық күш құрылымдарының әлемдік саясаттағы басты потенциалын төмендегідей қарастырады:

1. Қоғамның ақпарат алуға деген құлшынысы;
2. Ақпараттың қару ретінде қолданылуы;
3. Журналистиканың жаратылыстану ғылымдары, экономика, бизнес, саясат, әдебиет және мәдениет сынды салалармен біте-қайнасуы;
4. Тілшінің екі мемлекет арасындағы дипломатиялық қарым-қатынас, дау-жанжал, қақтығыс және өзге де байланыстарды жазғанда ақпаратты өз оқырманына ұсына білуі, аудиториясын қызықтыруға ұмтылуы және ұсынылған ақпараттың халықаралық саясаттағы рөлі;
5. Ресми ақпараттық саясаттың болуы [10].

Қазіргі уақытта ақпараттық билік деңгейін анықтайтын бірнеше халықаралық терминдер бар: интерактивтілік индикаторы, мәліметтер

индикаторы, цифрлармен жұмыс, ақпараттық қоғам индексі, технологиялық даму индексі, коммуникативтілік индексі және тағы басқа. Аталған терминдерді 1997 жылы РЭНД Корпорациясы енгізген болатын [11]. Осы ретте ақпараттық билік парадигмасының екі негізгі бөлімдері белгілі болып отыр: ақпараттық күш – медиа саладағы іс-әрекеттер жиынтығы, ақпараттық қауіпсіздік – ұлттық қауіпсіздік.

Халықаралық саясаттағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін, беделін, рейтингін анықтауға бағытталған саңдық индикаторды Құрама Штат ғалымдары ойлап тапқан. АҚШ Ұлттық ғылыми ұйымының зерттеушілері (United States National Science Foundation) саңдық индикатор арқылы мемлекеттегі ақпарат құралдарының өзіне иелік ететін белгілі бір биліктің «сойылын соғатынын», ақпараттық биліктің журналистикадағы маңызын және ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіретін манипуляция түрлерін анықтауға болатынын дәлелдеді. Осы ретте химия саласында арнайы эксперименттер кезінде қолданылатын индикаторларды мысалға алсақ болады. Ғылыми тілде индикаторлар нұсқау, анықтауды білдіреді. Мәселен, қандай да бір геологиялық, гидрологиялық, климаттық жағдайларға қатысты әртекті табиғи объектілерді (өсімдіктер, қазба организмдер, минералдар) анықтау. Химиялық индикаторлар көмегімен грунт суларының тереңдігі мен минералдану дәрежесін немесе пайдалы қазбалар қоспаларын зерттеуге болады. Дәл осы тәрізді халықаралық саясат пен журналистикада маңызды рөлге ие саңдық индикаторлар ақпараттық билік деңгейін зерттеуге мүмкіндік береді. Батыс елдерінің медиасында жоғары қолданысқа ие саңдық индикатор жүйесі ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың мемлекеттің ішкі-сыртқы саясаты мен азаматтық қоғамның қалыптасуында БАҚ-тың рөлін айқындауға, статистикалық мәліметтер мен инфографиканың (дата журналистика) мән-маңызын, редакциялық саясатты және өзге де негізгі салаларды анықтауға ықпал етеді.

Ақпараттық күш терминін зерттеушілердің бірі Анатолий Борисенков өзінің 2013 жылы жазылған «Халықаралық саясаттың мемлекет үшін маңызы» атты мақаласында жоғарыда тоқталып өткен саңдық индикатор мемлекеттің бұқаралық ақпарат құралдарына ықпалын, күштік құрылымдардың, атқарушы биліктің журналистикаға әсерін, журналистикадағы ақпараттық биліктің рөлін анықтайтынын жариялады. Сонымен қатар Борисенков осы индикаторға сүйене отырып, Ресей журналистикасы технологиялық деңгейде екенін айтады. Осы сынды зерттеулердің қатарында Америкадағы Аризона университетінің кибернетикалық зерттеу тобының билік пен электронды ақпарат құралдарының байланысы жөнінде глобальді зерттеуін де атай аламыз. Зерттеу нәтижесінде ақпаратқа билік ететін (тура мағынасында) құрылымды анықтауға негізделген бірқатар индикаторлар белгілі болды:

1. ашықтық көрсеткіші – мәлімет, ақпараттарға қолжетімділік, актуалдылық, ақпаратқа сенім пайызын, мемлекеттік басылымдар мен жекеменшік ақпарат құралдарындағы шындық деңгейін анықтайды;
2. интерактивтілік индикаторы – ақпараттың аудитория санасына ықпалын, дәйектілігін көрсетеді;
3. санақ көрсеткіші – министрлік, мемлекеттік басқарма және өзге де саяси құрылымдардың статистикалық көрсеткіші [12].

2000 жылдан бері Science and Engineering Indicators атауымен әр саланың бағыт-бағдарын анықтау, рөліне баға беру сынды белгілі бір көрсеткіштерді анықтайтын жоба басталған. Аталған жоба Ұлыбританияның The Guardian басылымына қарасты саясаттағы ашықтық пен журналистика беделіне баға беретін глобальді индекспен ұқсас. Сонымен қатар мемлекеттің сөз бостандығы деңгейін, бұқаралық ақпарат құралдары мен билік арасындағы байланысты бірқатар көрсеткіштер бойынша анықтайтын Дүниежүзілік экономикалық форумның әлем елдерінің бәсекеле қабилеттілік индексі де осы қатарға жатқызуымызға болады.

БАҚ пен билік байланысын, сөз бостандығының деңгейін және азаматтық қоғам беделін сараптайтын индекс бойынша 2019 жылы «әл-Жазира» телеарнасының отаны Катар 24-ші орынға тұрақтаған. 2013 жылы ашықтық көрсеткішінде төменгі орында тұрған Катар араға санаулы уақыт салып, дамыған өзге мемлекеттерге жақындай түскен. Сол жылы «Араб көктемі» жайлы үгіт-насихаттық хабарлар таратқан араб медиасының ақпараттық билік құрсауында қалғанын бірқатар халықаралық индекстер де дәлелдеп отыр. Сөз бостандығы, медиа мен билік арасындағы байланыстың халықаралық индексі журналистикадағы ашықтықпен қатар, үкіметтің медиаға ықпалын да анықтайды.

Жоғарыда аталған мысалдарды «әл-Жазира» телеарнасының сайтында 2015 жылы жазылған материалдарға контент анализ арқылы дәлелдеуімізге болады.

Контент-анализ тақырыбы: Араб медиасындағы «әл-Жазира» телеарнасының сайтында 2015 жылы жарияланған материалдарға контент анализ

Контент анализ мақсаты: 2015 жылы Таяу Шығыс елдерінде (Иран, Ирак, Йемен, Ливан, БАӘ) орын алған қақтығыстар, Сирия дағдарысы кезінде батыс және араб медиасы арасында ақпараттық соғыс ушыға түскен. Осы кезде батыс медиасы тарапынан жазылып жатқан үгіт-насихат, манипуляциялық ақпараттарға төтеп беру мақсатында «әл-Жазира» сайтындағы мақалалардың біраз бөлігі агрессиялық позиция ұстанды деген гипотеза бар.

Ақпарат көзі және зерттеу кезеңдері: 2010 жылдан бастап бірқатар араб елдерінде түбегейлі тыйым салынған телеарна аудиториясы айтарлықтай өзгерген. Ал араб көктемі кезеңінде маңызды рөлге ие болған «әл-Жазира» телеарнасының жарияланымдары зерттеу жүргізуде гипотезаны қуаттауға мүмкіндік береді.

2015 жылы мамырда «әл-Жазира» сайты жүргізген зерттеу қорытындысы бойынша 56 881 респонденттің 81%-ы араб елдерінің іс-әрекетін қолдайтынын айтқан. Осы жағдайды ескере отырып, араб медиасының Таяу

Шығыстағы қақтығыстар, АҚШ, Ресей жүргізген әскери операциялар, Ирандағы жағдайлар жайлы көзқарасы, жарияланымдары зерттеуге қызығушылық туғызады.

Зерттеу 2015 жылдың шілде-қазан аралығында жүргізілді: Ресейдің Таяу Шығыстағы белсенді іс-қимыл фазасында Иран проблемасын шешуге қатысуы; Сириядағы экстремалды-саяси процеске назар аудару; әскери іс-қимылдар аймағына тікелей қатысу және Сириядағы террористік құрылымдарға қарсы Құрама Штаттарының әскери операциясы.

Өзектілігі: БАҚ беттерінде үгіт-насихаттың көрініс табуы, ақпараттық соғыс

Саяси медиаметрия

Саяси медиаметрия – аудиторияның тұрақты зерттеу саласы және БАҚ мазмұны. Материалдың сандық және сапалық сипаттамаларын анықтауға арналған. Саяси медиаметрияда қолданылатын агрессия индексі арқылы мақаланың қандай бағытта жазылғанын (үгіт-насихат, манипуляция) анықтауға болады. Агрессия индексі материалдар санын бейтарап көзқарастағы жарияланымдар санына бөлгенде анықталады.

Саясаттағы медиаметрия термині қазіргі уақытта контент анализ жасау барысында кеңінен қолданылады. Аталған терминді «Саяси медиаметрия. Шетелдік БАҚ және Ресей қауіпсіздігі» атты еңбектің авторы, Ресей стратегиялық зерттеулер институтының аға ғылыми қызметкері Игорь Николайчук енгізген болатын.

Халықаралық саясатта мемлекетке ақпараттан төнетін қауіптің бірнеше деңгейі бар:

- 1) «жасыл» – төменгі деңгей, қауіп жоқ: $AI < 0,3$;
- 2) «сары» – ақпарат қауіпінің орташа деңгейі: $0,3 < AI < 0,7$;
- 3) «қызғылт сары деңгей» – қауіптің жоғары деңгейі: $0,7 < AI < 1,0$;
- 4) «қызыл» – ақпарат қауіпінің ең жоғары деңгейі: $1,0 < AI < 5,0$;
- 5) «қара» – ақпараттық соғысқа қадам: $AI > 5,0$

Контент-анализ саясат құрамы, саясат деңгейі, мақала формасы (жанры), бағыты, мақ-

саты, аудитория, көтерілген мәселе, оқырман үшін маңызы, ақпарат қаупінің деңгейі деп аталатын 9 бөлім арқылы қарастырылды. Әр бөлім жекелген санаттарға бөлініп, «а, б, в, ...» реттік әріптермен белгіленеді. Жалпы есептеу барысында кесте арқылы саяси медиаметрия қағидалары ескеріліп, қорытынды жасалады.

1. Саясат:

экономикалық – а

әлеуметтік – б

ұлттық – с

мәдени – д

әкімшілік – е

2. Саясат деңгейі:

жергілікті (ауыл, аудан) – а

аймақтық (облыс) – б

жалпы мемлекеттік – с

халықаралық – д

жаһандық заманауи – е

3. Мақала формасы (жанр):

сұхбат – а

репортаж – б

мақала – с

ақпарат – д

зерттеу – е

пікір – ф

4. Бағыты:

позитивті – а

негативті – б

бейтарап – с

5. Мақсаты:

объективті – а

үгіт-насихат – б

деструктивті-констатация – с

6. Аудитория:

үлкен (әлемдік) – а

орта (Таяу Шығыс) – б

кіші (Катар және көршілес елдер) – с

7. Мәселе:

Иран – а

Сирия – б

Таяу Шығыс – с

Сирия – д

Ресей – е

АҚШ – ф

8. Оқырман үшін маңызы (саясаттағы агрессия индексіне сүйеніп анықталады):

бар – а

жоқ – б

орташа – с

9. Ақпарат қаупі:

ұлтараздық – а

гендердік – б

этностық – с

физикалық дискриминация – д

жоқ – е

1 – а,б	129
2 – е	200
3 – е	110
4 – б, с	320
5 – б	35
6 – а	221
7 – д, е	310
8 – а, с	315
9 – е, а	120

2015 жылы сәуірде біз негізге алған тақырыптар бойынша 28 бейтарап, 8 негативті бағыттағы мақалалар жарық көрген. Бұл айдағы агрессия индексі 0,28 пунктке тең. Жарияланымдар Ресейдің Таяу Шығыстағы әскери операциясы және Иранның ядролық қару мәселесін шешу тақырыбына арналған. Сонымен қатар, позитивті бағыттағы мақалалардың бірі Йемендегі коалициялық шабуылға арналған.

Маусымда жоғарыда аталған тақырыптар төңірегінде 44 бейтарап, 11 негативті және 7 позитивті бағыттағы мақалалар жарияланған. Агрессия индексі 0,32 пунктті көрсетіп тұр.

Сайтта мамырда шыққан жарияланымдардың басым бөлігі Түркия, НАТО және Сирия байланысы жөнінде. Әсіресе, Сирия дағдарысында АҚШ-тың басқа позиция ұстанып, Ресейдің Башар Асад режимін қолдағаны жөнінде негативті позициядағы зерттеу, сұх-

бат, мақалалар көптеп жарық көрген. 2015 жылы 22 мамырда шыққан «Асадты құрбан етіп, Сирияны құтқарамыз» атты мақалада Ресей үкіметі Америкамен саяси аренада шахмат ойнап отырғаны жалы айтылады. Сонымен қатар, Украина мен Ресей қарым-қатынасы туралы мақалалар да жарияланған.

Маусымда 44 нейтралды, 11 негативті мақала жарияланған. Осылайша, агрессия индексі 0,25-ке тең болды. Ал шілдеде негізгі тақырыптар бойынша 46 нейтралды, 5 негативті материал бар. Бұл кездегі агрессия индексі 0,11 пунктін көрсетті.

2015 жылдың тамызында Сириядағы операция, Иран жағдайы көбірек талқыланған. Солардың 30-ы нейтралды, 6-ы негативті бағытта жазылған. Жалпы АИ көрсеткіші 0,53-ке тең.

Қыркүйекте 42 нейтралды, 14 негативті, 13 позитивті; қазанда 58 нейтралды, 17 негативті материал жарияланған. Қыркүйектегі агрессия индексі 0,64 пунктті көрсетсе, қазанда бұл көрсеткіш 0,73-ке тең.

Қорытынды

«Әл-Жазира» телеарнасы сайтының 2015 жылдың алты айында (сәуір, маусым, шілде, тамыз, қыркүйек, қазан) жарық көрген тақырыптық мақалаларға контент анализ жасай келе, агрессия индексі анықталды. Саяси медиаметриядағы агрессиялық индекс қалыпты көрсеткіштен үш рет асып, ақпараттық соғыс деңгейін көрсетті. Зерттеу нәтижесі бойынша, **араб медиа нарығындағы саяси биліктің ықпалы анықталып**, «әл-Жазира» сайтындағы мақалалардың біраз бөлігі агрессиялық позиция ұстанды» деген гипотезамыз орындалды. Агрессия индексіне зер сала отырып, батыс пен араб медиасы арасындағы ақпараттық соғыстың белсенді түрде қайталанып отырғанын байқадық.

Сонымен, мемлекеттегі ақпараттық биліктің әрекеті (мұндағы ақпараттық билік деп отырғанымыз – қандай да бір мекеме, жекеменшік компания және тұлға), бағыты, ұстанған қағидалары ұлттық қауіпсіздіктің кепілі екеніне көз жеткіздік. Негізінен ұлт-

тық қауіпсіздік тиімділігі әскери күш-қуат шеңберінде ғана емес, ақпараттық, саяси, құқықтық, әлеуметтік, өмірлік маңызға ие. Кез келген мемлекет үшін сыртқы және ішкі ұлттық қауіпсіздік бірінші орында. Себебі ұлттық мүдделердің, ұлттық құндылықтар, қорғаныс саласындағы кибершабуылға төтеп беру, ақпарат саласындағы қарусыз майданда тұрақтылықты сақтау сынды негізгі қағидалар сыртқы ұлттық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі саналады. Бұлардың қатарында ХХІ ғасырда бірінші орынға тұрақтаған майдан – бұқаралық ақпарат құралдары арасындағы байланыс та мемлекеттік қауіпсіздіктің кепілі саналады. Демек, ақпараттық билік терминінің зерттелуі, саясаттану ғылымында өз алдына жеке терминология ретінде қалыптасуы, билік шеңберінде жүзеге асуы және журналистикадағы жаңа ұғым-түсінік ретінде қолданыла бастауы заман талабынан туып отыр.

Халықаралық медиа нарықтағы ақпараттық биліктің үстемдік құруы мемлекет жағдайына түбегейлі өзгеріс енгізеді. Ақпараты қуатты мемлекеттің ішкі және сыртқы жағдайына нұқсан келмейді. Авраам Линкольннің сөзімен айтсақ, «шындығы басым жерде халық та, билік те тыныш». Демек, журналистикада саясаттың үстемдік құруы ақпараттық билік дәрежесін көрсетеді. Араб медиа саласында жетекші рөлді иеленген «әл-Жазира»-ның хабар тарату үлгісі ақпараттық биліктің рөлін айқындап берді.

Қоғамның өмір сүруін қамтамасыз етуде бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы айқын. Орта ғасырларда Еуропа елдерінде зайырлы элита мен діндарлар арасындағы бәсекелестік күрес баспасөздің насихаттық саясатты оңтайлы жүзеге асыруы мен тараптардың ымыраға келуімен аяқталған болатын. Ал араб жеріндегі соғыс ықпалының артуына ақпараттың біржақты таралуы септігін тигізді. Яғни ақпараттық қауіпсіздіктің әлсіздігі мен биліктің күштеуі мемлекеттің экономикалық, демографиялық хал-ахуалына нұқсан келтіреді.

ХХ ғасырдың басында журналистикадағы жұмсақ күш ұғымына жан-жақты талдау

жасаған америкалық зерттеуші Джозеф Най ақпараттық биліктің дипломатиялық қарым-қатынас пен ішкі саясатта қаншалықты үстемдік құратынын зерделеді. Ал «саяси биліктің заңды үстемдігі» терминін енгізген неміс ғалымы Макс Вебер белгілі бір күшке ықпалды болған баспасөздің позициясы соған сай өрбиді дейді. Яғни бұл күш үстемдік етуші

хабар құралдарын: саяси биліктегі нақтылық деңгейін, аудиторияны басқару ережелерін, жан-жақтылық пен еркін ой, бағыт ұстануға қажетті арсеналдарды және негізгі әдістердің тиімділігін игереді. Ал ақпараттық биліктің ықпал ету кеңістігін меңгеру үшін үгіт-насихаттан аулақ болып, ақпараттық қауіпсіздікке нұқсан келтірмеу қажет.

Әдебиеттер

1. Шафель Әли Шаиф Хусейн. Эволюция состава новостных арабоязычных спутниковых телеканалов в начале XXI века [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-sostava-novostnyh-araboyazychnyh-sputnikovyh-telekanalov-v-nachale-xxi-veka-ctatya-pervaya> (дата обращения: 11.07.2022).
2. Кривое Зеркало «Аль-Джазире». // Журналистская правда. – 22 июля 2013 г.
3. Сейдахметова Б. Арабы на медиарынке Америки // Тьерри Мейсан: «Аль-Джазира» основана гражданами Израиля // САНА. 3 октября 2011 г. [Электронный ресурс]. — URL: www.sana.sy/rus/326/2011/10/03/373283.htm (дата обращения: 11.07.2022).
4. Вартанова Е.Л. Медиа-экономика в информационном обществе. — М.: Информационное общество, 2011.
5. Коротеев А.В., Зинькина Ю.В. Египетская революция 2011 г. // Азия и Африка сегодня. – 2011. - №6. - 10 с.
6. Суворова Ю.К. Саудовская Аравия, Катар и «Арабское пробуждение». // Научно-исследовательский журнал студентов и аспирантов. МГИМО(У) МИД РФ. - 2013 г.
7. Webster F., Theories of the Information Society, 2014. – 416 p.
8. Nye Jr. J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / J.S. Nye Jr. – N.Y.: Basic Books, 1990. – 336 p.
9. Solomon R.H. The Information Revolution and International Conflict Management / R.H. Solomon // U.S. Institute of Peace Peacework. – No 18 (September 1997). – P. 1-6.
10. Science and Engineering Indicators – 2000. URL:<http://www.nsf.gov/sbe/srs/seind00/frame.htm> (Accessed: 11.07.2022).
11. Yemen fighting sparks 'dire humanitarian crisis' // Al Jazeera. April 4, 2015. - URL: <http://www.aljazeera.com/news/2015/04/security-council-set-discuss-yemencrisis-150404140255269.html> (Accessed: 11.07.2022).
12. Bashar al-Assad: the beginning of the end? - URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/05/bashar-al-assad-syria-palmyra-150521130901934.html> (Accessed: 11.07.2022).

References

1. Shafel Ali Shaif Hussein. Jevolucija sostava novostnyh arabojazychnyh sputnikovyh telekanalov v nachale XXI veka [Electronic recourse]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-sostava-novostnyh-araboyazychnyh-sputnikovyh-telekanalov-v-nachale-xxi-veka-ctatya-pervaya> (Accessed: 11.07.2022).
2. Krivoe Zerkalo «Al'-Dzhaziry» [A Crooked Mirror Of Al Jazeera], Zhurnalistskaja pravda [Journalistic Truth], July 22, 2013.
3. Seidahmetova B. Araby na mediarynke Ameriki [Arabs in the American Media Market], T'erri Mejsan: «Al'-Dzhazira» osnovana grazhdanami Izrailja [Thierry Meysan: Al Jazeera was founded by Israeli citizens],

SANA. October 3, 2011 [Electronic resource]. Available at: www.sana.sy/rus/326/2011/10/03/373283.htm (Accessed: 11.07.2022).

4. Vartanova E.L. Media-jekonomika v informacionnom obshhestve [Media economics in the Information Society] (Informacionnoe obshhestvo, Moscow, 2011).
5. Koroteev A.V., Zinkina Yu.V. Egipetskaja revoljucija 2011 g. [The Egyptian Revolution of 2011], Azija i Afrika segodnja [Asia and Africa today], 6, 10 (2011).
6. Suvorova Y.K. Saudovskaja Aravija, Katar i «Arabskoe probuzhdenie» [Saudi Arabia, Qatar and the «Arab Awakening»], Nauchno-issledovatel'skij zhurnal studentov i aspirantov. MGIMO(U) MID RF [Research Journal of Students and Postgraduates. MGIMO(U) MID RF (2013).
7. Webster F., Theories of the Information Society, 2014. – 416 p.
8. Nye Jr. J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power/ (Basic Books, N.Y, 1990, 336 p.).
9. Solomon R.H. The Information Revolution and International Conflict Management // U.S. Institute of Peace Peacework. – No 18 (September 1997). – P. 1-6.
10. Science and Engineering Indicators – 2000. URL:<http://www.nsf.gov/sbe/srs/seind00/frame.htm> (Accessed: 11.07.2022).
11. Yemen fighting sparks 'dire humanitarian crisis' (Al Jazeera, April 4, 2015). Available at: <http://www.aljazeera.com/news/2015/04/security-council-set-discuss-yemencrisis-150404140255269.html> (Accessed: 11.07.2022).
12. Bashar al-Assad: the beginning of the end?//Эл-Жазира. 2015. 22 мамыр. Available at: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/05/bashar-al-assad-syria-palmyra-150521130901934.html> (Accessed: 11.07.2022).

А. Жуматай, Г. Озбекова

Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Парадигмы информационной власти (на материалах телеканала “Аль-Жазира”)

Аннотация. Пропаганда, дезинформация, искажение информации - методы и технологии информатизации, подрывающие внутреннюю и внешнюю политику государства. В 70-80-е годы XX века сформировалось понятие «информационное общество» и ряд этих технологий были дополнены средствами массовой информации. Информационная безопасность стала неотъемлемой частью национальной безопасности, и важность коммуникации между властями и СМИ возросла. Важность информационной безопасности в журналистике, результат взаимоотношений правительства и СМИ, а также сила информационной мощи могут быть исследованы через трансляцию «Аль-Джазиры» в арабских СМИ.

Информационная власть имеет ряд отличий и особенностей по сравнению с другими видами власти. В частности, преобладающий характер сообщения об инциденте аудитории (он превосходит другие формы правления, решения первой стороны выполняются последней); если журналист использует свою информацию в качестве пропаганды, аудитория с большей вероятностью последует той же манипуляции; способность управлять от имени общества; деятельность группы людей, знающих методы управления, профессионально занимающихся в данной сфере; умение ставить интересы других на первое место, предлагая односторонние мнения; право индивидуального управления путем установления распорядка общественной жизни; возможность открыто применять силу внутри государства и общества для спровоцирования «информационной войны» и так далее. Катарский телеканал «Аль-Джазира», основанный на нашем исследовании, использовал эту форму правления для демонстрации уровня арабской информационной безопасности.

В развитии мировой экономики и политики информация считается приоритетом по сравнению с другими силами власти благодаря принципам доступности, нейтралитета и оперативности. Термины «виртуальное общество» и «социальная сеть», сформированные благодаря доступности информации, создали новую среду среди читателей, другую аудиторию, чем раньше. То есть частные телеканалы, издания, сайты создают собственный капитал, рассматривая Интернет как основной источник информации.

И сила, которая контролирует то, как информация распространяется и представляется читателю, это сила, контролирующая данный капитал. В статье исследуются влияние власти на СМИ и его последствия с использованием политических СМИ. В результате изучения темы будет подробно разъяснен термин «информационная сила», а индекс агрессивности в СМИ будет определен посредством контент-анализа англоязычных публикаций «Аль-Джазиры» в 2015 году.

Ключевые слова: Аль-Джазира, Катар, информационная сила, международная политика, информационная безопасность.

A. Zhumatai, G. Uzbekova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Paradigms of information power on the materials of the Al-Jazeera TV channel

Abstract. Propaganda, misinformation, distortion of information - methods and technologies of informatization that undermine the domestic and foreign policy of the state. In the 70-80s of the twentieth century, the concept of an «information society» was formed, and a number of these technologies were supplemented by the mass media. Information security has become an integral part of national security, and the importance of communication between authorities and the media has increased. The importance of information security in journalism, the outcome of the relationship between the government and the media, and the power of information power can be explored through the broadcast of Al Jazeera in the Arab media.

Informational power has a number of differences and characteristics compared to other types of power. In particular, the overriding nature of reporting the incident to the audience (it trumps other forms of government, the decisions of the first party are followed by the latter); if a journalist uses his information as propaganda, the audience is more likely to follow the same manipulation; the ability to govern on behalf of the community; the activity of a group of people who know management methods, professionally engaged in this area; putting the interests of others first by offering one-sided opinions; have the right to individual control by establishing the order of public life; the ability to openly use force within the state and society to provoke an «information war» and so on. The Qatari Al Jazeera TV channel, based on our research, used this form of government to showcase the level of Arab information security.

In the development of the world economy and politics, information is considered a priority in comparison with other powers of power due to the principles of accessibility, neutrality, and efficiency. The terms «virtual society» and «social network», formed due to the availability of information, have created a new environment among readers, a different audience than before. That is, private TV channels, publications, and websites create their own capital, considering the Internet as the main source of information. And the power that controls how information is disseminated and presented to the reader is the power that controls that capital. The article examines the influence of power on the media and its consequences with the use of political media. As a result of studying the topic, the term «information power» will be explained in detail, and the index of aggressiveness in the media will be determined through a content analysis of the English language publications of Al-Jazeera in 2015.

Keywords: Al Jazeera, Qatar, information power, international politics, information security.

Авторлар туралы мәлімет:

Жұматай А. – журналистика магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, Алматы, Қазақстан.

Өзбекова Г. – Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, Алматы, Қазақстан.

Zhumatay A. – Master of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

Uzbekova G. – Associate Professor of the Department of Print and Electronic Media, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

XFTAP 19.41.07

М. Карекенов
А. Шүрентаев

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: manarbek-karekeny@mail.ru

Әскери журналист ретінде қалыптасудың психологиялық алғы шарттары

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орындарында оқып жүрген білім алушылардың болашақ журналист мамандығына психологиялық жағынан дайындығының маңыздылығы туралы айтылады. Журналистика ғылымының жоғары деңгейіне қол жеткізуге деген ұмтылысы жоғары. Біз осындай құлшыныстың уақыт талабына сай әрекет ете отырып, ертеңгі кәсіби маманды университет қабырғасында жүрген кезінде-ақ, тұлғаның өзін-өзі таныту мәселелерін терең біліп шыққанын қалаймыз. Себебі елге хабар-ошарды өз уақытында сапалы жеткізетін журналистердің өзіндік «мені» қалыптасуы керек. Баспасөз қызметіне орналасқан студенттер түрлі министрліктердің, ұйымдар мен ұжымдардың, мекемелердің бұқаралық ақпарат құралдары бойынша маманы ретінде орналасуы мүмкін. Бұл дегеніміз – журналист болуымен қатар сол саланың маманы ретінде қалыптасуы қажет деген сөз. Сондықтан мақаламызды осы бағытқа, яғни, болашақ журналистердің келекіштік жұмыстарына моральдық жағынан дайын болуға арналады.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, журналистика мамандығының түлектері Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінің құрылымыдық Күштеріне баспасөз қызметіне орналасуы да мүмкін. Азаматтық тұлға мен әскери қызметшінің психологиясының екі түрлі болатыны ғылыми түрде дәлелденген. Ал бұл мақалада кәсіби тұрғыда әскери журналист ретінде қалыптасудың психологиялық алғы шарттарына тоқталдық.

Мұндай мақсатымыздың нәтижесінде алдымызда келесідей міндет тұрды: мамандыққа кәсіби түрде даярлау кезінде журналистерді тұлғалық өзін-өзі таныту жолдарын, тәсілдері мен шарттарын көрсету. Осы мақсатта білім алушылардың болашақ әскери журналист ретінде бағдарламалық оқу және кәсіби қызметте қалай көрсете бастайтынын айқындау.

Түйін сөздер: әскери журналистика, өзін-өзі таныту, патриоттық тәрбие, тарих, тәртіп.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-28-35>

Кіріспе

Өткен ғасырдың соңғы он жылдығы мен екінші мың жылдықтың басындағы психология және педагогикағылымында зерттеу жұмыстары тұлғаның өзін-өзі қалыптастыруына деген ынта-жігердің пайда болуына зерттеу тақырыптарының нысанына айналуына ерекшеленуімен көзге түсті. Тереңінен қопарыла өзгертілген түрдегі жаңа теориялық заңдылықтар қалыптасты. Онда гуманистік бағыттағы психологиялық идеялардың негізінде жеке адамның қоршаған әлеуметтік ортасына әсер етуінің шарасыз объектісі ретінде емес, белсенді субъектісі ретінде, яғни, өз өміріне, өзінің әр іс-әрекетіне асқан жауапкершілікпен қарауға аяқ басқанының айқын көрінісін берді. Сонымен қатар, жүргізілген арнайы ғылыми ізденістердің нәтижесі көрсеткендей, кез-келген адам, дұрысында, өз өмірінің иесі болғанына қарамастан, өзін-өзі дамытудың негізгі күшіне айналады. Әрине, бұл үшін оған қоршаған ортасы, отбасы, әріптестері, сыныптастары және тағы басқалары әсер етері хақ.

Әскери журналист ретінде қалыптасудың психологиялық алғы шарттары бүгінгі маманның өзін жеке тұлға ретінде қалыптастырсам деген бастапқы қадамдарына жатады. Тұлғаның өзін-өзі танытудың қажеттілігі адамның барлығында орын алатын жағдай болғанымен оны іс жүзінде шынайы өмірге айналдыруға көбінің шама шарқы жете бермейді. Көбінесе «бәрінен жақсы болу» ниетімен құрылған көшбасшылық стратегиясынан «бәрі сияқты болу» ұстанымын жүзеге асыратын өзін-өзі жою стратегиясы басым бола бастайды. Зерттеушілер атап өткендей, қазіргі кезде бұл «әлеуметтік күйзеліс» жағдайындағы адамзат дағдарыс құбылыстарының әсеріне реакциялардың әмбебап моделі болмайтындығына байланысты. Бұл «жеке және топтық деңгейде тұлғаның өзін-өзі таныту тәсілдеріне түрліше әсер етеді» [1]. Сондықтан тұлғаның әскери журналист ретінде қалыптасудың психологиялық алғы шарттарының негізгі талаптарын білу мен оны жүзеге асырудың маңыздылығын білу – бүгінгі ғылымда маңызы зор.

Зерттеу әдістері

Жоғарыда айтылғандардың негізінде тұлғаның өзін-өзі таныту мәселесі соңғы жылдары адам санасының әртүрлі салаларындағы мамандардың: философ, психолог, мұғалімдердің назарын аударуда. Оның шешімі аяқталуға жақын деп қарастырылғанымен, көптеген зерттеулерде өте егжей-тегжейлі ұсынылған. Дегенмен, қазіргі уақыттағы ғылымда бұл құбылысты жүйелі түрде сипаттауға, оны жеке адамның жеке қасиеттерін, мінез-құлқын анықтау және растау үшін нақты қызмет ретінде алғышарттар әлі де жасалуда.

Философияда адамның өміршеңдігі мен белсенділігінің көзі болып табылатын осы үрдістің шеңберіндету тұлғаның өзін-өзі таныту құбылысына теориялық талдау жасалуда.

Психологияда тұлғаның өзін-өзі таныту мәселесіне әртүрлі көзқарастар қалыптасқан және оған түрлі сипаттамалар да берілген: қажеттіліктен туындау, сарын, тұлғаның өзін-өзі таныту ұстанымы, мінез-құлық тұрғысы, ерекшеленген көріністер, жас ерекшелігіне байланысты және тағы басқалары.

Талқылау

Тұлғаның өзін-өзі таныту мәселесі кәсіби қызметте, сондай-ақ белгілі бір мамандарды даярлау кезіндегі бірінші кезектегі өзектілікке ие. Сондықтан психологтардың, педагогтардың көптеген жұмыстары тұлғаның кәсіби салада өзін-өзі таныту тақырыбындағы зерттеулерге арналған.

Тұлғаның өзін-өзі танытуы, сондай-ақ өзін-өзі дамыту адам қызметінің әр саласы үшін маңызды. Сонымен қатар, олар тұрақты түрде өз-өзіне талап қоя отырып, дамытуды жалғастырмаса маңызды нәтижелерге қол жеткізуі де мүмкін емес. Онда ол қызмет процесіне орта белінен қосылады деген сөз. Қызметтің мұндай түрлеріне адамдардың өмір сүріп отырған ортасындағы кәсіптік еңбектерінің түрлі табыс табу көзі болып табылатын кәсіптердің әртүрлі бағыты жатады. Мұның тізіміне актер, ұшқыш, астраном, бағбан және басқа да мамандықтардың барлығы кіреді. Осылар-

дың қатарындағы жөні бөлек категорияның қатарына журналистер соның ішіне әскери журналистер де құрайды.

Қазіргі кездегі қоғамның сағат сайын дамып бара жатқан қозғалыстағы тіршілігінде журналистиканың алатын орны өте жоғары деп те айта алмаймыз. Бұқаралық ақпарат құралдарының адамзат өміріндегі алатын орнының ерекше екенін де жоққа шығара алмаймыз. Журналист – жаңа ғана болған жаңалықты жеткізетін жауапты маман болғандықтан оның жұмысының дәрежесі ел тұрғындарының көз алдында болары сөзсіз. Сондықтан олардың әр сөзі қалың жұртшылыққа ерекше әсер етіп, қоғамда болып жатқан құбылыстардың барлығына өзінше бір пікір қалыптастырары сөзсіз. Осыдан-ақ журналистердің кәсіптік білімі мен өз-өздерін ұстауы мен әр сөздеріне үлкен жауапкершілікпен қарап, әр сөзін ойдың таразасынан шығарғаны дұрыс. Халық арасына ел мен әлемде орын алып жатқан жаңалықтарды бірінші болып жария қылатын журналистердің өмірі мен кәсібі өскелең ұрпақтың бойына журналистік саланы таңдауларына үлкен септігін тигізуде. Соның салдарынан қазіргі кезде ғылымда әскери журналистиканың өзіндік психологиясы деген бағыттағы психология ғылымдарының ішінде өзінше бір саласы пайда болып отыр. Заман талабына сай пайда болған жаңаша ғылым өзінің төңірегінде журналистиканың әр жылдардағы пайда болуы және дамуы мен қалыптасу кезеңдеріне байланысты жылнамамен толықтыруларды жан-жақты зерттеуді нысанаға алады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының жұмыстарына теориялық талдау кезінде осы талаптарға анықтама беруге мүмкіндік берді: жеке тұлға - ішкі жандүниесінің тартымдылықтағы, сенімділіктегі, шыншылықтағы, симпатиядағы және сыйластықтың арқасында аудиторияға «сенімділік» атмосферасын беруге мүмкін туғызады. Кәсіби қасиеттері: имидждік, әлеуметтік рөлдегі, образдағы, аудиторияны білудегі, кері байланысқа жауап беру қабілеттері және тағы басқалары журналистика мамандығының шығармашылық сипатына, журналистің жеке басына және оның кәсіби

шеберлігіне қойылатын талаптар – тұлғаның өзін-өзі танытудағы журналистиканың ерекшеліктері.

Қазіргі студент жастарды – ертеңгі күнгі кәсіби журналистерді мамандыққа дайындау туралы айтар болсақ, соңғы жылдары студенттерге сабақ берудің үрдісі жаңаша бір түр мен кейіпке ауысқаны талас тудырмайды. Мұның өзі уақыт талабына сәйкес болған түбегейлі өзгеріс екенін мойындауымыз керек. Соның салдарынан кәсіби мамандарды дайындауға арналған сабақ жоспарының жүйесі де үлкен өзгеріске ұшырады. Өткен ғасырда айтауға да аты болмаған пәндер сабақ жоспарына кірді. Оның оңтайлылығы сол, студенттердің болашақтағы журналистік мамандығына психологиялық жағынан дайындық деңгейі айтарлықтай жоғарылады. Солай деседе, бұл өзгерістер негізгі мәселені, яғни, ертеңгі күнгі журналистің өзіне қатысты туындайтын сұрақтарды, жеке тұлға ретінде өз-өзін шығармашылық тұрғыдан дамуына толық күйде қамтамасыз еткен жоқ. Әдетте, жастар журналист мамандығында келесідей қасиеттерге ие болғанды қалайды: өршілдікке ие болуға, ерекшенуге, шығармашылық жолда өзін ерекше көрсетуге тырысады. Яғни, осы кезеңдестуденттердің, өзін-өзі таныту мен қалыптастырузор мүмкіндітері бар. Оқу үрдісі кезінде жастар өздерін түрлі жақтарынан сынайды. Журналистика мамандығымен толық танысуға тырысып, келешектегі жұмыстарының қызықтыратын, сонымен қатар кездесетін қиындықтарымен жақын танысуға талаптанады. Осы саладағы өздерінің қолтаңбаларын қалыптастыруға тырысады. Дегенмен, курстан курсқа көшкен сабақ оқу жылдарында мамандықтарының құпияларымен танысу барысында түрлі көзқарастардың қалыптасуы мүмкін. Біреулерінің болашақтағы қалам мен қағазды алып, әлем жаңалықтарын өзінің қызмет атқаратын редакциясы немесе телеарна, радио арқылы жұртшылық қауымға жеткізу жұмыстары одан әрі қызығушылығын көтере түседі. Мамандықтың өзгелер қол жеткізіп үлгермеген шыңына шығуға талпынады. Осы бағытта бар күш-жігерін сарп етеді. Күнітүні ізденуге кіріседі. Ал кейбір мамандар

үшін оқу семестрлеріндегі мамандықты толық тану барысында, журналистік жұмысқа деген қызығушылығы әлсірей бастайды. Ең басындағы өзі-өзін тұлға ретінде танытсам деген ұмтылысы әлсірейді. Мұндай оқуға деген, мамандыққа деген селқостық әрекеттен студенттердің бойында тек қана «жоғары білім алсам болды», «диплом алсам» болды деген алдамшы мақсатқа әкеліп соғады. Байқағанымыздай, мұндай кездерде студенттердің болашақ мамандығына деген ынта-жігердің дұрыс қалыптасуы мен артуына оқу орындарының оқытушылар ұжымының әсері мол. Себебі университет – талаптың жетегінде жүрген студент жастардың жеке тұлға ретінде өзін-өзі көрсету мен кәсіби қызметіне дұрыс төселуіне ерекше рөлатқаратын басты мекеме.

Сонымен қатар, журналистерді өмірінде орын алатын тағы бір жағдай – салалық бағытты терең игеру. Ол дегеніміз, бүгінгі түлектің ертеңгі күні журналист ретінде қызмет атқаратын мамандық саласындағы жұмысқа азғантай уақыттың ішінде қалыптасып кетуі. Солардың бірі, өзіндік ерекшеліктері мен талаптары бар, мамандығы күрделі – әскери журналистика. Әскери журналист дегеніміз – Отан алдында ант қабылдап, мемлекеттік қызметші ретінде халыққа қызмет ету. Сонымен қатар қалам мен қағазды серік қылып, әскери қызметте жүрген Күштік құрылымның беделін көтеру. Әскери қызметшілердің жұмыстарында орын алып жатқан жағымды жаңалықтарды халыққа жеткізу, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы еліміздің барлық өңіріне тарату. Әскери қызметші - мемлекеттік қызметшілердің қатарына жататындықтан, оның қызметі де белгілі бір заңның аясында ұйымдастырылады. Әскери журналист те Қазақстан Республикасының азаматтарының заңнамаларда белгіленген ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде және басқа да өзге әскерлері мен әскери құрылымдарындағы әскери қызметті өткеру қағидаларына сәйкес және әскерге шақыру бойынша әскери қызметті өткерудегі немесе әскери қызмет өткерудің келісім-шарты бойынша өз еркімен әскери қызметке орналасады [2]. Десек те, әскери

саладағы журналист болғанымен әр бұқаралық ақпарат құралы өкілдерінде кездесетін мәселелер әскери журналисті де айналып өтпесе керек. Себебі, әскери саладағы маманға қойылатын талаптың өзіндік ерекшелірі бар екені мәлім. Сондықтан да университет қабырғасында жүрген бүгінгі студенттерімізді, яғни келешектегі журналистеріміздің жоғары оқу орнында жүрген кезден-ақ ертеңгі күнге психологиялық жағынан дайындауымыз қажет. Себебі, журналист мамандығы дамыған заманда барлық салаларға қажет болатын мамандықтардың қатарында. Өзіміз білетіндей министрліктер мен үлкен кәсіптерде, ұжымдарда баспасөз хатшысы лауазымы қарастырылған. Сондай қызметтерге орналасатын бүгінгі журналистика мамандығында оқып жүрген студенттерімізді кез-келген сала бойынша, мамандық бойынша жұмыстардың маманы ретінде моралдық жағынан дайындау қазіргі заманның жоғары білікті мамандарды дайындайтын оқу орындарына қоятын талабы.

Ғылыми мақала дайындау үстінде жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде анықталғандай, нақты бір тұлғаның өзін-өзі танытуында келесі реттегі стратегиясы бар: құрылымдық, басымшылық және жеке ерекшеліктеріне кері әсер ету [3]. Олар қағамның барлық салаларында анық көрініп тұратын факторлар. Әрине мұның барлығы да журналистік мамандықты таңдаған журналистерге де өзіндік қатысы бар. Жоғарыда аталған стратегиялардың оқу үрдісінде студенттердің оқуы мен кәсібіне, болашақ жұмысына әсері қалай пайда бола бастайды? Сонымен қатар тұлғаның өзін-өзі танытудың мақсатты стратегиясын таңдау қабілетінен анықталатын кәсіби өзін-өзі танытудағы қалыптастырудың психологиялық ережесінің қандай болуы керек деген сұрақтар қалыптасады. Мұндай сұрақтарға жауап іздеу жолында зерттеуіміздің негізгі мәселелерін анықтап аламыз: «ертеңгі күнгі журналист – қазіргі студенттердің жеке басын кәсіби маман ретінде тануының психологиялық тұрғыдан алғы шарттары қандай болуы керек?». Аталған мәселені дұрыс шешу жолдарындағы мақсат: бүгінгі студенттердің – ке-

лер күндердегі журналистердің кәсіби өзін-өзі растаудағы психологиялық жай-күйлерін дәлелдеу және іс жүзінде тәжірбиеден өткізу болды. Зерделеудің нысан – болашақ кәсіби журналист-студенттер қаумының тұлғалық өзін-өзі танытуының психологиялық шарттары. Зерделеудің барысы негізінен жан-жақты міндеттерді қамтиды. Оған келесі шаралар жатады: тұлғаның жеке басын растау бойынша мәселесіне теориялық талдау жасау. Сонымен қатар болашақ журналист маманның ерекшелігін көрсету. Студенттердің ерекшеліктерін психологиялық тұрғыдан бөлек-бөлек зерделеу.

Ғылыми мақаланың көзі ретінде келесі болжамдар шығарылды: болашақ журналистің маман ретінде өзін қалыптастыруы. Егер де ертеңгі маман тұлғаның өзін-өзі танытудың басымдығымен ерекшеленсе; оның келекестік бейнесі қалыптасса; журналистика саласындағы жұмысының шығармашылық мәнікөрінесе, тұлғаның өзін-өзі танытуының кәсіби жағынан дамығанын көрсетсе, тұлғаның өзін-өзі танытудың қажетті стратегиясын және жеке қасиеттерін, артықшылығы мен кемшіліктері анықталып, расталып, нақты қызмет ретінде кәсіби жағынан үлкен жетістікке ие болады.

Сонымен қатар, болашақ журналист маманның өзін тұлғалық жағынан таныту - өзін-өзі жағымды жағынан кәсіби бекітуді орнықтыратын тұрғыдан психологиядағы шарттары: тұлғаның өзін-өзі танытумен кәсіптік сындарлы бағдарламасының өзектілендіруге бағытталған «журналистика саласындағы өзін-өзі таныту психологиясы» сияқты арнайы сағаттар енгізу арқылы келешектегі журналист мамандардың кәсіби дайындығын арттыру. Тұлғаның кәсіпке қалыптасуын арттыру: мамандыққа өзін-өзі жақсылап бекітудің саласын дұрыс бағдарлау, оның қалыптасу психологиялық бейнесін жасау, журналистік жұмыстың ерекшелігін оның шығармашылық жағынан мүмкіндіктері жағынан түсіну. Өзін ертеңгі қызметтің кәсіби маманы ретінде қалыптастыру. Өз-өзін позитивті растаудың ерекшеленген әдіс-тәсілдеріне оқыту. Кәсіпті шынайы таңдай білу. Кәсіптік тұрғыдан бекітіліп арттыру. Қызметтегі өзіндік шығар-

машылық ерекшелігін дамыту. Осы аталған жан-жақты шаралардың психологиялық жағынан алғанда бірнеше теориялық және тәжірбие жүзіндегі оқу дәрістерін қамтитын арнайы бағдарламалардың жасалады.

Жалпы алғанда зерттеудің теориялық және әдістік баламасына жеке тұлға ретінде ғылыми жұмысты зерттеуге, психологиялық жағынан құбылыстарды талдауға көзқарастың жүйеленген принциптері мен әдістері, дамуының принципі, қызмет пен белсенді болудың негізгі психологиялық теориядағы ережелері, әртүрлі кезеңдердегі жеке тұлғалардың дамуының негізгі тұжырымдамалық ережелері, адамның өзін-өзі дамыту тұрғысындағы тұжырымдамалары, адамның өзін-өзі тану тұжырымдамасының негізгі ережелері .

Нәтижелер

Ғылыми тұрғыдан алғандағы мақаланың жаңалығы студент жастардың болашақ журналист мамандардың тұлғаның өзін-өзі таныту шарттары жағымды жағынан тұжырымдалған. Негізінен журналистика саласында тұлғалық өзін-өзі таныту ерекшелігі анықталған. Студент жастардың тұлғалық өзін-өзі таныту айрықша жолдары сипатталған. Түрлі бағдарламаларға (құрылымдық, басымшылық және жеке ерекшеліктеріне кері әсер ету) бағытталған студент жастардың жекелеген психологиялық портреттері келтіріледі. Жаңа дәуірдегі замануи журналистикада тұлғалық өзін-өзі таныту әлеуметтік-психологиялық пайымы жасалады.

Теориялық маңыздылығы жағынан қарайтын болсақ, бүгінгі психологияның келешек мамандығының шығармашылықпен айналысу болатын студенттердің тұлғалық өзін-өзі таныту ерекшеліктері туралы түсініктері кеңейту. Кәсіби тұрғыдан тұлғалық өзін-өзі танытудың психологиялық әсерлерін анықтау. Психология жағынан өзара байланыстағы өзара кәсіби салада тұлғалық өзін-өзі таныту бағдарламаларын таңдаудағы әсері анықталды. Психологиялық әсерлердің нәтижесіндегі айырмашылықтар бойынша айқындау негізінде болашақтағы журналист, бүгінгі студент жастардың тұлғалық өзін-өзі таныту

бағдарламалары сипатталған. Практикалық маңыздылығына студенттердің оқу және кәсіби іс-әрекетінде өзін-өзі оң растауға бағыттауды дамытатын тұтас бағдарлама әзірлеу және зерттеу арқылы да сынау. Зерттеу материалдарын нақтылау арқылы кәсіптік байыптауда шығармашылық тұрғыдан белсенділікті арттырып, қорытындысында оқу орнына арналған практикалық ұсыныстар мен ұсыныстар жасау.

Қорытынды

Ғылыми мақалада болашақ журналист жастардың белсенді түрді өз-өздерін танытуда психологиялық шарттары жан-жақты қарастырылды. Қазіргі кездегі біздің алдымызда тұрған негізгі міндеттердің қатарына тұлғаның өзін-өзі таныту құбылысы мен жобаларын, кәсіптік тұрғыда өзін-өзі танытудың психологиялық жағынан зерттеулер жүргізу арқылы таныту. Сонымен қатар шығармашылық мамандықта, атап айтар болсақ, журналистика саласында тұлғаның өзін-өзі танытудың ерекшеліктері мен өзіне тән қасиеттерін мұқият зерттеу жүргізу арқылы таныту. Тұлғаның өзін-өзі танытудың теори-

ялық және эксперименттік тұрғыдан мақалада жүргізілген зерттеулерге сүйене отырып, келесідей қорытынды жасауға болады: мақаладағы ғылыми зерттеу барысында психологиялық теорияларда тұлғаның өзін-өзі таныту мәселесінің пайда болуы мен дамуы зерттелді, анықталды. Осы тақырыптағы психологиялық әдебиеттерге шолу тұлғаның өзін-өзі таныту тақырыбындағы жұмыстардың бар екеніне көзіміз жетті. Дегенмен, олардың барлығы бір типтік, бір сөзбен айтқанда тар бағытты тәсілге ие екенін аңғартты. Сонымен қатар, «Адамның өзін-өзі растау феномені» монографиясының авторлары Е.Никитин мен Н.Харламенковалар өздерінің жұмыстарында тұлғаның өзін-өзі таныту тақырыбы бойынша зерттеулердің қоспаларын біріктіруге және бір жүйеге келтіруге тырысты. Олар: «Көптеген мәселелер өз дәрежесінде қозғалмалы. Ал кейбір мәселелер мүлдем қарастырылмады» деп атап өтті [4]. Әлемдегі түрлі арнайы психологиялық мектептер мен бағыттарда «Тұлғаның өзін-өзі таныту» ұғымы екі түрлі бағытта түсіндіріледі. Мұның өзі бізге тұлғаның өзін-өзі таныту мәселесі одан әрі теориялық тұрғыдан зерттеуді қажет ететіндігін анық көрсетіп тұр.

Әдебиеттер

1. Е.Сидоренко. Методы математической обработки в психологии.- Санкт-Петербург: Социально-психологический центр -1996. - 349 с.
2. Қазақстан Республикасы Қарулы күштерінің, басқа да әскерлері мен әскери құрылымдарының жалпы әскери Жарғылары.- Алматы-2016. - 5 б.
3. С.Пантеев, В.Столин. Метод самооценки. // Вестник МГУ. Серия №14. - 1989. №1. – С. 14-20.
4. В.Панферов. Психология человека. Учебное пособие.- Санкт-Петербург. - 2000. - 160 с.

References

1. E. Sidorenko. Metody matematicheskoy obrabotki v psihologii [Methods of mathematical processing in Psychology] (Socio-psychological center, St. Petersburg, 1996, 349 p.).
2. Kazakstan Respublikasy Karuly kyshterinin, baska da askerleri men askeri kurylymdarynyn zhalpy askeri Zhargylary [General Military charters of the armed forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan] (Almaty, 2016, 5 p.).
3. Pantileev S., Stolin V. Metod samoocenki [The method of self-assessment], Vestnik MGU. Serija №14 [Bulletin of Moscow State University, Series No. 14], 1, 14-20 (1989).
4. Panferov V. Psihologija cheloveka [Human psychology]. Textbook (St. Petersburg, 2000, 160 p.).

М. Карекенов, А. Шурентаев

Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан

Психологические предпосылки становления военного журналиста

Аннотация. В статье рассказывается о важности психологической готовности студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, к будущей журналистской профессии. Стремление к достижению высокого уровня современной журналистской науки велико. Учитывая, что такое рвение - это вызов времени, мы хотим, чтобы завтрашний специалист, находясь в стенах университета, глубоко осознал проблемы самореализации личности. У журналистов, которые своевременно и качественно сообщают новости в стране, должно быть свое «я». Студенты, вовлеченные в пресс-службу, могут позиционироваться как специалисты по средствам массовой информации различных министерств, организаций, коллективов и учреждений. Это значит, что, помимо того, что он является журналистом, он должен быть формироваться как специалист и член коллектива. Поэтому наша статья посвящена данному направлению, то есть моральной готовности будущих журналистов к предстоящей работе.

Как мы уже упоминали, некоторые выпускники специальности «Журналистика» могут быть зачислены в силовые структуры Вооруженных Сил Республики Казахстан на специальность военной журналистики. Научно доказано, что психология гражданского лица и военнослужащего бывает двух видов. Мы остановились на психологических предпосылках становления в профессиональном плане военного журналиста.

Достижение цели определило следующую задачу: показать пути, способы и условия личностного самовыражения журналистов при профессиональной подготовке к профессии. Показать, как студенты начинают проявлять себя в программной учебной и профессиональной деятельности в качестве будущих военных журналистов.

Ключевые слова: военная журналистика, самовыражение, самосознание, патриотическое воспитание, история, дисциплина, воспитание.

М. Karekenov, A. Shurentayev

A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Psychological prerequisites for becoming a military journalist

Abstract. The article talks about the importance of the psychological readiness of students studying in higher educational institutions for the future profession of a journalist. Modern journalism has a high desire to achieve the highest level of science. Taking into account the fact that such diligence meets the requirements of the time, we want tomorrow's professional to learn more deeply about the problems of self-realization during his stay at the University. Because journalists who deliver high-quality news to the country at the right time should form their own «me». In the future profession, students who become journalist specialists with a wide range of specialties face the problem of short-term acquisition of the specifics of their positions. Students who are in the press service can be employed as specialists in the mass media of various ministries, various organizations and collectives, and institutions. This means that in addition to being a journalist, you need to become a member of the team as a concubine specialist in this field. Therefore, our article is devoted to this direction, that is, to the moral readiness of future journalists to engage in their work.

As we have already mentioned, some graduates of the specialty of journalism can also be assigned to the structural forces of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan for the specialty of military journalism. It is scientifically proven that the psychology of a civilian and a serviceman are two different things. And we discussed in our article about the psychological prerequisites for becoming a professional military journalist.

As a result of this goal, we faced the following task: to show the ways, methods, and conditions of personal self-expression of journalists in the professional training of future journalists for the profession. To this end, it is necessary to show how students, as future military journalists, begin to show themselves in program training and professional activities.

Keywords: military journalism, preparation for military journalism, self-realization of the individual, self-realization, patriotic education, history, discipline, education.

Авторлар туралы мәлімет:

Карекенов М.А. – қазақ тілі мен әдебиет магистрі, «8D03201-Журналистика» білім беру бағдарламасының докторанты, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан.

Шүрентаев А.М. – PhD, журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының меңгерушісі, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан.

Karekenov M.A. – Master of Kazakh language and literature, doctoral student of the educational program «8D03201-Journalism», A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan.

Shurentayev A.M. – Ph.D., Head of the Department of Journalism and Communication Management, A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan.

XFTAP 19.41.41

Р. Жақсылықбаева
А. Ақынбекова
Р. Бакенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: jak-rimma@mail.ru

Шерхан Мұртаза публицистикасында ұлттық мүдде мәселелері

Аңдатпа. Қазақ журналистикасының қара нары, белгілі жазушы, публицист, журналист Шерхан Мұртазаның шығармашылығын қай қырынан алып қарасаңыз да, шеберлікке бағытталғанын аңғару қиын емес. Әсіресе, публицистикасындағы мәселе көтеруін, тілдік, стильдік ерекшелігін ғылыми тұрғыда әлі де болса терең қаузап, зерттеп жүрген ғалымдар өте аз.

Ғылыми мақалада Шерханның ұлтқа, тілге, жерге, елге қатысты жазылған публицистикалық туындыларын бүгінгі көзқараста пайымдалып, шынайы бағасы беріледі. Халықтық, рухтық мүддені қозғайтын материалдары талданып, фактіні, шындықты дәл айтатын журналистік шеберлігі сарапқа салынады. Публицистикалық толғаныстары мен мақалаларының ерекшелік сипаттарына публицистік қызметінің қалыптасу жолы арқылы баға беріледі.

Мақалада сондай-ақ, Шерханның журналистік шеберлік бағытындағы заман үрдісін, қоғамның көкейкесті мәселелерін айтудағы пайым-парасаты ғылыми тұжырымға негізделі отырып, салмақты түйін жасалады. Саяси, мәдени, әлеуметтік, ғылыми-публицистикалық толғамды мақалалары арқылы терең білімді, саяси сауатты, шебер журналистік қыры айқындалады.

Түйін сөздер: публицист, редактор, қаламгер, мақала, очерк, дәйек, журналистік шеберлік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-36-43>

Кіріспе

Шерхан Мұртаза есімі – көзі қарақты кезкелген қазақ оқырманына жақсы таныс. Шерханның қазақ журналистикасындағы шығармашылық әдіс-тәсілдерін зерделеп, байыптап қарайтын болсақ, оқырман ой-са-

насына жетерлік бай тәжірибесін, көркемдік ой шеберлігін, тақырыптық проблемаларының молдығын байқар едік.

Ш.Мұртаза көптеген жауапты қызметтерде, атап айтқанда, «Лениншіл жас» газетінің, «Жалын» альманағының, «Жұлдыз» журналының, «Қазақ әдебиеті», «Социалистік

Қазақстан» газеттерінің бас редакторы, Қазақстан Жазушылар Одағының екінші хатшысы, Қазақстан Республикасының «Қазақстан» телерадио корпорациясының төрағасы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің халық депутаты, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты болды. Журналистикада да, әдебиетте де осылайша өз орнын белгілеп алу – көп адамның қолынан келе бермейтін дүние. Шерханның көп айтыла бермейтін «Не жетпейді?» жинағындағы публицистикалық жазбалары, кезінде Америка, Пәкістан, Үндістан сапарларынан туған жаңа үлгідегі жолжазба очерктері ақмылтық журналист екендігін танытты. Шерхан Мұртаза – қаламгерлік өнер саласын жыға танып, жадына мықтап түйіп, игеруге тас-түйін бекініп келген суреткер.

Өмір ақиқатына барласақ, бойындағы қабілеті мен алғырлығы, табандылығы, қайсарлығы арқылы шығармашылық шеберлікке, көздеген мақсатқа жету жолында қажырлы еңбекқорлықты үйлестіре білгендер ғана жеңіске жетеді. Шерханның шығармашылық жолы – осындай азаматтық, рухани әділ жеңістің айқын дәлелі. Өйткені, мұның өзі кімге болсын оңайлықпен келмейтіні белгілі.

Зерттеу әдістері

Белгілі бір ұлттың, халықтың тағдыры, басынан өткерген тарихи кезеңі ең алдымен, сол ұлттың әдебиетіне, өнеріне, журналистикасына із тастайды. Ұлттың рухы көтеріліп, еңсесі биіктегенде оның журналистикасы да, әдебиеті де, өнері де түлеп, толысып, болашаққа көз тігеді. Уақыт өткен сайын бұрынғыны бағамдап, жаңаны саралап отыру – өмір талабы. Бұл әсіресе, публицистика секілді шығармашылық салаға қатысты жайт.

Қазақ журналистерінің рухани әлемімізде публицистиканы қалыптастыруға тигізген әсері аз емес. Публицистиканың ішкі сырын, сипат-қасиетін, әдіс-тәсілін, көркемдік ізденісін саралау – кезек күттірметін мәселе. Мұның өзі сайып келгенде, бүгінге дейінгі журналистикасының даму деңгейін көрсетеді. Демек, қазақ публицистиканың өсіп-өркен-

деуі бұрынғының бүгінге негіз болуынан деп қарау керек. Дәстүрлі шығармашылықты қалыптастырушылар санатында журналистмен бірге, классик жазушылардың да публицистиканы өркендетуге қосатынын білгеніміз жөн. Журналист өмірі – шығармашылық шеберліктен тұратын күрделі жүйе. Сондықтан, ол қайталанбаушылыққа жолықпай, үнемі жаңа идея, зерттелмеген жаңа дүниелерді ашып, халыққа таратуды талап етеді. Жалпы, шығармашылық шеберлікте табиғи дарынның, қарым-қабілеттің, білім мен ізденістің ауадай қажет екені айналып келгенде, шеберлікті бастау саласына айналары сөзсіз. Алдағы мақсаттарды айқындап, халықты дұрыс жолға сала білетін, ел қамын ойлайтын журналист – ол нағыз публицист. Заман ағымына ілесіп қана қоймай, заман ағымына сыни көзбен қарай білген журналист қана мықты публицист бола алады.

Журналистің қоғам алдындағы жауапкершілігі алып отырған тақырыбына да тікелей байланысты. Зерттеуші В.М. Горохов: «Публицистің баспасөздегі шығармашылық тақырыбы әлеуметтік қажеттіліктен туындауы қажет. Ол тұста журналистің талдауы мен көзқарасынан білім, парасаты көрініс табады», -десе [1], ғалым С.С. Распопова: «Әрбір публицистикалық мәтін кез келген қоғамдағы мәселеден туындауы мүмкін. Журналист оң шешімін табатын әлеуметтік тақырыпта аса қырағы, нақты жағдайға байланысты қоғамдық резонанс емес, шешім табатындай мүддені көздеуі керек», -деген пайымды тұжырым жасайды [2]. Ал теоретик ғалым М.Н. Кимнің пікірінше: «Публицистикалық тақырыптың тууы қашанда қызықты объектіні іздеуімен байланысты. Бұл ұғымға әркім өзінше мән береді. Біреулер үшін бұл қызықты тақырыппен оқиға болса, кейбіріне ешкім қалам тербемеген белгісіз сала болуы мүмкін. Ал басқаларға өмірдегі қызықты, шытырман оқиға да болуы ғажап емес» [3]. Қалай десек те, Шерхан публицистикасындағы ұлттық мүдде тақырыбы 1957 жылы «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінің Қарағандыдағы меншікті тілшілігінен басталды. Қарағанды Металлургия алыбы құрылысындағы жаңа-

лықтарды, ерен еңбек үстіндегі ерлерді көріп, Қазақстан Магниткасындағы жетпіс метрлік домнаның ұшар басына темір сатымен көтеріліп, талай мәрте мартен пешінің алқымына үңіліп, отты болат тасқынын тамашалаған сәттері болды. Шерханның өзі: «Теміртаудағы металлургия алыбының іргетасы қаланғанын өз көзіммен көрдім. Талай-талай шахталардың астына түстім...», - деуі [4], мақалаларын жазбастан бұрын өмір құбылысын көзімен көріп, електен өткізіп барып, көңілі қаныққан дүниелерін ғана жариялап отырғандығын аңғартады.

Орыс баспасөзін зерттеуші Е.П. Прохоров: «Журналист қашанда өмірге деген көзқарасын басшылыққа ала отырып, соған қатысты фактілерді жинақтап, ең қажеттісін бөліп қарастырады. Мақаласына осындай топтастырылған, жинақталған, нақты фактіні көрсете алады. Басқаша айтсақ, газеттегі «қарапайым» хабардың өзінен журналистің үлкен ой еңбегін көреміз, сондықтан да, әрбір хабардағы жаңалық – журналистің түсінік, тұжырымы әрі фактіге берген бағасындағы ой қорытындысы», - деген пікірімен келісуімізге болады [5]. Шерхан Мұртаза сүбелі шығармалар жазып, әдебиет пен қазақ журналистикасының дамуына өзіндік үлес қосқан жазушы-журналист ретінде кез келген жанрда еркін көсіліп жаза алатын шеберлігін, өзіндік өрнегін айқындап берді. Суреткер Ш.Мұртазаның публицистикасын жанрлық тұрғыда қарастырғанда онда қарапайым заметкадан, репортаж, корреспонденция, мақала, рецензия, очерк, фельетон сынды публицистиканың алуан жанрын байқауға болады. Бұл Шерханның баспасөздің кез-келген жанрына қалам тартып, мәселені сан қырынан шебер әрі ұтымды жеткізе білген шығармашылық мүмкіндігінің мол екендігін аңғартса керек.

Талқылау

Шеберлік ұғымның ауқымы – кең. Ол талмай талаптану, іздену, шығармашылық тәжірибе байлығының молдығымен жетіліп, қалыптасады. Яғни, шеберлік – өз ісіне иелік ету, ол публицистің шығармашылық қабілеті

мен тәжірибесінен көрінеді. Ш.Мұртазаның алғашқы 1956-1969 жылдардағы жазбагерлік мұрасын жинақтап, топтастырып, тақырыптық, жанрлық жағынан жүйегенде, 50-ге жуық заметкасын, 62-корреспонденциясын, 5-фельетонын, 8-сын рецензиясын, 47-очеркін, 50-ден аса публицистикалық мақаласын байқадық.

Жазушы өміріндегі ең елеулі кезең 1956-1969 жылдар аралығында әсіресе, 1963-1970 жылдары «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінің бас редакторы қызметін атқара жүріп, еңбек адамдарының өмірінен көптеген әлеуметтік, портрет очерктерін, өндіріс тақырыбындағы проблемалық мақалаларын жазды, сөйтіп, болашақ көркем шығармаларының материалын да жинақтай жүрді. Нәтижесінде, ең алғашқы «Құрылысшы Дәуі» (1958) очерктер жинағы, ең алғашқы «Табылған теңіз» (1964) повесі, ізінше «Бұлтсыз күнгі найзағай» (1965), «Белгісіз солдаттың баласы» (1966), «Мылтықсыз майдан» (1969) шығармалары жарық көрді. Бұл журналистика – күллі шығармашылық қабілетті танытатын сала, ол үшін өнімді, нәтижелі еңбек пен өнімсіз, қажырсыз еңбекті ажырата білу қажет, екеуінің аражігі журналист шығармашылығынан айқын көрініп тұратындығын көрсетеді.

1970-1989 жылдар аралығындағы Ш.Мұртаза шығармаларына тән ерекшелік – тақырып ауқымдылығының кеңдігі, көнігі журналистік пайыммен қоғамның мәдениетінен, өнерінен, ғылымынан, білімінен, экономикасынан мақала, очерк жазып отырды. Мәселен, «Абай сәулесі», «Алтын күрек», «Таушымылдық», «Өскекең мәдениет жаршысы», «Жасампаздық жолымен», «Отан даңқын асырайық», «Адал еңбек», «Не жетпейді?», «Жат жұрттан іздемейік пайғамбарды», т.б. публицистикалық мақалалары жарық дүниеге келді.

Шерхан мақаларында көбінесе, адамгершілік, парасаттылық, тәрбие, өнер мәселелері жиі қозғалды. Қаламгердің «Жат жұрттан іздемейік пайғамбарды» атты проблемалық мақаласында өткір, ойлы, жұртты ойландырар мәселелерді жаны ауыра отырып суреттейді. Тарихтың терең астарына үңіліп,

көкірек көзі сүзбесінен өткерген Шерхан мақаласында осы уақытқа дейін халықтардың өткен жолына көз жұмып қарап келгенімізді, Голощекиннің «Кіші Қазан» саясаты халқымыздың тең жарымынан астамын аптықтың құрбаны етсе, Хрущевтің, «Тыңды бағындыруы» қазаққа соққы болып тигендігін: «Тыңды, яғни Қазақстанды, «бағындырмақ» пиғыл әріден, біздер біле бермейтін әр алуан патшалар, заманынан басталса керек, Сібірді, Қазақстанның Сібір жақ пұшпағын «бағындырғандардың» басы Ермак шығар. Ермакты «ұлттық батыр» дейтіндер бар. Әйтпесе Ертістің бойында, Павлодар облысында тұтас бір аудан Ермак атымен аталып, сол аттас қалада Ермакқа орасан ескерткіш орнатылар ма еді? Және оның тұғырына: «Ермакқа дән риза ұрпақтарынан!» деп тасқа қашап жазылар ма еді? Ал «ұрпақтары» – кешегі тың игерушілер ғой. Бірақ олардың ұраны: «Тыңды игерейік!» емес, «Тыңды бағындырайық!» болды. Тың дегеніміз – жер. Жер дегеніміз – Ана. Ал анасын бағындыратын адам бола ма екен?!», - деп шындықты жайып салады.

«Тыңды бағындыру» кезінде мыңдаған қазақ ауылдарының шаңырағы шайқалып, қазақ мектептерінің жабылғандығын: «Сол «тың эпопеясы» тұсында қазақ мектептері жабылғаны туралы, жергілікті халықтың мың жылдық тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, халықтың ұлттық қасиеті топырақпен бірге қақырап бара жатқаны туралы поэмалар жазылған жоқ... Мектеп жабылған соң – тіл кетті. Ал ана тілінен айрылған халық – о да опат болған халық. Ана тілінсіз халық болмайды. Тілінен айрылған ұлт – тарихынан, түп-тамырынан айрылған ұлт. Тілсізді ұлт деуге де келмейді. Тілінен айрылған халық – ата-бабасының, туған әкесі мен туған анасының атын ұмытқан халық...», - деп ашына жазады [6]. Шерханның «Жат жұрттан іздемейік пайғамбарды» проблемалық мақаласы – бір ғана тарих мәселесін ғана емес, жер, тіл тәрізді келелі мәселелерді де қамтып, ұлт туралы өзекті ой айта білгендігімен құнды.

Публицистика дәуір тарихын жасай отырып, тіршіліктің сан-қилы оқиғаларын бейнелеп, өткенді бүгінгімен, бүгінді келешекпен

байланыстыра отырып, бұқара алдына жайып салады. Үнемі дамуда, ілгерілеуде, ізденісте болады. Журналист заман ағымына сай оқиға мен құбылысты беруде мазмұн мен түр ерекшелігін үнемі жетілдіріп отырады.

1990 жылдары жазылған публицистикасында саясат, экономика, қаражат, жұмыссыздық, жекешелендіру, ел байлығы, қазақ журналистикасы мәселесін т.б. қаузап, қоғам қайшылықтарын саралап, зерделей жазды. Ұлтжанды Шерханның айбарлы мінезі мен азулы пікірі жүрегін сыздататын мәселелерден туындап, парламенттік бас қосуларда, баспасөз беттерінде халық көкейінен шығып, оқырман көңілін толқытты. Соның ең бастысы, Шерхан Мұртаза үшін – ұлт мүддесі, жер мәселесі. «Ақ жарылқап заман үшін», «Қиналғанда шыққан сөз», «Тәуелсіздік толғағы», «Бөліп ал да, билей бер!», «Тәуелсіздік ешқашан сатылмайды», «Анасын сатқан бар ма екен?», «Сатылмаған не қалды?», «Алтын сандықтың кілті кімде?» т.с.с. проблемалық мақала, хаттарында әркімді ойландырып, толғандырып отырған өмірдің өзекті мәселелер қозғалды. Еліміздің тағдыры, жеріміздің жайы үлкен мәселе екендігі айтылады.

Мәселен, Шерхан Мұртаза: «Империяның өзі қандай алып болса, араны да сонша көп ашылмақ. Ол үшін жер бетінде, айталық, қазақ деген халықтың болу-болмауының құны көк тиын. Ол үшін қазақтың халқы емес, бай жері керек. Жерді босатып, имендену керек. Бұл салада империя көп жеңіске жетті. Сана уланды, тілі өлімсіреді, ұлттық рухани әлем күйреу халіне жетті. Осының салдарынан кейбір пақырлар өзін «қазақшын» деп қасқайып айтуға ұялып, намыстанатын ауруға ұшырады. Бұлар, амал жоқ, ұлттық нигилистерге айналды. Өз ұлтын жек көретіндерді, өз ұлтын өзгелерден кем санайтындарды осылай деп атайды.

Ал, енді қоғамның біздегі тағы бір қасіреті: осы нигилистер өзі қазақ бола тұра қазақ тілін үйренуге құлықсыз. Өйткені, қазақ тілі ол үшін артық бейнет, ауыр жүк. Орысша білмесең, басың алтын болса да іске алғыссыз күн болған.

Тәуелсіздік таңы атты. Қазақ тілінің күні туды дедік.

Қазақ тілі жеке дара мемлекеттік тіл дәрежесіне көтерілді дедік.

Тақиямызды аспанға лақтырдық. Асығыстық болды. Өйткені сол тақия қайтіп жерге түспей, бой жетпес бір ағаштың бұтағына ілініп қалған сыңайлы» [7].

Тілсіз қоғам, қоғамнан тыс тіл болмайтынын ескерсек, Шерханның жан шырылын терең ұғынуға болады. Мемлекет тарапынан да тілге қамқорлық, қолдау керектігін әр мақаласында тілге тиек етіп, ел назарына ұсынып отырды.

Нәтижелер

Шерхан Мұртаза Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаты (№ 52 Меркі сайлау округі бойынша 1994 жылдың 14 ақпанында сайланды), Парламент Мәжілісінің депутаты (12 қазан 1999) болды. Дәл сол тұста жазылған проблемалық мақалаларында ана тіл, жер мәселелеріне қатысты ойлары ащы шындыққа негізделді, қоғам ойын дөп басты. «Егемен Қазақстан» газетінде «Анасын сатқан бар ма екен?» (27.07.1999), «Бірікпесек бөрі жейді» (01.10.1999), «Сайлаудан соңғы ойлар» (19.11.1999), «Кездесуден кейінгі ойлар» (28.04.2000) т.б. проблемалық мақалаларында мемлекеттің, ел мен жердің тағдырына қатысты кез-келген мәселеге ең бірінші болып үн қоса отырып, ашынып, ашығын айтты.

Айталық, «Шынымды айтсам, мен сол Парламентте отырғанда Ресейдің Тамбов, не Новгород губерниясының жиналысында отырғандай боламын. Адасып келген адамдай, қазақша сөйлеген боламын. Оным орысшадан құралақан қалғандығым емес, тым құрыса титтей де болса қазақ исі білінсінші дегенім. Онымды көбісі басқаша бағалап, «ұлтшыл» дейді. Құқай еткісі келеді.

Ендігі шиеленіскен түйін – жер мәселесі. Депутат В. Михайлов және оның жақтастары жер жеке меншікке берілсін, сатылсын дейді. Мәлімдеме, үндеу таратқан бизнесмендердің де талабы сол. Сонда жерді кім сатып ала алады? Дәл қазір сол бизнесмендер оңай кредитпен, оңай несиелем, оңай байығандар ғана ала алады. Шетелдік байлар алады. Ал, жалпы халық, қалың қазақ бұл үлестен құралақан қала-

ды. Өйткені барлығының дерлік шама-шарқы белгілі.

Жер жеке меншікке берілсін. Бірақ жалға, белгілі бір жалға, арендаға берілсін. Ал, түпкілікті сатып жіберу – әбестік.

Жақында Қазақстан Президенті мен Ресей Президенті азаматтық туралы «жеңілдетілген» жол тауып, келісім-шартқа қол қойды. Менің бұған да күмәнім бар. Кімге «жеңіл», кімге «ауыр» екені беймәлімдеу құжат. Қазақстандық орыстардың Ресейде тұратын туыстары бізге емін-еркін келіп, тұрақтап қалуына да болатын көрінеді. Ресейдегі жақындарына бару үшін, айталық, қазақтарға да сондай мүмкіндік беріліпті дейік. Бірақ қаземдердің Ресейде тұратын туған-туысқаны, құда-құдағиы сан-жағынан орыстадікімен салыстыруға келе ме екен. Кім ұтылды, кім ұтты? Үлкен сұрақ [8].

«Мемлекет қазанының қақпағы жоқ. Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді. Байлық ұстағанның қолында, тістегеннің аузында жүр.

Парламент жұмысы бастан-аяқ тек орыс тілінде жүреді. Қазақшаға тыйым салған ешкім жоқ. Бірақ көп қазақтар орысшаға орыстарда да жүйрік. Бағынышты құлдық психология сүйекке сіңіп қалған. Батпандап кірген дерт мысқалдап қана шығуы мүмкін» [9].

Қазақстан Президентіне ашық хаты баспасөзде жарияланды [10]. Шерхан жер мәселесіне келгенде: «Жер – Алланың адамзатқа бұйыртқан баға жетпес байлығы. «Жерді сату деген идея тек отансыздардың ғана ойына келеді», - деп жазды [11].

«Публицистика – өмірдің әлеуметтік, экономикалық, өндірістік, ғылыми және басқа да рухани құбылыстарын, өмір фактілерін өзіне арқау ететін жанр» екендігін ескерсек, Осындай публицистикалық толғамдарынан оның батылдығын, ақиқатты, шындықты дер кезінде оқырманға дәл, нақты жеткізетін журналистік шеберлігін байқаймыз. Журналист А.Сәрсенбаевтың: «Маған Шерағанның Шерхан Мұртазаның бітім-болмысы қатты ұнайды, әрі таңқалдырады. Үлкен суреткер, халық жазушысы бола жүріп бүгінгі күннің өзекті мәселесін жан-тәнімен сезініп, шағын мақалаларының өзінен-ақ журналистиканың классикалық үлгілерін көрсетуі қолына қалам

ұстаған әрбір азаматқа өнеге болмақ», - деген пайымды ойымен толық келісуге болады [12].

Шерхан Мұртазаның публицист Камал Смайыловпен «Егемен Қазақстан» газеті арқылы жарты жыл бойы (1996. 12.07-1997. 26.12) жазысқан публицистикалық хаттарының да әлеуметтік маңызы зор болды. Шерханның Камалға жазған «Алтын сандықтың үстінде отырып» («Егемен Қазақстан». 1996. 12 қыркүйек), «Кедеймін деп қорланба» («Егемен Қазақстан». 1996. 7 желтоқсан), «Әкімдер ойланар ма екен?» («Егемен Қазақстан». 1997. 28 тамыз), «Жемқорлық, ұрлық-қарлық, парақорлық» («Егемен Қазақстан». 1997. 1 қазан), «Адам құны» («Егемен Қазақстан». 1997. 26 желтоқсан), «Кірлеген дүрбіні кім тазартады?» («Егемен Қазақстан». 1997. 26 маусым) т.б. хаттарында елдегі жұмыссыздықтың ауылдағы жастарға тигізіп отырған зардабын, ұрлық-қарлық, жемқорлық, парақорлықтың көбейгендігін қаузап, қоғамда кездесіп отырған келеңсіздіктерге батыл баруы, әділетті үн көтеруі уақыт, дәуір алдындағы шамадан тыс жауапкершілікті сезінетіндігін аңғартады. Қоғамдағы келеңсіздікті батыл, шапшаң, ашық жазып, оқырманнан жоғары бағасын алды.

Қорытынды

Шерханның алғаш «Лениншіл жас» «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газеттерінде жарияланған мақалаларынан, өмірінің соңына дейінгі жазылған дүниелерін саралап қарасақ, ұдайы шындық, ақиқат тұрғысында пікір айтып отырғандығын байқауымызға болады. Мәселен, қаламгердің: «Шындық анасы – өмір. Ал өмір өнердің жан-жақты өсіп, қанат жая беретінін, адамның рухани байлығын молайтатын асыл құрал екенін танытты. Эстетикалық тәрбие адам бойында жақсыны, әдеміні тани білу қасиетін сіңіреді. Табиғаттағы, қоғамдағы, өмірдегі, еңбектегі, өнердегі сұлулықты дұрыс түсініп, дұрыс бағалай білу үлкен байлық», - деуі рухани болмысын, жан тазалығын айқындай түседі [13].

Зерттеуші М.Көпбаева: «Ш. Мұртазаның шығармашылық лабораториясын зерттеу

барысында жазушының қаламгерлік өнер туралы жазған өз еңбектері, естеліктері ерекше бағалы дерек көзі болып табылады. Өмір шындығының бәрі қаламгердің көз алдында болғанымен, солардың бәрінің суреткер көңілін қозғап, тербелте бермейтіні рас. Қаламгердің даралығы мәнсізден мән табуда емес, көңілін тербеген өмірдің қарапайым құбылыстарының негізінде өмірлік маңызы жоғары көркем ой түйіндей білуінде. Бұл да оңай емес. Өмір құбылыстарының көңілге тұрақтауы, тақырыптың тууы немесе шығармашылық ой өзегінің анықталуы бір басқа да, оның көркем шығармаға айналу процесі бір басқа. Бұлардың арасында жатқан шығармашылық сатылардың әрқайсысының өз сырлары, бұралаңдары тереңдері мен биіктіктері болады. Олардың бәрін көзбен көргендей баяндап шығу мүмкін емес» - деп, [14] шығармашылық зертханасының ерекшелігін, жазушының өзіндік тәжірибесін атап өтеді.

«Журналистика – қашанда журналистика. Заман өзгерсе де журналистік міндет мүдделері тұрақтылығын сақтайды» [15]. Шерхан Мұртаза шығармаларының басты көркі – шыншылдығында. Шыншылдық – өмірдің қат-қабат сырларын оқырманға дәл, әрі көркем жеткізе білу деп түсінсек, идея айқындығы, ар тазалығы, халық алдындағы жауапкершілік – журналист шеберлігін асырып, мәртебесін көтеретін асыл қасиеттер екендігі даусыз. Шындыққа, өмірлік ақиқатқа жүгінсек, өзінің бойындағы қабілет-қарымы мен соған лайық қайсарлығы, алғырлығы, табандылығы артып, шығармашылық шеберлікке жету жолында жылдар бойына созылатын ұзақ шабыстарда, күн-түн демей, көздеген идеялық мақсатына жету жолында қажырлы еңбекқорлықты үйлестіре білгендер ғана шығармашылық жеңіске жетеді. Шерханның суреткерлік жолы – осындай азаматтық, рухани әділ жеңістің айқын куәсі. Өмірдің қат-қабат ыстық-суығын, құдірет-қасіретін бала кезінен-ақ бойына молынан сіңірді. Өмір мен өнердің өзектестігін үнемі естен шығармай жүрген суреткерге оның ең әуелі журналистік тәжірибесі мол пайдасын тигізгендігін айқын аңғарамыз.

Әдебиеттер

1. Горохов В.М. Закономерности публицистического творчества. – Москва, 1975. – С. 63.
2. Распопова С.С. Основы журналистской деятельности: учебник для бакалавров. – Москва: Аспект Пресс, 2018. – С. 109.
3. Мұртаза Ш. Ақ жолмен өткен азамат //Егемен Қазақстан. -1999. -20 қаңтар.
4. Ким М.Н. Технология создания журналистского произведения. – Санкт Петербург: Изд-во Михайлова В.А., 2001. –С. 67.
5. Прохоров Е.П. Публицист и действительность. -М.; МГУ, -1973. С.135.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты. 884 - қор, 1-тізбе, 20 «а» -іс, 9-парақ.
7. Мұртаза Ш. Империяның улы жемісі //Егемен Қазақстан, -1994. -10 маусым.
8. Мұртаза Ш. Бөліп ал да, билей бер!. //Егемен Қазақстан, -1995. -26 қаңтар.
9. Мұртаза Ш. Ақындар мен әкімдер. –Астана: Елорда. -2002. 637 б.
10. Жерді саттық дегеніміз – елді сату. Қазақстан қаламгерлері мен зиялы қауым өкілдерінің Қазақстан Президентіне ашық хаты //Заман-Қазақстан. -1998. -14 шілде.
11. Мұртаза Ш. Анасын сатқан бар ма екен? //Егемен Қазақстан, -1999. -27 шілде.
12. Сәрсенбаев А. Озық ойдың көшін бастаған // Егемен Қазақстан, -1997. -28 маусым.
13. Мұртаза Ш. Әдемілік туралы әңгіме //Социалистік Қазақстан. -1968. -1 қаңтар.
14. Көпбаева М. Суреткерлік өнердің эстетикалық әлемі //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2016. – №5 (114). – Астана: ЕҰУ. – 90-91 бб.
15. Артемова Ю.В. Основы журналистской деятельности. Елец: ЕГУ. -2020. - С.81.

R. Zhaxylykbayeva, A. Akynbekova, R. Bakenova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

National issues in Sherkhan Murtaza journalism

Abstract. No matter how you look at the work of the famous writer, publicist, journalist Sherkhan Murtaza, it is easy to see that the work of Kazakh journalism is aimed at excellence. There are very few scientists who still study the problem-raising, linguistic, stylistic features of journalism in scientific terms.

In the scientific article, Sherkhan's journalistic works related to the nation, language, land and country are presented in today's view. The article analyzes materials affecting folk and spiritual interests, and juristic skills that accurately tell the fact and truth. The distinctive characteristics of journalistic reflections and articles are assessed by the way of formation of publicistic activity.

In the article, Sherkhan's vision of modern trends in the direction of journalistic excellence, the current problems of society is based on a scientific conclusion. Political, cultural, social, scientific and journalistic articles reveal a deeply educated, politically literate, skillful journalistic side.

Keywords: publicist, editor, writer, article, essay, argument, journalistic skill.

Р. Жаксылыкбаева, А. Ақынбекова, Р. Бакенова
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Национальные вопросы в публицистике Шерхана Муртазы

Аннотация. Нетрудно понять, что творчество Шерхана Муртазы, известного писателя, публициста, журналиста, нацелено на совершенство. В частности, очень мало ученых, которые все еще глубоко интересуются и исследуют проблемные, лингвистические и стилистические особенности журналистики.

В научной статье с позиций сегодняшнего дня оцениваются публицистические произведения Шерхана, связанные с нацией, языком, землей, страной. Анализируются материалы, затрагивающие народные

и духовные интересы, оценивается журналистское мастерство с точки зрения точной подачи фактов и правды. Особенности журналистских выпусков и статей оцениваются по способу формирования журналистской деятельности.

В статье показано, что мнения Шерхана о современных тенденциях журналистского мастерства и острых проблемах общества основаны на научных выводах. Его политические, культурологические, социальные, научные и публицистические статьи показывают глубоко образованного, политически грамотного, квалифицированного журналиста.

Ключевые слова: публицист, редактор, писатель, статья, эссе, факт, журналистское мастерство.

Авторлар туралы мәлімет:

Жақсылықбаева Р. – филология ғылымдарының кандидаты, Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ақынбекова А. – PhD, Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Бакенова Р. - аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Zhaxylykbayeva R. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Akynbekova A. – Ph.D., Department of Print and Electronic Media, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Bakenova R. – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

T.O. Kushaliyeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*Corresponding author: tkushalieva@gmail.com

Transformative processes of blogosphere and Internet journalism

Abstract. *This investigation considers the main features and directions of citizen internet journalism development, professionalization of blog platforms, which have become an instrument for communication between people, and regulation of blog platforms, where they can share their opinions, news, analyses, and emotions about different themes. The information transmitting processes over the last 5 years in Kazakhstan, with the growing influence of bloggers on society, changes in the traditional journalism content and journalistic articles on websites. Rapid progress in the field of computer technology, the emergence and development of the Internet are making significant changes to the modern information and communication environment.*

The Internet has become a powerful information space, covering in varying degrees all aspects of public life in Kazakhstan. In the new environment, the Internet media sector is actively developing and playing a significant role. The advent of the Internet forces us to rethink previously established concepts and categories in discussions about the media, to take a different look at traditional communications and information transmission processes.

Against the backdrop of the crisis of classical media, new public models of informing the public and commenting on the news appear, which are less limited by various kinds of control, as well as economically less expensive, due to the reduction of their production and distribution costs. Network circumstances, which have become an important transforming factor for journalism as a profession (and as an educational and career path), began to have a significant impact on the entire media communications industry from about the beginning of the 2000s. These factors and their impact were a direct result of the rapid spread of the Internet as a communication platform. Changes' analysis in the phenomena of the blogging sphere is useful, as well as their influence on professional media.

Keywords: *internet journalism, blogosphere, online media, modern technologies, blogging.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-44-54>

Introduction

In order to build an understandable and instrumental perspective, it is also necessary to consider such important elements as changing the

structure and behavior of mass media audiences, and the structure and counter-structures of society, which determine the change in social demand for media communication. There is a multidimensional convergence of professional

media and the emergence of new practices, collectively called “citizen online journalism”. It plays a vital role in the analysis, collection, and dissemination of a ton of information, such as news articles. This foundation requires creators of reports and analytical materials with special competencies. Then a modern kind appears as personal media by private citizens, and journalists become not only the text’s authors but also editors and organizers in the promotion and sharing of content to the mass audience. A specific form of citizen online journalism is blogs, websites containing individual or collective entries connected by a single platform, as well as the ability to comment and disseminate both by community members and non-community readers.

According to the aforementioned points, it can be concluded that all these factors determine the study’s relevance, then citizen journalism development on the Internet could be studied. All of the results allow us to improve the public regulation of educational programs in the media and increase the protection of journalists’ rights. Finally, the study concluded that bloggers and journalists do not compete to inform the public, however, they collaborate.

Today, the importance and potential of blogging-related Internet services are obvious. The blogging development led to the emergence of online journalism. Usually, it can be called citizen journalism. Bloggers transmit the information to the mass audience, in contrast to journalism, bloggers’ opinion is subjective and not provided by the experts.

The Internet for the purpose of mass correspondence has various explicit elements that make it a novel apparatus for getting and spreading data. This is [1]:

- Proficiency. Any data can be acquired right away, quicker than through different channels.
- Worldwide, as it is an overall interchanges organization.
- Intuitiveness. The Internet is frequently used to give criticism, which recognizes it from other electronic media.
- Selectivity. Individuals themselves pick which sources to utilize and what data to get,

which adds to the development of a specific data culture.

The degree and interest in resident newscasting are genuinely new, despite the fact that types of this have existed for the majority of current history. A considerable lot of the papers that arose in the nineteenth century were made by laypeople who saw the requirement for nearby networks and started to distribute different news, commercials, and tattle. Papers were professionalized in the nineteenth 100 years, prompting the making of a generally autonomous corps of writers zeroed in on authentic, objective inclusion. However, professionalization additionally downgraded essential honest proclamations that prompted a diminishing in autonomous judgment and backing for the status quo [2].

Since the 90s, public or resident news coverage has turned into the fundamental response to this situation. The development depended on the rule that, while news associations can and ought to stay autonomous in considering explicit debates and finding substantial answers for issues, they shouldn’t stay unbiased regarding a vote-based system and common life itself.

By the mid-1990s, the organization started to offer another other option. Contributing to a blog offered new composing networks as well as reactions to conventional media. Some thought of it as reporting and others considered it an article or platform. However, what was clear was that the new article could feature its own space of consideration on the organization (in spite of the fact that it stayed reliant upon messages from the established press).

Resident reporting as a free development showed up in the mid-2000s. Writers, for example, Dan Gilmore passed on San Jose Mercury News to send off the biosphere’s free reporting blog. Simultaneously, the number of political sites developed quickly, and they impacted both the left and right sides of the political range. New resident news-casting rehearses cover a wide scope of chances: from new types of crowd interest in conventional media to the statement of residents in the blogosphere. As far as happiness, they substitute with authentic announcing by nearby entertainers with regards to worldwide

organization and self-articulation. conclusions. In this manner, resident news coverage characterizes not explicit substance, a particular plan of action, or announcing structure, but instead an organization account structure in view of these establishments:

- a) a ton of free data;
- b) chances to make an even correspondence, instead of vertical progressions of data;
- c) to obscure the limits among the creation and utilization of content;
- d) diffuse liability in view of notoriety and worth, and not on the primary pecking orders of the system [3].

Justification of the choice of articles and goals and objectives of the study - to recognize the elements of the connection between resident news-casting and expert news-casting and propose a task to directly contribute to a blog. Object - current resident news-casting of Kazakhstan. The subject is the particulars of the connection of expert news-casting with common.

The motivation behind the review is to feature the principal distinctions and underlying attributes of the exercises of resident internet-based columnists as an exceptional expert gathering in current media, to distinguish the primary indications of professionalization of a gathering of contributing to blog writers.

The execution of this objective requires addressing various inquiries:

- follow the historical backdrop of the issue;
- give a translation of the expression «resident news coverage»;
- to read up on the exercises for the advancement of public drives in resident our country;
- news-casting and blogosphere in Kazakhstan;
- investigate the phases of the hypothetical comprehension of resident news-casting in
  - make a relative examination of web reporting, the blogosphere and common news coverage;
  - depict the professionalization patterns of online news-casting;
  - to portray the patterns of professionalization and advancement of the

blogosphere as a different gathering of current media;

- to consider the elements of the official guideline of the exercises of customary media, Internet writers, and bloggers [4];

Scientific research methodology involves the empirical method of investigation, comparison, and analysis of media development trends are the theoretical and methodological basis of the study, analysis of materials from regional news agencies, and interviews with bloggers.

The methodological and theoretical base was compiled on the basis of monographs, collections, and articles of Kazakhstani, Russian and Western researchers in the field of media, online journalism, and blogging. Their works contain extensive, accurate, and statistical facts.

Research method

Empirical method:

- analysis of information obtained after a focus group survey;
- monitoring the reaction and behavior of users of social networks, visitors to blog platforms, and readers of traditional media;
- content analysis is one in of the main methods of quantitative research on subject-specific and communicative-strategic characteristics of the domestic journalistic blogosphere;
- interviews with representatives of traditional online journalism, micro-influencers, and bloggers.

Results and discussion

In principle, resident news-casting offers numerous open doors for customary residents and society, as well as expert writers. Society can profit from the accessibility of computerized administrations. Including residents in the news, interaction can make it more appealing to them. This cooperation, thusly, can assist proficient columnists with filling in the “news holes” or seeing what the public considers significant. Notwithstanding, by and by, resident news coverage is frequently seen as a contest with the

calling of columnists, even as an unlawful rivalry since resident writers are not expected to follow moral revealing standards.

Resident reporting is an exceptional type of news-casting with content from common individuals or the general population. In Kazakhstan, the term used to portray resident news coverage implies reporting including the general population. Specialist Agung Kurnavan characterizes resident news-casting as follows: "The exercises of residents assuming a functioning part in the assortment, detailing, investigation and scattering of information and data." In such news-casting, a resident or local area assumes a functioning part in sharing and spreading news and data.

This sort of news coverage intends to guarantee that individuals have autonomous, dependable, precise, and forward-thinking data. As a rule, the advancement of news-casting in view of resident investment has empowered the formation of more extensive vote-based conditions as they create with the momentary period of data requested by the general population.

The advancement of data innovation is developing quickly, giving open doors to the developing utilization of resident news-casting in the public arena. The utilization of PC hardware on the web, intuitively and "portability" has made the public ready to look, select and scatter data that is viewed as pertinent and fascinating to general society.

News and media associations accumulate, inspect, and sanction swarm data across three practical objectives:

Further, grow by and large peruser responsibility;

Increase direct-paying relationships with perusers;

Drive pay from sponsors [5].

The rise and improvement of resident reporting depend on the interest of news coverage in the public arena, roused by the local area's disappointment with the data sent by the media that was made. Individuals propose that the ongoing media couldn't grasp the public interest in news revelations. These variables added to the development of resident news-casting, which includes public support in the "news market".

The rise of the peculiarity of resident news coverage is likewise propelled by the craving to make news-casting never again part of a circle that is controlled solely by writers. A more just local area accepted that reporting today was utilized by different gatherings and government officials for carrying on with work and in any event, for political purposes. News casting has generally informed people in general about government choices, including whether authorities satisfy their commitments to society.

Association in open reporting as a crowd of people, requiring the client a capacity to make the data given dependable and precise.

Open doors for resident news-casting in the public eye:

- 1) making your own substance;
- 2) open talk;
- 3) support in open conversation gatherings;
- 4) composing, examination and conversation;
- 5) the distribution of different feelings;
- 6) the production of genuine outcomes, and in addition to a trade of thoughts;
- 7) the reliable quest for objectives to be achieved[6].

The developing impact of reporting with public interest has furnished residents with the valuable chance to get elective perspectives on occasions from a wide assortment of sources. Also - resident reporting offers the public the chance to offer viewpoints and relations on major problems emerging in the public eye. Correspondence between different public circles on policy-centered issues and in view of the social component of participatory majority rule government, as well as the opportunity of articulation and balance of chance, are significant circumstances for the working of public space in the public eye.

Then again, these advancements can't be isolated from data innovations, which are quickly created in the web-based world. Existing data innovation has given incredible open doors to people, in general, to get to an assortment of data from sites or accessible assets. Additionally, general society is likewise offered the chance to associate with data accessible on an assortment of media. This open door makes a significant commitment to the advancement of society.

Production of characters. Character is “an unmistakable component, a particular quality, moral strength, an example of conduct found in an individual or gathering”. “Character” can be characterized as interior characteristics that influence all considerations and conduct of an individual, character. The person is related to moral strength, and the shade is “positive”, not unbiased. In this way, the “character” of an individual has (restricted) moral characteristics. In this way, training fabricates character, certainly inferring the development of attributes or ways of behaving in light of or connected with the ethical aspect, which is positive or great, and not negative or awful.

Character is “a characteristic inclination, and general manners advanced steadily, which decides the person in the general working of the mental way of behaving, which makes the perspective and acting regular. Two significant angles can be noted inside the individual, in particular solidarity (the proper behavior in the show) and stable (constant solidarity in the period), along these lines, there is a course of mental organizing inside the person that normally answers the climate.

A few standards, for example, soundness of ways of behaving; congruity in time; the cognizance of perspectives in real life draws in genuine consideration of instructors and academic reasoning in the structure of the course of character schooling. Subsequently, character instruction is a persistent unique improvement in an individual of the capacity to keep up with the digestion of values, which prompts the area of a functioning, stable individual. Character advancement basically includes the improvement of a substance, cycle, and climate or climate that motivates, supports, and assists an individual with growing positive routines in daily existence. These propensities emerge and create based on mindfulness, certainty, awareness, and disposition of the individual concerned. Subsequently, the person is turned back to front, as in conduct forms into a positive routine, this was because of consolation from within, and not due to any compulsion from an external perspective.

Resident news-casting gives a chance to work together to make a little commitment to what is basically a continuous discussion between many individuals, the majority of whom don't have the foggiest idea about one another, besides through a typical task. Besides, the purported “intelligence of the group” says that many individuals realize more than some, that even specialists have restricted information, and that a massive space with numerous members will give valuable and dependable information.

Thirdly, the possibility of “individuals previously known as observers” is firmly connected with this. A functioning gathering will constantly answer news, going from straightforward dynamic perusing, connecting, and emailing stories to companions and records, and remarking on stories, to giving authentic information that can refine or address the story, to compose like resident columnists. At this multitude of levels of action, residents become more engaged with their networks.

Dynamic and intrigued residents can work on the quality and volume of data on a specific issue, opening it to all who take an interest in it. Resident news coverage empowers resident activity to be deliberative as opposed to progressive. By straightforwardly taking part in the creation and dispersion of news-casting, residents help, even in little numbers, decide the news plan.

Writes today go about as elective media to conventional media (press, radio, and TV). To begin with, let us go to explain the idea of the “blogosphere” and the advancement patterns of the blogosphere.

Websites are a novel configuration that sets out equivalent open doors for self-articulation to any individual who has Internet access [7].

A blog is «a client's very own website, available for public review and comprising of consistently refreshed posts, pictures and sight, and sound. Accepts a public discussion between the peruser and the creator. Sites are portrayed by short sections, restricted to a brief timeframe, arranged backward sequential request» [8].

Frequently they compose that a blog is an internet-based journal. A blogger is an individual who sites. The blogosphere is the entirety of

all blogs [9]. The contrast between a blog and a customary web-based journal is because of its current circumstance: websites are normally open and propose some external perusers who might participate in a public conversation with the blog creator (in remarks on a post or individual sites). Simultaneously, publishing content to a blog is accessible even to amateurs - Internet clients.

Blog Feature [10]:

1. These assets are very huge with regards to the quantity of clients (ie, as per formal pointers, they meet the models of broad communications).

2. Proprietors of these assets wish to enroll their distribution as media. In current procedures of media research, a totally judicious equation for deciding the media is taken on: the class "Magazines" incorporates media assets that demonstrate the magazine as a type of circulation; the classification "Papers" incorporates media assets that show the paper as a type of appropriation. Similar applies to the classifications "TV" (TV slot and TV programs as a type of circulation), "Radio" (radio channel and radio projects as a type of dispersion), "News offices" (news organization as a type of appropriation) and, at last, "Web media" (electronic periodicals and online distributions as types of distribution) [11].

As per the examination of why a blogger is the quickest developing calling, there is a rundown of the online journals' highlights.

1. Bloggers are cutthroat. There are a huge number of sites on the web. Around 75 million are facilitated on WordPress.com. What's more, there are additionally Blogger, Tumblr, and different stages. Regardless of whether a blogger has taken a quite certain specialty, he will in any case have competitors [12].

2. Bloggers are general. A creator's blog is a scaled-down paper. Just her staff has just a single representative. He is a writer, editor, proofreader, and format planner. The peruser, seeing the article, doesn't contemplate what stockpile of information a blogger needs to utilize with the goal that he simply loves. Language structure, stylistics, HTML, SEO, planning, and even brain research - a decent blogger ought to be somewhat master in every one of these areas.

3. Bloggers are PC educated. Spelling and accentuation. Education is significant, yet, what's more, the blogger should be in fact wise.

In the event that we are discussing an individual blog, nobody will come and set up the blog its proprietor. You'll need to comprehend the complexities of programming, and website architecture, crafted by web search tools and informal organizations yourself. Likewise, the blogger is compelled to safeguard his asset from spam and phishing.

4. Bloggers are the advertisers. They need to not just compose an article and afterward distribute it. The main interest group should understand it and give it a "viral" charge. To do this, bloggers should possess Internet showcasing procedures: website streamlining, advancement of informal organizations, and the utilization of context-oriented publicizing. When in doubt, this must be dominated freely.

5. Bloggers face incredible challenges. As it creates, the blog requires more consideration. Bloggers can face challenges and, having stopped their primary work, commit themselves to publishing content to blog exercises that produce cash pay. From this second, the blogger turns into a business person. All monetary dangers fall on him, and it relies just upon his choices on whether he can bring in cash on his blog.

6. Bloggers are great financial specialists. Looking for clients, deals, advancement of associate items, promoting - the base measure of business tasks that a blogger makes consistently. Because of this, many websites from private pages develop into income-producing business projects [13].

7. Bloggers are great chiefs. They should appropriately deal with their time. Equipped arranging relies upon whether the blog will be routinely refreshed. Also, on account of an aggregate blog, its creator should deal with the group: search and employ creators and content directors, arrange remote work and control it. A blogger is an individual who pursues numerous significant administration choices consistently.

8. Bloggers are makers. It's fascinating to compose on the Internet - adequately not.

Indeed, even absolutely text web journals don't manage without photographs and video material. Subsequently, bloggers are makers who show their ability in different fields - composing, photography, video, and substantially more.

9. Bloggers are specialists. You can't simply say something. Ought to load up on proof. Also, leading exploration, gathering measurements, directing a review, concentrating on history, and so on. A decent blogger is generally a scientist who doesn't rush with unwarranted articulations yet knows how to contend with his situation.

10. Bloggers have an instructive capacity. Assets are popular for giving new information. For instance, any touring blog is a prologue to an alternate culture. Bloggers share their insight with perusers, making them, along these lines, more instructed.

11. Bloggers shape general assessment. A blog is a stage for conversation. Where you can transparently communicate your citizenship.

Data streaked in the blogosphere immediately becomes news. The assessment communicated by a definitive blogger is quickly advocated.

Sites are a strong power that can impact the personalities and dispositions of individuals [14].

Kazakh writer Daniyar Sabitov composes that "resident or public news-casting of the blogosphere today converges with its conventional perspectives, which proposes another stage in the advancement of the whole friendly arrangement of news-casting. From the second this new type of correspondence shows itself, websites become a method for illuminating and causing notice of socio-political data, turning into an elective conversation and political stage. Sites and informal organizations today can truly impact popular assessment in our country.

The Internet (and the blogosphere) can be called "a virtual stage for conversation and cooperation in legislative issues" or "public space". Because of certain elements, sites can be named as other options or city media. Scientist Golbreich V.B. characterizes elective media as "media that are created by non-benefit sources and attempt to change existing social jobs and schedules by censoring and testing power

structures" [5]. He accepts that elective media gives a free stage to gatherings and people who are underestimated by the traditional press. Elective media have the chance to transform watchers into dynamic members; they frequently see their part in "instruction and activation".

What valuable open doors do websites give today? Bogdanov M.V. names the accompanying [16]:

1. Data, which set out open doors for giving: - text posting, and realistic substance;
  - make notes, for example, journals design;
  - buy into different sites.
2. Hierarchical capacity permits you to:
  - put together open and close vested parties;
  - make a joint effort as indicated by the interests;
- make an exploration work of understudies' local area;
3. The social capacity comprises of:
  - correspondence between gatherings
  - give thoughts and assessments.
4. Inspirational:
  - to invigorate bunch action;
  - persuades logical work and creates inventive reasoning.

So writes are a decent substitute for a few wellsprings of data immediately and are exceptionally famous in Kazakhstan. They assume a significant part in the existence of organization clients, as they give the potential chance to get the most recent news, get to know the perspectives on specific occasions, raise significant issues and impact individuals' viewpoints.

In the event that we discuss Kazakhstan, in our country, the blogosphere is additionally growing progressively. Allow us to examine a few parts of the working of Kaznet sites. At a conservative meeting on the subject: "The advancement of the foundation of publishing content to a blog among the nonmilitary personnel populace of Kazakhstan, as well as the introduction of Kaznet's new items", held in Almaty in 2015, one of the members, noticed that "writing for a blog in our nation today is an unconstrained interaction. From one perspective, this is an extremely helpful thing: individuals get to know one another, and a trade of sentiments happens in a specific social

network [17]. Writes today are starting to swarm out customary news coverage”.

Consider the websites remembered for the Kazakhstan arrangement of the blogosphere. At one time, Kazakhstani platforms started to create in the organization, the most genuine today are the Nur.kz and Yvision.kz stages. Likewise, there are a few assets like the gathering “Focal point of gravity”, Nur.kz, Zonakz.net, Zakon.kz, Tengrinews.kz, and others, which in their construction contain the elements of the blog.

Today, many web journals have become web-based journals, however, the most broadly perused Internet assets. It is here that large numbers of the primary news things for the public media are “made”. Web journals meet every one of the necessities of online media - they are proficient and intuitive, and the data introduced in them is much of the time elite. In addition to other things, these assets are directed by individuals not intrigued by business gain, which builds the peruser’s certainty. A significant piece of the blogosphere is topical communities.

Conclusion

Nowadays it is necessary to create new models of citizen journalism at the national, international, and local levels to create new forms of reporting and public responsibility. In the local communities, an information asset can be created to support the active education and participation of citizens in changing the mass media in order to combine the best of civic and traditional media. For individuals, you can offer to learn new reporting skills through the Internet and become an active readers, commentators, and co-author.

Citizen journalism templates are already being implemented worldwide. And their charm is that they are perceived by a sufficient number of citizens with access to technology and interest in some kind of story. Citizen journalism is dissolving every day, as evidenced by the growing number of projects around the world and the expansion of the blogosphere. Whether it will continue to grow will depend on the decisions made by these projects to address the challenges of sustainability and integration. Although it

is too early to assess the influence of citizen journalism, it may seem that in our country it has opened up the political spectrum, but today it allows us to revise the news agenda. It remains to be seen whether and how citizen journalism can develop in undemocratic countries. At least theoretically, this could be an important way in developing a network of civil society that would lead to changes in the democratization process [18].

At the end of the 20th century, a momentous event occurred - the creation of a global network and providing the Internet connection. Nowadays we can configure the fact of the birth of a new type of media - network media.

Internet journalism has its own linguistic style, which a journalist needs to use in order to exist on the World Wide Web and attract a readership’s attention. At the same time, online journalism dictates new trends and formats for the transfer of information adds new words to the journalistic lexicon, and makes the process of transmitting the information faster and more interactive.

In the context of technological development and methods of transmitting information, the format of communication between members of society is changing, and along with this, the “information society” is developing. “Citizen journalism” is a phrase already established in the modern world of media content.

The media audience, which used to be only a consumer of information, began to take a direct part in the production of journalistic products. The network is attractive because it contributes to the reflection of numerous points of view, to dialogue in ways impossible for traditional media. Thus, forming new signs and features of the “public sphere”.

It should be noted that citizen journalism, as an element of the public sphere, is not a professional activity, it can be defined as the active participation of the audience in the process of collecting, analyzing, and disseminating news and information. The purpose of this audience participation in journalism is to provide independent, reliable, accurate, complete, and up-to-date information in accordance with the requirements of a democratic society.

References

1. Амзин А. Новостная интернет-журналистика. М. – Альфа М. – 218 с.
2. A day in the life of a journalist in 2027: Reporting meets AI 2017. - URL: <https://www.cjr.org/innovations/artificial-intelligence-journalism.php?CJR> (Accessed: 05.12.2021).
3. Brown, James J. (2015): Rhetorical Devices: Database, Narrative, and Machinic Thinking. In Ethical Programs: Hospitality and the Rhetorics of Software, 134-66. ANN ARBOR: University of Michigan Press.
4. David Caswell & Konstantin Dorr (2017): Automated Journalism 2.0: Event-driven narratives, Journalism Practice.
5. Dembsey, J. (2017). Closing the Grammarly® Gaps: A Study of Claims and Feedback from an Online Grammar Program. The Writing Center Journal, 36(1), 63-100. Retrieved October 19, 2020.
6. Factchek.kz: Microsoft started replacing editors with artificial intelligence algorithms, 2020. – URL: www.factcheck.kz/v-mire/microsoft-nachal-zamenyat-redaktorov-algoritmami-iskusstvennogo-intellekta (Accessed: 05.12.2021).
7. Gary Marcus & Ernest Davis (2018): Rebooting AI: Building Artificial Intelligence we can trust, Pantheon Books, New York.
8. Internet as network portal 2020. - URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=20909464> (Accessed: 10.04.2022).
9. Internet journalism: Practice and Implications for Journalism 2017. - URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8X92PRD> (Accessed: 05.03.2021).
10. Intelligent Machines: The jobs robots will steal first 2015. - URL: <https://www.bbc.com/news/technology-33327659>. Accessed: 05.04.2022.
11. Habermas Ju. The Public sphere. 1962. - 45 p.
12. Короченский А.П. Журналистика и пиар: этические конфликты и возможности преодоления. – 2020. - URL: http://mediareview.by.ru/rostov/text_009.html (Accessed: 11.04.2022).
13. Mass media in the Internet field of the Republic of Kazakhstan. 2020. - URL: <https://core.ac.uk/display/7870> (Accessed: 31.03.2022).
14. Protassov P. - Economics of ideas // Computerra. 2006. No 14. 12 apr. - URL: <http://offline.compu-terra.ru/2006/634/263483/> (Accessed: 5.03.2021).
15. В сети появляется все больше статей, написанных ИИ. Заменят ли роботы живых журналистов? 2019. - URL: <https://rb.ru/story/robot-journalists/> (Accessed: 07.04.2022).
16. Vyalykh T. Mass media in the Internet field of the Republic of Kazakhstan 2020. - URL: <https://core.ac.uk/display/289305086> (Accessed: 31.03.2022).
17. Технологии для СМИ, страхи больше надежд. - 2017. - URL: <https://jrnlst.ru/robots-threat> (Accessed: 07.04.2022).
18. Rb.ru: AI journalist, writer and poet: whose texts we will read soon? - URL: www.rb.ru/longread/ai-authors/ (Accessed: 07.04.2022).

References

1. Amzin A. Novostnaya internet-zhurnalistika [Online News journalism] (Alpha M, Moscow, 2011, 218 p.).
2. A day in the life of a journalist in 2027: Reporting meets AI 2017. Available at: <https://www.cjr.org/innovations/artificial-intelligence-journalism.php?CJR> (Accessed: 05.12.2021).
3. Brown, James J. (2015): Rhetorical Devices: Database, Narrative, and Machinic Thinking. In Ethical Programs: Hospitality and the Rhetorics of Software, 134-66. ANN ARBOR: University of Michigan Press.
4. David Caswell & Konstantin Dorr Automated Journalism 2.0: Event-driven narratives, Journalism Practice (2017).
5. Dembsey, J. (2017). Closing the Grammarly® Gaps: A Study of Claims and Feedback from an Online Grammar Program. The Writing Center Journal, 36 (1), 63-100. Retrieved October 19, 2020.
6. Factchek.kz: Microsoft started replacing editors with artificial intelligence algorithms, 2020. Available at: www.factcheck.kz/v-mire/microsoft-nachal-zamenyat-redaktorov-algoritmami-iskusstvennogo-intellekta (Accessed: 05.12.2021).

7. Gary Marcus & Ernest Davis Rebooting AI: Building Artificial Intelligence we can trust, Pantheon Books, New York (2018).
8. Internet as network portal 2020. Available at: <http://elibrary.ru/item.asp?id=20909464> (Accessed: 10.04.2022).
9. Internet journalism: Practice and Implications for Journalism 2017. Available at: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8X92PRD>. Accessed: 05.03.2021).
10. Intelligent Machines: The jobs robots will steal first 2015. Available at: <https://www.bbc.com/news/technology-33327659>. Accessed: 05.04.2022.
11. Habermas Ju. The Public sphere (1962, 45 p.).
12. Korochenskiy A.P. Zhurnalistika i piar: eticheskiye conflict i vozmozhnosti preodoleniya [Journalism and PR: Ethical conflicts and overcoming possibilities]. 2020. Available at: http://mediareview.by.ru/rostov/text_009.html (Accessed: 11.04.2022).
13. Mass media in the Internet field of the Republic of Kazakhstan. 2020. Available at: <https://core.ac.uk/display/7870> (Accessed: 31.03.2022).
14. Protassov P. - Economics of ideas, Computerra, 14 (2006). Available at: <http://offline.compu-terra.ru/2006/634/263483> (Accessed: 5.03.2021)
15. V seti poyavlyatsya vse bolshe statey, napisannyh II. Zamenyat li roboty zhibyh zhurnalistov? [There are more and more articles written on the web, And will robots replace live journalists?]. - 2019. Available at: <https://rb.ru/story/robot-journalists/> (Accessed: 07.04.2022)
16. Vyalykh T. Mass media in the Internet field of the Republic of Kazakhstan 2020. Available at: <https://core.ac.uk/display/289305086> (Accessed: 31.03.2022)
17. Technologii dlya SMI, strahi bolshe nadezhd. - 2017. Available at: <https://jrnst.ru/robots-threat> (Accessed: 07.04.2022).
18. Rb.ru: AI journalist, writer and poet: whose texts we will read soon? Available at: www.rb.ru/longread/ai-authors/ (Accessed: 07.04.2022).

Т.О. Кушалиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Блогосфера және интернет-журналистика: трансформациялық үдірістер

Аңдатпа. Бұл зерттеу азаматтық онлайн-журналистиканың негізгі ерекшеліктері мен даму бағыттарына, адамдар арасындағы қарым-қатынас құралына айналған блог-платформаларды кәсібилендіруге, оқырмандар өз пікірлерімен, жаңалықтарымен, түрлі тақырыптардағы талдауларымен бөлісетін блог-платформаларды реттеуге арналған. тақырыптар. Қазақстанда соңғы 5 жылда блогерлердің қоғамға ықпалының күшеюімен, дәстүрлі журналистік мазмұндағы және веб-сайттардағы публицистикалық мақалалардағы өзгерістерге байланысты ақпарат беру процестері өзгерді. Компьютерлік технология саласындағы қарқынды прогресс, Интернеттің пайда болуы мен дамуы қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық ортаға айтарлықтай түзетулер енгізуде.

Интернет Қазақстанның қоғамдық өмірінің барлық аспектілерін бір немесе басқа дәрежеде қамтитын қуатты ақпараттық кеңістікке айналды. Жаңа жағдайларда интернет-медиа секторы белсенді дамып, маңызды рөл атқаруда. Интернеттің пайда болуы бізді БАҚ туралы пікірталастарда бұрын қалыптасқан ұғымдар мен категорияларды қайта қарастыруға. Интернеттің пайда болуы бұқаралық ақпарат құралдары туралы пікірталастарда бұрын қалыптасқан ұғымдар мен категорияларды қайта қарастыруға, дәстүрлі коммуникациялар мен ақпарат беру процестеріне басқаша қарауға мәжбүр етеді.

Мақалада халықты ақпараттандырудың және жаңалықтарға түсініктеме берудің әртүрлі бақылау түрлерімен аз шектелген, сондай-ақ экономикалық тұрғыдан азырақ жаңа қоғамдық үлгілері пайда болған классикалық БАҚ дағдарысы аясында қалыптасқан жағдайға талдау жасалған. олардың өндірісі мен таралуын қысқарту арқылы қымбатқа түседі. Мамандық ретінде журналистиканың маңызды түрлендіру факторына айналған жағдайлар (білім беру және мансаптық траекториялар) шамамен 2000-шы жылдардың басынан бастап бүкіл медиа коммуникация индустриясына айтарлықтай әсер ете бастады.

Бұл факторлар мен олардың әсері Интернеттің коммуникациялық платформа ретінде жылдам кеңейіп тікелей салдары болды. Сондай-ақ мақалада блогинг саласындағы құбылыстардағы өзгерістерді, сондай-ақ олардың кәсіби БАҚ-қа әсерін талдау ұсынылады.

Түйін сөздер: интернет-журналистика, блогосфера, интернет БАҚ, заманауи технология, блогинг.

Т.О. Кушалиева

Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Блогосфера и интернет-журналистика: трансформационные процессы

Аннотация. Данное исследование посвящено основным особенностям и направлениям развития гражданской интернет-журналистики, профессионализации блог-платформ, ставших инструментом общения между людьми, регулированию блог-платформ, где читатели могут делиться своими мнениями, новостями, анализом на разные темы. Процессы передачи информации за последние 5 лет в Казахстане в связи с ростом влияния блогеров на общество, изменениями в традиционном журналистском содержании и журналистских статьях на сайтах изменились. Стремительный прогресс в области компьютерных технологий, появление и развитие сети Интернет вносят существенные корректировки в современную информационно-коммуникационную среду.

Интернет стал мощным информационным пространством, охватывающим в той или иной степени все стороны общественной жизни Казахстана. В новых условиях сектор Интернет-СМИ активно развивается и играет значительную роль. Появление Интернета заставляет переосмыслить ранее устоявшиеся понятия и категории в дискуссиях о СМИ, по-иному взглянуть на традиционные коммуникации и процессы передачи информации.

В статье приведен анализ ситуации, сложившейся на фоне кризиса классических медиа, когда появляются новые публичные модели информирования населения и комментирования новостей, менее ограниченные разного рода контролем, а также экономически менее затратные за счет сокращения их производства и распространения. Обстоятельства, ставшие важным трансформирующим фактором для журналистики как профессии (как образовательной, так и карьерной траектории), начали оказывать существенное влияние на всю индустрию медиакommunikаций примерно с начала 2000-х гг. Эти факторы и их влияние были прямым следствием быстрого распространения Интернета как коммуникационной платформы. В статье также предложен анализ изменений в явлениях блогерской сферы, а также их влияния на профессиональные СМИ.

Ключевые слова: интернет-журналистика, блогосфера, интернет-СМИ, современные технологии, блогинг.

Автор туралы мәлімет:

Кушалиева Т.О. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kushaliyeva T.O. – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

З.Ж. Қойгелдиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: zauuuuuu@mail.ru

«Қазақ» және «Ақ жол» басылымдары арасындағы сабақтастық

Аңдатпа. ХХ ғасырдың басы қазақ халқының тарихындағы аса күрделі әлеуметтік және қоғамдық-саяси қайшылықтары көп кезең. Ғасыр басы қазақ қоғамының рухани өмірінде аса маңызды жаңалық ұлт зиялыларының қалыптасуымен ерекшеленді. Зерттеу нысанына сол күрделі кезеңдегі елдің елдігін, ұлт тұтастығын сақтауды мақсат етіп алған басылымдар алынды.

Аталған мақала ХХ ғасыр басында жарық көріп, қазақ қоғамына бағдаршам іспеттес болған мерзімді басылымдардың пайда болу тарихынан ақпарат береді. Басылымдардың ішіндегі қазақ азаматтарының басын біріктірген, ұлттың құндылығын сақтауда қызмет жасаған «Қазақ» және «Ақ жол» газеті туралы жазылған.

Сол кезеңде патша өкіметінің қазақ жеріндегі отарлық билік орындарының ұстанған саясаты қазақ зиялылары тарапынан да өткір сынға алынған болатын. Біздің зерттеу нысанамызда ұлт тұтастығын сақтаушы, қозғаушы күші ретінде басты мақсатына жеткен ұлттық көзқарастағы басылымдар.

Мақалада алаштықтардың үнқағазына айналған «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарының бағытына тоқталдық. Әртүрлі тақырыпта жарияланған мақалаларға жеке-жеке тоқталып, қоғамда газет қамтыған тақырып аясына кеңінен зерттеу жасалынды.

Екі газеттің жарық көрген уақыты мен қоғамдық ортасын салыстырып көрер болсақ, «Ақ жол» газеті жаңа жағдайда ұлттық саяси ойды сапалық жаңа деңгейге көтере алды десек, «Қазақ» газетінде көтерілген идеялар «Ақ жолдың» қызметінде отарлық билік нығайған кеңестік қоғамның нақты өмір шындығымен бетпе-бет келіп, іс жүзінде күрделі кезеңнен өтіп жатқанына көз жеткіздік.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы «Қазақ» және «Ақ жол» газеттеріндегі жарияланған мақалаларды салыстырмалы түрде зерттелуімен дараланады.

Зерттеу әдістемесі жүйелі тәсіл, таңдау, талдау әдісін қарастырады. Зерттеу нәтижесі жарияланған мақалалардың жүйелі қатарын жасау болып табылады.

Практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін арнайы және элективті пәндер бойынша журналистика мамандығының оқу процесіне енгізу мүмкіндігіне ие.

Түйін сөздер: Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов «Қазақ», «Ақ жол», Мемлекеттік Дума, ХХ ғасыр, басылым, ұлттық құндылық, саясат, қоғам.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-55-62>

Кіріспе

2021 жылғы 1 қыркүйекте Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына «Халық бірлігі және жүйелі реформалар - ел өркендеуінің негізі» атты Жолдауында «Қоғамды ұйыстыру, ұлттық бірегейлікті нығайту ісінде еліміздің тарихи мұрасын және мәдени әлеуетін тиімді пайдалануға баса мән беріледі» [1]. деген болатын. Қазақстан еліндегі бейбіт өмір, қоғамдағы тұрақтылық пен тыныштықтың болуы біздің үлкен жетістігіміз.

Ұлттық бірегейлікті нығайту және сақтау жолында тарихи мұраны сақтау жолы табандылықты қажет екендігі мемлекет басшысы өз жолдауында баса айтты.

Тарихи мұра әр халықтың өзіндік баға жетпес мәдени байлығы. Мәдени байлық дегеніміз біздің өткеніміз, біздің бұрынғы жазба ескерткішіміз, ұлттық құндылығымыз. Ұлттың тұтастығын сақтайтын-ұлттық құндылық.

Ұлттық құндылық дегеніміз не?- деген сұраққа «Ашық энциклопедияда» былай деп жауап береді: Жеке тұлғаның ұлттық сана-сезіміне өзінің ұлттық қатыстылығы туралы субъектіні таныстыру, өзінің этникалығын позитивті қабылдау, ұлттың тарихи өткеніне, оның бүгінгі мен болашағына деген көзқарас, ана тілін меңгерудегі белсенділік, халық мәдениетін зерделеудегі белсенділік, ұлттық мүдделер мен құндылық бағдарларын ұғыну және қабылдау, басқа да этникалық қауымдастықтарға қарым-қатынасты қалыптастыру, оның аумақтық тұтастығын сақтауға дайындық, оның байлығын арттыруға ұмтылу кіреді [2].

Яғни, рухани құндылық адамның сана-сезіміне әсер ететін сыйластық, татулық, бірлік, төзімділік сынды құндылықтарды дарыту арқылы қоғамда өз орнын табуына, қабілет-дарынының ашыла түсуіне, ақыл-парасатын дамытуына, яғни мәнді өмір сүруіне қызмет етеді.

Ал осындай рухани құндылықты қазақ қоғамы ұлттық мерзімді басылымдардан басталады. ХХ ғасырдың басында қазақ даласында патшаның жергілікті әкімшілік орындары ресми органдарының келуімен қатар мерзімді газет-журналдар шыға бастады.

Зерттеу әдістері

Мерзімді басылымдардың басты мақсаты қазақ халқының әлеуметтік –шаруашылық және мәдени ағарту бағытын іске асыру емес, патшаның озбыр саясатын жүргізу, үкіметтің бұйрық-жарлықтарын жергілікті ұлт тілінде жариялау еді. Сонымен қатар патшаның озбыр ресми пікірін қазақ арасына таратып қана қоймай, өзіне бағындырып ұстау мақсатын көздеді. Аталған кезең мерзімді баспасөздің қазақ қоғамында белсенділігі артқан мезгіл еді. Баспасөздің рөлі оның санымен емес, ұлттық мүддеген қызмет етуімен ерекшеленді. Мерзімді баспасөз ғасырлар бойы отаршылықта болған қазақ халқының ұлттық мүддесіне сай қызмет жасап, қиын кезеңде қасынан табылып, жаңа заман құруға бағыт беріп отырған. Төменде зерттеліп отырған мәселе өткен тарихымызға көз жүгірте отырып, қоғамдағы саяси жаңаруға белсене араласқан, сол кезеңдегі өзек жарды күрделі оқиғаны дер кезінде қағаз бетіне түсіріп, қоғам болып шешуге үлес қосқан мерзімді баспасөз туралы.

Патша өкіметінің қазақ жеріндегі отарлық билік орындарының ұстанған саясаты ХХ ғасыр басында қазақ зиялылары тарапынан да өткір сынға алынған болатын. Ұлттық мәдениетіміздің бастаушысындай болған мерзімді баспасөздердің қатары әр жерде, әр мезгілде шыға бастады.

Қазақ журналистикасында шоқтығы биік, ұлттық құндылықты дәріптей білген «Айқап» журналы, «Қазақ» және «Ақ жол» газеттерінің біз үшін орны бөлек. Біздің зерттеу нысанасы ретінде алып отырған басылымдарымыз ұлт тұтастығын сақтаушы, қозғаушы күші ретінде жарық көріп отырған.

“Айқап” журналы. Ұзақ уақыт күш-жігер жұмсап, аянбай еңбектенуінің арқасында М. Сералин 1910 жылдың аяғында журнал шығаруға рұқсат алды. “Қостанай уезінің Шұбар болысы № 5 ауылының қазағы М. Сералинге, — делінген құжатта,- Троицк қаласында оның жауапкершілігімен мынадай бағдарлама бойынша: бас мақалалар, шетелдік хабарлар, мұсылмандар өмірінің мәселелері, хроника, фельетондар мен өлеңдер, библиография

және ғылыми мақалалар, аралас дүниелер және редакцияға хаттар бағдарламасымен ай сайын “Эй-кафь” журналын шығаруға рұқсат берілді”. Прогресшіл демократияшыл зиялылардың сан жылдар бойы аңсаған армандары орындалды: 1911 жылғы 10 қаңтарда Троицкіде қазақ халқының тарихындағы тұңғыш “Айқап” ұлттық журналының бірінші нөмірі шықты [3]. Халықтың «үні, құлағы» болған журналға Мұхамеджан Сералиннің бас болуы үлкен еңбектің нәтижесі еді. Мұхамеджан әрі ақын, әрі журналист, әрі қоғам қайраткері еді. Журналдың бетінде халық аузындағы әдеби мұраларды жинастыруға деген ұмтылыс пен халықты отырықшылыққа, білім-ғылымға насихатталуы жайлы мақалалар көптеп жарияланды. Соның бір дәлелі, “Бізге не істеу керек?” деп аталған мақаласында “Айқап” өз бағдарламасын былай деп белгілеген:

1. Отырықшылыққа көшу, қалалар тұрғызу, жерден қол үзбеу.
2. Мектептер мен медреселер ашу, білімді әрі мәдениетті болу.
3. Дін істерін өз қолына алу, өз мүфтиін сайлау.
4. Мемлекеттік Думаның мінберінен халық мүдделерін қорғау және оларды үкіметке жеткізе алатын депутаттардың болуы.
5. Петербургте тұрақты өкілдік болуы.” [3]. Журналдың бағдарламасына көз жүгіртсек, отырықшылық, жерден қол үзбеу басты мәселе болған. Халықты білім алуға шақыруы өркениет көшінен қалмауға үгіттегені болып есептеледі. Білім болған жерде мәдениет те, әдебиет те болатындығына кәміл сенгені. Дін бағытына да көңіл бөлінген. Думаға халық сенегін сауатты адамдардың қойылуын қадағалаған. Ұлт боламын десек осы бағдарламаны негізге алу керектігін айтады.

Талқылау

М.Сералин 1911-1915 ж.ж. Троицк қаласындағы Энергия баспаханасында қазақ тілінде 88 саны шыққан «Айқап» журналының редакторы, әрі шығарушысы болды. «Айқап» журналының 1-ші санын өзінің нағашысы Бекшента-

ев деген кісінің үйінде шығарған. Ол «Айқап» деген қазақтың төл сөзінің мағынасын «біздің қазақтың «Әй, қап!» демеитұғын қай іс бар? Газет шығармақшы болдық, қолымыздан келмейді. Пұлы барларымыз ынтымақтассақ та, ақшасыз істің жөні табылмады. «Қап, пұлдың жоқтығы, қолдың қысқалығы-ай» дедік. «Қап, ынтымақсыздығымыз-ай» дедік... біздің қазақтың неше жерде «қап» деп қапы қалған істері көп. «Қап» дегізген қапияда өткен істеріміз көп болған соң журналымыз да өкінішімізге лайық «Айқап» болды» деп түсіндіреді [4].

Жоғарыда қазақ халқы көркейту жолында еңбек еткен «Айқап» журналының пайда болу тарихынан бірер сөз айтылды. Келесі шолу, баспасөздің алғашқы қарлығаштарының бірі «Қазақ» газетінің пайда болу тарихынан бірер сөз.

XX ғасырдың алғашқы он жылдығында қазақтың ұлт зиялылары үшін жалпы елдік зәру мәселелерді көтеретін қоғамдық ойға қозғау салып, бағыт берер алатын газет-журналдар шығару үлкен қоғамдық мәселеге айналған болатын. Сол қоғамдық мәселені шешуде зор үлес қосқан жоғарыда және төменде айтылған басылымдар еді.

«Қазақтың» басқа қалада емес Орынборда шығуы, әрине кездейсоқ емес-тін. Орынбор XX ғасырдың басында орта Еділ сағасы мен Орал өңірінде Қазаннан кейінгі мәндегі ірі саяси, сауда және мәдени орталыққа айналған болатын [5].

«Қазақ» газеті – отандық журналистика тарихында айрықша орны бар, халықтың «көзі, құлағы һәм тілі» болған жалпыұлттық басылым. Газет 1913 жылғы ақпаннан 1918 жылғы қыркүйекке дейінгі аралықта Орынбор қаласында аптасына бір рет, 1912 жылы аптасына 2 рет шығып тұрды. Таралымы – 3000 дана, жекелеген нөмірлері 8000 данамен таралды.

Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов және М.Дулатов сынды халқымыздың біртуар ұлдары басшылық еткен басылымды оқымаған қазақ кемде-кем. Басылымның көтерген жүгі өте ауыр болды. «Қазақ» газетінің бірінші бас ре-

дакторы Ахмет Байтұрсынов болды. Газеттің басты бағыты төмендегідей болды:

1. Үкіметтің бұйрық-жарлықтары;
2. Мемлекеттік Дума, мемлекеттік Кеңес жұмысы;
3. Ішкі және сыртқы хабарлар;
4. Қазақтың тарихы мен тұрмыс жайы;
5. Этика, тарих, этнография және мәдениет мәселелері;
6. Экономика, сауда, кәсіп, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы;
7. Халық ағарту, мектеп, медресе, тіл және әдебиет мәселелері;
8. Тазалық, денсаулық және малдәрігерлігі жайы;
9. Фельетондар;
10. Корреспонденциялар мен жеделхаттар;
11. Жергілікті хроника;
12. Суреттер;
13. Почталар (хаттар);
14. Құлақтандырулар [6].

Басылымның бағытына қарап, газетте жарияланған мақалалардың әр түрлі және қоғамда қозғалған тақырыптар өте ауқымды болғандығын байқаймыз.

Нәтижелер

«Қазақ» басылымы шығып отырған уақытында қазаққа қатысты мәселенің бәрін көтерді. Қоғамда болып жатқан жер мәселесі, оны қазақтарға бөлу мәселесі, сауаттандыру, оқыту және мектептер ашу мәселесі, соттардағы заңдарды жетілдіру мәселесі түгел жазылып жарияланып, мақала арқылы жергілікті және жоғарғы үкіметке жеткізіліп отырды.

«Қазақ» газетінің ізін жалғастырған келесі басылым «Ақ жол» газеті болды. Газет 1920 жылдың 7 желтоқсанынан бастап 1926 жылға дейін Түркістан республикасының кіндік өкіметі атынан Ташкентте аптасына үш рет тұрақты шығып тұрды. «Ақ жол» газетінің бас редакторы Сұлтанбек Қожанов болды. Онда қамтылған тақырыптар:

1. Басқармадан;
2. Сыртқы хабарлар;
3. Ішкі хабарлар;

4. Бұйрық-жарлықтар;
5. Әйел теңдігі;
6. Жастар арасында;
7. Ресми бөлім;
8. Елден;
9. Басмашылар тарихы [7].

Ірі қоғамдық саяси тақырыптан бастап қарапайым тұрмыс өмірінен ақпарат беретін басылымдардың қай-қайсысын алсақ та елдік, ерлікпен қатар парасат- пайымы келіскен қаламгерлер ізін көреміз.

Баспасөздің басты бағыты сол кезеңдегі озбыр патша үкіметінің заңдарын, жарлықтарын жариялаумен қатар, отаршылдық билігін талап етумен бірге, мәдениет, әдебиет тақырыптары, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп өндірісін дамыту мәселесін қамту болды.

XX ғасыр тарихының жарқын әрі елеулі кезеңі- қазақ оқығандарының әлемдік көшінен қалмай, қаймана қазағын өрге сүйреп, ойраны шыққан ордасын қайта тігіп, мемлекеттік түсінікті санасына ұялату болатын. Сын сағатта туып, Алаш автономиясының үніне айналған «Қазақ» газеті халық алдындағы өз миссиясын орындады [8].

Қазақ ұлтшылдығы қоғамдық ойды қозғашы ретінде «Айқап» журналы (1911-1915), «Қазақ» (1912-1918) және «Ақ жол» (1920-1926) газеттері арқылы толық көрініс тапты. Жалпыұлттық басылым болған «Айқап» журналы, «Қазақ» және «Ақ жол» газеттерінің жарық көруі осыған негіз бола алады.

«Айқап» журналының шығуы қоғамдық сананың оянуымен қатар, «Қазақ» газетінің шығу кезеңі қазақ ұлтшылдығының бастапқы қалыптасу кезеңімен сәйкес келсе, ал «Ақ жол» газетінің қызметі қазақ ұлтшылдығының кемелденіп толысу кезеңімен сәйкес келді.

Жоғарыда жазылған басылымдардың жарық көрген уақыты мен қоғамдық ортасын салыстырып көрер болсақ, «Айқап» журналы қазақ қоғамында мәдениеттің дамуына жол ашты. «Ақ жол» газеті жаңа жағдайда ұлттық саяси ойды сапалық жаңа деңгейге көтерді. Өйткені «Қазақ» газетінде көтерілген идеялар «Ақ жолдың» қызметінде большевиктік билік нығайған кеңестік қоғамның нақты өмір шын-

дығымен бетпе-бет келіп, іс жүзінде сыннан өтіп жатты [9].

«Айқап» журналы жарияланымдары арқылы қазақи болмысты қалыптастырып, отырықшылық бағытын бетке алып, медресе, мектеп ашуды қолға алды. Халық ауыз әдебиетін жетілдіруге ат салысты.

Ал «Қазақ» және «Ақ жол» газеті – ХХ ғасыр басындағы күрделі кезеңнің шежіресі десек қателеспейміз. Сол кезеңде қазақ қоғамының өткір мәселелерінің бәрі басылым бетінде үздіксіз жарияланып отырды.

Елдің зарына айналған жер дауы, оқу-ағарту мәселесі екі басылымда да үздіксіз көтеріліп, ұлттық тақырып, жастар ісі, дін жайы, өнер-білімнің артықшылығы туралы және әлі күнге дейін маңыздылығы артпаса кемімеген мақалалар көптеп басылды. Екі басылымда қазақтың мұңын шағып, жоғын жоқтады.

Мерзімді баспасөз қазақты өнер-білім, ғылым жолында ізденуге шақырды. «Айқап» журналы, «Қазақ» «Ақ жол» газетінің айналасына қаламды серік еткен Алаш азаматтары түгел жиналды.

Мерзімді баспасөз шығарушыларының табанды еңбегінің арқасында басылымдар жалпыұлттық бағдарламға айналды. Басылым бетінде Мемлекеттік дума, ішкі және сыртқы хабарлар, экономикалық тақырыптар, ағарту бағыты, корреспонденция, жергілікті жеделхаттар, өлеңдер үнемі жарияланып тұрды.

Ұлттық мерзімді баспасөздің жаңадан басып келе жатқан уақыты, халық ағартушылық бағытқа жаңадан бет бұрып келе жатты. Қазақ елінің санасына жақын ең тиімді жанр-өлең түріндегі рухты шығармаларды жақсы қабылдады. «Ақ жол» №2 Жұма, 10 декабрь, 1920 жылғы санында «Қазақ-қырғыз шәкірттеріне» өлеңі жарияланды.

Шар-тараптан жиналыпсыз,

Жаңа талап жас ұлан.

Ғылым тойын қолға алыпсыз,

Құттықтаймын, бас ұрам,- деген рухтағы жалынды сөздері жас өрендерге арналған.

Бостандықта қарсы кеп тұр,

Қалқам сенің бағыңа.

Не керегің алшы деп тұр,

Тағы да, алшы, тағы да [10].

Қазақ сахарасында болып жатқан ірі өзгерістер бостандыққа шақыру, бостандықтың бізге берері мол, алып қал дейді.

Қорытынды

«Айқап» журналы, «Қазақ» «Ақ жол» басылымдарының жарыққа шығуы отарлық езгіге қарсы күрестің мазмұнына сапалық өзгеріс енгізуде және қоғамдық саяси бағытқа бет бұруына үлкен серпін берді.

Бұл басылымдар озық ойлы азаматтардың ой-пікірлерін жариялап қана қоймай, жас өрендерді рухтық өлеңді тыңдап, рухтануға жол ашты. Қазақ қоғамын құраушылардың саяси ой жүйесін реттеп, өзіндік көзқарасын қалыптастыруға үлесін қосты.

Республикамыздың тәуелсіздігі баянды етіліп, еркіндіктің түндігі ашылғаннан бері мерзімді баспасөздің тарихы зерттеліп, зерделенуі заман талабынан туындап отыр. Ұзаққа созылған отаршылдық үстемдік қазақ халқының шынайы тарихын жазуға мүмкіндік бермеді. Міне, енді ғана тарихымыз әлемдік дәрежеде зерделеніп жас ұрпаққа белгісіз болған сан асыл мұраларымыз халқымызбен қайта табысты. Тарих сахнасында пайда болған баспасөздің атына қарап, қай заманның, қай қоғамның сойылын соғып, саясатын жүргізгенін аңғару қиын месе. Бірақ, сол тағдырдың тайталасында «мың өліп, мың тірілген» баспасөзіміз қашанда әділеттің ақ жолынан ауытқымай, бізге өмір шындығын қаз-қалпында жеткізуге, халық санасын оятуға тырысты [11].

Қазақ қоғамына тараған «Айқап» журналы, «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдары азаматтардың санасына сілкініс жасап, буырқанған ашу-ызасын сыртқа шығаруға жол ашты. Ұлттық басылымдарда жарияланған мақалалар ұлттық көзқарасты қалптастыру, өркениетке ұмтылу, ағартушылық бағытқа бет бұру мәселесі көптеп көтеріліп отырды. Осындай деректер қоғамда болып жатқан күрестен ақпарат беретін дерек көзі болып табылады. Аты аталған басылымдардың ба-

сты бағыты жалпыұлттық басылым болды. Себебі мақалалар тақырыбы ұлтқа қатысты мәселені қозғады және нақты дерекпен жарияланып отырды. Бұл деген сөз ұлттық журналистикаға тән нақтылық, дерек көздері анық, ашықтықты білдіреді.

Алаш көсемдерінің мерзімді баспасөз беттерінде, түрлі ғылыми басылымдарында жарияланған құнды мұраларынан ұлттың

біртұтастығын үндейтін мақалаларға аздап болса да зерттеу жасадық деген ойдамыз.

Қорыта келе, қоғамдық, ғылыми, ағартушылық бағыттан бастап қарапайым тұрмысты да қозғай білген «Айқап» журналы, «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдары журналистика тарихына қосылған ұлттың рухани көсемдерінің ұлт тұтастығын сақтауда жазған жанкешті еңбектерінің жиынтығы болды.

Әдебиеттер

1. Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – URL: <https://kaz.zakon.kz/5081129-asym-zhomart-to-aevty-aza-stan-hal-yna.html> (қаралған күні: 10.03.2022).
2. Уикипедия Ашық энциклопедиясы https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%B1%D0%B5%D1%82 (қаралған күні: 31.03.2022).
3. «Айқап» журналы мен қазақ газеттері. – URL: <http://stud.baribar.kz/20215/ayqap-zhurnaly-men-qazaq-gazetteri/> (қаралған күні: 31.03.2022).
4. Айқап. /Құрастырғандар: Ү.Суханбердина, С.Дәуітов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 367 б.
5. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. 1-ші том. Алматы: «Мектеп», 2021. – 182 б.
6. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: тіл мәселесі. Көптомдық. 2 том. – Алматы 2014. – 400 б.
7. «Ақ жол». Көптомдық. 1-ші том. – Алматы: Оңтүстік Қазақстан облыстық саяси қуғын-сүргін құрбандары мұражайы, 2011.
8. Дюсенова Н.К. «Қазақ» газеті - Алаштың ұлттық мінбері // «Абылай хан мұрасы: идеялардың өзара байланысы сабақтастығы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы. - С.Ж.Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, 2013.
9. Хазретәлі Т. Алаш һәм Түркістан. Монография. - Алматы, «Ел-шежіре», 2013.- 400 б.
10. «Ақ жол» газеті. Көптомдық. I том / Құраст.Х.Есенқарақызы.-Нұр-Сұлтан: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2020. - 384 б.
11. Сүндетұлы Қ. Қазақстанның батыс өлкесіндегі баспасөздің тарихы. Оқу құралы. - Астана: Фолиант, 2006.-280 б.

References

1. Kassym-Zhomart Tokaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy [Message to the people of Kazakhstan by Kassym-Jomart Tokayev]. Available at: <https://kaz.zakon.kz/5081129-asym-zhomart-to-aevty-aza-stan-hal-yna.html> (Accessed: 10.03.2022).
2. Uikipedija Ashyk jenciklopedijasy [Open Encyclopedia Wikipedia]. Available at: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%B1%D0%B5%D1%82 (Accessed: 31.03.2022).
3. «Ajkap» zhurnaly men kazak gazetteri [Aikap magazine and Kazakh newspapers]. Available at: <http://stud.baribar.kz/20215/ayqap-zhurnaly-men-qazaq-gazetteri/> (Accessed: 31.03.2022).
4. Ajkap [Aikap]. Comp. U.Subhanberdina, S.Dautov (Kazakh Encyclopedia, Almaty, 1995, 367 p.).
5. Koygeldiev M. Alash kozgalysy [Movement «Alash»]. Vol. 1 (Mektep Almaty, 2021, 182 б.).
6. Sak K. Alash kosemsozi: til maselesi [Wise words of Alash: language problems] Multi - volume. Vol. 2 (Almaty, 2014, 400 б.).
7. «Ak zhol» [The «Ak zhol»]. Multi - volume. Vol. 1 (South Kazakhstan Regional Museum of Victims of Political Repression, Almaty, 2011).

8. Dyusenova N.K. «Kazakh» gazetі - Alashtyn ulttyk minberi [Newspaper «Kazakh» - national tribune «Alash»], «Abylai han murasy: idejalardyn ozara bajlanysy sabaktastygy» atty halykaralyk gylimi-praktikalыk konferenciya zhinagy [Collection of the international scientific and practical conference «The legacy of Abylai Khan: continuity of ideas»]. (S. Zh. Asfendiyarov KazNMU, 2013).
9. Khazretali T. Alash ham Tүrkistan [Alash and Turkestan]. Monograph («El-shezhire», Almaty, 2013, 400 p.).
10. «Ak zhol» gazetі [Newspaper «Ak Zhol»] Multi - volume. Vol. 1. Comp. Kh.Esenkarakyzy (“Alashorda” Public Foundation, Nur-Sultan, 2020, 384 б.).
11. Sundetuly Қ. Kazakstannyn batys olkesindegi baspasozdin tarihy [The history of printing in the western region of Kazakhstan]. Study guide (Foliant, Astana, 2006, 280 p.).

З.Ж. Койгелдиева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева Астана, Казахстан

Преимственность между газетами «Казак» и «Ак жол»

Аннотация. В данной статье представлена информация по истории периодических изданий, которые выходили в начале 20-го века и были своего рода светифором для казахстанского общества. Среди изданий, которые объединяли казахстанцев и служили сохранению ценности нации, можно отметить газеты «Казак» и «Ак жол».

В этот период политика царского правительства и колониальных властей на казахских землях подвергалась резкой критике со стороны казахской интеллигенции. Объектом нашего исследования являются издания, достигшие с национальной точки зрения, своей главной цели в качестве движущей силы национальной целостности.

В статье мы остановились на направлении изданий «Казак» и «Ак жол», которые стали национальными газетами движения Алаш. Статьи, опубликованные на разные темы, обсуждались индивидуально, проводились обширные исследования по темам, освещаемым газетами.

Если сравнить период издания двух газет и общественную среду, то можно сказать, что газета «Ак жол» смогла поднять на качественно новый уровень общенациональную политическую мысль в новых условиях, а идеи, поднятые в газете «Казак», сталкиваются с жизненной реальностью советского общества, укрепленного колониальной властью. Мы убедились, что страна на самом деле переживает сложный период.

Научная значимость статьи характеризуется сравнительным изучением статей, опубликованных в газетах «Казак» и «Ак Жол». Методология исследования предполагает системный подход, отбор, метод анализа. Результатом исследования является создание систематической серии публикуемых статей.

Практическая значимость заключается в возможности внедрения результатов исследований в учебный процесс для студентов специальности «Журналистика» по базовым и факультативным предметам.

Ключевые слова: А. Бокейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов «Казак», «Ак Жол», Государственная Дума, XX век, издания, национальная ценность, политика, общество.

Z.Zh. Koigeldieva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The interconnections between the publications «Kazakh» and «Ak Zhol»

Abstract. The beginning of the twentieth century is a period in the history of the Kazakh people with the most complex social and socio-political contradictions. The beginning of the century was marked by the formation of the National intelligent people, a very important innovation in the spiritual life of Kazakh society. The object of the study was publications aimed at preserving the country and the integrity of the nation in that difficult period.

The article provides information about the history of the appearance of periodicals, which were published at the beginning of the twentieth century and became a beacon for Kazakh society. It is told about the periodicals “Kazakh” and “Ak Zhol” which united the Kazakh citizens, served in accordance with keeping the peoples’ national value among other periodicals.

At the same period, the policy of the Tsarist authorities on the Kazakh land was sharply criticized by the Kazakh intelligent people. The subject of our research is publications from a national point of view, which have achieved their main goal as a driving force, preserving the integrity of the nation.

In the article, we focused on the direction of the publications “Kazakh” and “Ak Zhol”, which became the basis of the Alash language. An extensive study of the topic covered by the newspaper in society was carried out, focusing on articles published on various topics separately.

If we compare the time of publication and the public environment of the two newspapers, we can say that the newspaper “Ak Zhol” was able to raise national political thought to a qualitatively new level in the new conditions, and we were convinced that the ideas raised in the newspaper “Kazakh” are actually going through a difficult period, facing the realities of the real life of Soviet society, in which the colonial power was strengthened in the activities of “Ak Zhol”,

The scientific significance of the article is determined by the comparative study of published articles in the newspapers “Kazakh” and “Ak Zhol”.

The research methodology observes a systematic approach, selection, analysis method. The result of the study is the development of a systematic series of published articles.

Practical significance has the possibility of introducing the results of the study into the educational process of the specialty journalism in special and elective disciplines.

Keywords: A. Bokeikhanov, A. Baitursynov, M. Dulatov «Kazakh», «Ak Zhol», State Duma, XX century, publications, national value, politics, society.

Автор туралы мәлімет:

Қойгелдиева З.Ж. – журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Koigeldieva Z.Zh. – Ph.D. student, Faculty of Journalism and Political science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ахмет Байтұрсынұлының қазақ журналистикасы мен көсемсөзінің мән-маңызын арттырудағы қызметі

Аңдатпа. ХХ ғасырдың басындағы қазақ интеллектуалдық күштерінің ұлттық баспасөз төңірегіне тоғысуы қоғамдық қажеттіліктен туган еді. Олардың жұмылып жұдырық болуына, қосылып күш біріктіріп іс-әрекет жасауына итермелеген қазақ елін жайлаған әділетсіздік пен адам төзгісіз саяси-әлеуметтік ауыр хал болатын. Осындай алмағайып заманда ұлттық ой-сананың өркендеуі мен дамуына өлшеусіз еңбек сіңіріп, соны серпіліс туғызған дара да, дана тұлғаның бірегейі – Ахмет Байтұрсынұлы.

Ел арасында азаматтық үні қалыптасып, қайраткерлік қыры ашыла бастаған Ахаңның алдында Алаш үшін адал қызмет етуге міндеттейтін үлкен даңғыл жол жатты. Ресейлік ақ патшаның тағы шайқалып, дәурені аяқталар алмағайып заманда Ахаң мұғалімдік жұмысын уақытша тоқтатып, журналистиканы таңдауына тура келді. Осылайша қазақ баспасөзі арқылы елдің рухын оятып, отарлық езгіден біржолата арашалап қалудың қамына кірісті. Бастапқыда таңдау жасау оңайға түскенімен саяси көзқарасы үшін жендеттер мен жандайшаптардың қырына тез ілікті. Бірақ Ахмет Байтұрсынұлы ұлт жолында аянып қалмады. Кері шегінсе өзін-өзі кешірмесі анық еді. Алаш қайраткері қазақтың сауатын ашып, білімін толықтырумен бірге баспасөз арқылы ақпараттық-танымдық материалдар ұсынып, ел ішіндегі күйіп тұрған мәселелерді бұге-шігесіне дейін талдауды алдына міндет етіп қойды.

Ахаң ХХ ғасыр басында жарық көрген қазақ тіліндегі газеттер мен журналдарда жарияланған көркем-публицистикалық мақалаларында патшалық отарлық жүйенің озбырлығы мен жүгенсіздік әрекеттерін, жер, адамдық құқық мәселелеріндегі, елдік тұрғыдағы ұлы державалық шовинистік саясатын әшкерелеп, халықты қараңғылық шырмауынан босап, оқу-білімге ұмтылуға, отаршылдық езгіге қарсы жұмылып, елдікке шақырды.

Түйін сөздер: ұлт, ұстаз, Байтұрсынұлы, алаш, Алаш қайраткерлері, газет, көсемсөз.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-63-70>

Кіріспе

А.Байтұрсынұлының публицистік қызметі қазақ публицистикасы мен басылымдарының қалыптасып даму тарихымен тығыз байланысты. Оларды бөле-жара қарауға болмайды.

Ахмет Байтұрсынұлының публицистикасы Қарқаралы петициясынан кейін араға бірнеше жыл салып көріне бастады. 1905 жылдың (Санкт-Петербургтегі «Қанды жексенбі» мен

қазақ даласындағы алғашқы петиция) дүмпуі басылып, дүрбелең сәл саябырсыған тұста мерзімді басылымдарда Ахаңның мақалалары пайда болды. Петициядан кейін қудалауға түскен Ахмет Семей түрмесіне жабылып, абақтының азабын тартты. Тіпті, түрмеден шыққан соң жер аударылып, Орынборға қоныс аударды [1].

Патша билігі Алаш қайраткерін осылай тұсауда ұстағысы келгенімен соңы нәтижесіз

аяқталды. Ахаң Орынборда жаңа ортаға кірді. Көсемсөз тудырушы Ахмет Байтұрсынұлы жайлы сөз қозғағанда «Қазақ» газетін айналмай өту әсте мүмкін емес. Өйткені, Ахаңның бар саналы ғұмырының елеулі кезені осы мерзімді баспасөзбен тонның ішкі бауындай сабақтас. Ахаң аз уақытта игі жақсылармен «Қазақ» газетін ашуды ұйымдастырып, 1913 жылы басылымның алғашқы санын шығарып үлгерді. Мерзімді баспасөз құралының барша қадыр-қасиетін қалың бұқараға, дүйім жұртқа салыстырмалы түрде адамның өз бойының дене мүшелерімен шендестіріп түсіндіру тәжірибесі ғылымда Ахаңа дейін кездеспеген жаңалық. «Қазақ» газеті – ХХ ғасыр басындағы сахара елінің күллі қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани тыныс-тіршілігін, салт-санасын, әдет-ғұрпын, тіл байлығын қаз-қалпында айнаға түскендей бейнелеп берген энциклопедиялық басылым. Әрине, газеттің мұндай діттеген деңгейге жетіп, биіктен көрінуі – оның бас сарашысы мен идеялық-саяси дем берушісіне, рухани жебеушісі мен қаржылай демеушісіне өзара байлаулы екені аян. Бұл ретте қадау-қадау нақ осындай іргелі де күрделі әрі жауапкершілігі зор міндетті тағдыр-талайлары қоғамдық-саяси өмірдің қиыр-шиыр соқтықпалы-соқпақсыз жолында тоғысқан Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан сынды күрескер үш алып кемеңгер ынтымағы жарасып бірге атқарды.

Ұлт қайраткері дүркін-дүркін көсемсөз жазып, өзінің әу бастағы мақсатын орындауға кірісті. Балалардың сауатын ашып, әріп үйрету, жекелеген санаулы пәндерді оқыту ісі енді жаппай халықты ағарту жұмысына ұласты. Қазақ даласындағы сот, жер, білім беру, медицина мәселелері, саясат, сайлау жұмысы, Еуропадағы, бүкіл әлемдегі жаңалықтар жайында қалам тербеді. Бұған қосымша қазақ ұлтының бейқамдығын, қараңғылығын сынап, ел рухын жанитын мақалалар жазды. Жалқаулық, кертартпалық, арызқойлық, мансапқұмарлық, дүние қуу, білімге ұмтылмау, арзан атақ пен көрсеқызарлық секілді керітартпа кемшіліктер де Ахмет назарынан тыс қалмады.

Зерттеу әдістері. Ахмет Байтұрсынұлы алдымен сот мәселесіне көбірек үңілді. Өйткені, қазақтың арасындағы дау-дамайдың негізі осы сот ісінен тұтанып жататын. Мәселен, 1911 жылы жазылған «Тағы да народный сот хақында» атты мақалада қазақтың саяси сауатының төмендігі сөз болады.

«Народный сот жоғалса я оның қуаты кемісе, талас кемір еді деген сөзді оқып, мен өз ойымды айтып өткім келеді. Менің байқауымша, сайлаудың қазаққа бәле болып жүрген себебі народный сотқа берген қуаттың молдығы емес, халықтың сайлауды сайлау деп ұқпағандығы», – деп басталады мақаланың кіріспесі. Ахаң алдымен халық сотын құрудың кемшілігіне немесе артықшылығына тоқталмас бұрын қазақтардың таным-түсінігіне, сотты қалай қабылдайтындығына көңіл бөледі. Сонымен бірге сайлаудың мән-маңызы мен адамның таңдау құқығы барын, сол арқылы бейбіт жолмен басқару жүйесінде жаңа кадрлар өз ретімен ауысып, жұмыс ары қарай белгілі бір уақытқа дейін жалғаса беретіні соқырға таяқ ұстатқандай түсіндіріледі [2].

Автор ауылнай сайлауындағы халықтың сауатсыздығына да күйінеді. Зорлықшыл болыстарды, одақшыл адамдарды сынады. «Народный соттан құтқар» деп билікке шағымданғандарға басу айтып, бұл қазақтың дәстүріне сай дала ғұрпымен айтылатын үкім екендігін сөз етеді. Халықты әр нәрсеге шағымданбас бұрын мәселенің мән-жайын тексеріп, білім жинауға, сол арқылы залал мен пайданы ажырата білуге үндейді.

Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақтың өкпесі» деген мақаласында надаңдық, қам-қарекетсіздік мәселесі сөз болса, «Қазақ хәм төртінші дума», «Қазақ жерін алу турасындағы низам», «Жер жалдау жайынан», «Көшпелі хәм отырықшы норма», «Земство» тақырыптарымен шыққан материалдарда жер, шаруашылық, тұрмыс-салт, заң саласындағы кемшін тұстар айтылады.

Ахаң жаратылыстану бағытында да көп оқып, білімін толықтырып отырды. Орыс тіліндегі мол ақпармен бөлісіп, қазақ халқына ыңғайлы әдіс-тәсілдерді, жаңашылдықтарды жаппай жариялады. Халықтың көзін ашу,

білім көкжиегін кеңейту жолында барынша түсінікті әрі қарапайым тілмен жеткізуге тырысты.

Қазақтардың арасында терістіктен мұжықтар көшіп келіп, жер игеріп, егін егумен, үй салып, отырықшылықпен айналысқаны белгілі. Әрине, келімсектердің күрт көбейгені ел арасында түсініспеушілік тудырды. «Шұрайлы жерімізден айырылды, ата-баба қонысы тарылды», – деп қарсылық білдірушілер көбейді. Ахмет Байтұрсынұлы осы тұста да қазақтардың салғырттығын сынға алып, бар кінә надандықта екенін жайып салады.

«Ата жолдасы надандық, өнерсіздік қазір қазақтан айырылатын емес. Надандықтың кесепаты әр жерде-ақ маңдайымызға тисе де, ата жолдасымыз болған соң біз де қиып, айырылмай-ақ келеміз. Олжалы жерде үлестен қағылғанымыз, жоралы жерде жолдан қағылғанымыз – бәрі надандық кесепаты. Сонда да соны ғылым, өнерден артық көреміз. Аллаңнан ойбайым тыныш дейтін қазақ ғылымыңнан надандығын тыныш көреді. Не шара бар?» – деп ашынады Алаш қайраткері 1911 жылы жазған мақаласында.

Ахаңның пікірінше, жер қазынанықы, яғни, мемлекет меншігінде болғаны өте дұрыс. Әйтпесе, қазақ бір тойғанына мастанып, меншігіндегі жерін де, астындағы атын да сыйлап жіберуден тайынбайды. Мұжықтардың келіп қоныстануына да бірінші қазақтың өзі себепші. Шай, қант, түрлі тәттілер, қызылды-жасылды маталар, көйлектер сол мұжықтардың қолында. Ал ондай заттар қазақта қат. Сондықтан, қазақтың жуандары терістіктен ауған келімсектерді төбесіне көтеріп, саудасын қыздырып, төрінен орын берген. Қазақ қандай дүниеде де кеш қалып, көштің соңында жүрсе, оған алдымен өзі кінәлі. Қарекет жасап, еңбек етуге ерінетін де, қатерлі жерде қаперсіз отыратын да қазақ. Ахмет өз ұлтының кемшіліктерін жіпке тізе келіп, хакім Абайша ой қорытады.

«Дүниеде ерге теңдік, кемге кеңдік, азды көпке теңгеретін ғылым мен өнерді, елсізді елдіге теңгеретін, жоқты барға теңгеретін ғылым мен өнерді керек қылатын қазақ аз. Теңдікке қалай қолы жетсін? Қатерлі жерде қаперсіз

отырдық. Өзімізге өкпелемесек, өзгеге өкпелер бет жоқ», – дейді А.Байтұрсынұлы [3].

Ахаңның 1911-1913 жылдар аралығында жазған мақалаларының дені «Айқап» журналында жарық көрген. Ал 1913-1918 жылдары жазылған материалдар өзі жетекшілік еткен әйгілі «Қазақ» газетінде басылды.

Алаш перзенті надандық, оқу-білім, ғылым мен өнерге деген ықыластың жоқтығын зерттей келе, мұның бәрі жалқаулық, бейқамдық, салғырттық деген ой түйеді.

Көшпелі һәм отырықшы норма жайында жазған мақаласында Ахаң: «Қазақтың бас адамдары! Әуелі, сіздер адаспаңыздар, адаспас үшін ақылдасып, ойланып, ынтымақпен іс етіңдер! Екінші, қазақтың байлары, күштілері! Жарлы-жақыбай, нашарларыңды жермен теңгеріңдер! Бір асауға да болса құлдық дейтіндер көбінесе солардан болады. Үшінші, Алашқа аты шыққан адамдар! Көсемдіктеріңді адаспай, түзу істендер! Сендер адассаңдар, арттарыңнан Алаш адасады. Арттарыңнан ергендердің обал-сауабына сіздер қаласыздар!» – деп қорытындылап, отырықшылықтың, жерді тиімді игерудің пайдасын салыстырмалы түрде талдап шығады.

Талқылау. Ахмет Байтұрсынұлының басылым беттерінде жиі көтерген келесі тақырыбы – қаржы жүйесі. Әрине, бұл мәселені түсіну де халыққа оңай тиген жоқ. Ғасырлар бойы мал шаруашылығымен шұғылданып келген қазақ халқы қаражат ұстаудың және оны үнемдей білудің тетіктерін меңгермеген еді. Ахаң жазбаларынан байқағанымыздай, сол заманда қазақ даласында қарызға несие беру әдісі болған. Оны Алаш көсемі «уақ қарыз» деп атаған. Уақ қарыз беретін серіктестіктер туралы сөз қозғаған Ахаң оның құру жайынан да мәлімет ұсынады. Уақ қарыз мекемесін жасақтау үшін кемінде 20-30 адам қажет, жасы 21 жастан төмен болмауы керек. Сонымен бірге, уақ қарыз жұмысында істейтін адам екібастан ақшаға, дүниеге қызықпауы тиіс. Уақ қарызды кімдер сұрай алатыны да мақалада анық көрсетілген. Сөйтіп, қазақ даласына жаңадан енген микрокредит жүйесі, оған қойылатын басты талаптар жайлы алғашқы зерттеу мақала да Ахаңа тиесілі.

Ахмет Байтұрсынұлы ауылшаруашылығы, оның ішінде, егін егудің тиімділігін ғылыми тұрғыда алғаш талдау жасаған ғалымдардың бірі десек, қателеспейміз. Оған 1913 жылы жазылған «Егін егу», «Шаруа жайынан» деген зерттеулері дәлел. Мақала авторы егін егудің құпияларын түсіндіріп қоймай, орыстар мен қазақтардың шаруаға ептілігін де сараптап өтеді.

Егетін тұқым сапасы, құнарлы топырақ, жер жырту, арам шөптерден тазалау, тырмалау жұмыстарынан мол ақпар берген Ахаң материал соңын: «Қазақтармен қатар еккен орыс егіндері көбінесе қазақ егіндерінен жақсы шығады. Ол, әуелі, орыстардың қазақтардан гөрі егін жақсы шығатын шарттарын артық білгендігінен, екінші, ол шарттарын қазақтардан гөрі көбірек орнына келтіріп екендігінен», – деп қорытындылайды. Бұдан кейінгі жазбаларда да мал өсіру мен егін егу жайынан керек кеңестер ұсынылады.

Ахметтің айтуынша, қазақ атам заманнан мал шаруашылығымен айналысса да, оның қыр-сырын толық меңгермеген. Егер мал жаятын жері тар, егін егетін алқабы аз болса, қазақ тығырыққа тірелер еді. Сондықтан, қазақтар өз атакәсібі жайлы да толық мәлімет біледі деу бекершілік. Осындай ой өрбіткен автор егін егу, мал бағу жайын ғылыми тұрғыдан баяндап, төрт түлікті асыдандыру, топырақтың құнарын сақтау турасында тың мәліметтермен бөліседі.

Алаш қайраткері жазған көсемсөздердің ішінде медицина мәселесінің жөні бөлек. Баршаға мәлім, қазақ даласында әр жылдары миллиондаған адам түрлі аурудан өліп кетіп отырған. Оған санитарлық талаптың жоқтығы, адам көп жиналатын жерге бару, жапшай ауру таралған аймақты оқшауламау себеп болған. Ахмет Байтұрсынұлы «Ауру жайынан» деген шағын мақаласында бүгінде де өзектілігін жоймаған кеңестерін алға тартады. Жақсы дәрігерді қайдан тапқан жөн? Жылдар бойы мазалайтын дерттен қалай арыла аламыз? Ауру адамға қайдан жабысады? XX ғасырдың бас кезінде Ахаң қызмет атқарған «Қазақ» газетінің редакциясына осы төңіректе сауал көп жолданған. Газет қызмет-

кері бірінші байлық денсаулық екенін айта келіп, адам ағзасындағы микроп бүліншілігі туралы сөз қозғайды [4].

«Ауру жабысқанына көп жыл болып ес-кірсе, оны емдеуге де көп уақыт керек, – деп жазды А.Байтұрсынұлы. – Көп емдетуге қазақтың көбі төзбейді. Тәуір бола бастаса, жазылғандай көріп, емдетуден қашады. Емдеу тоқтаған соң, жеңіліп, әлсіреп келе жатқан ауру қайтадан күшейеді. Қазақтың көбі неше жылдан бері орнығып, бойға сіңген ауруға бірер сауыт дәрі алып, тұтынып, сонымен ауру жазыла қоймады дейді. Олай дейтіндері аурудың мәнісін білмегендіктен».

Бұл жерде тек ауырған адамдардың кінәсі ғана емес, сауатсыз дәрігерлер мәселесі де айтылады. Қазақ даласында дәрігерлердің жоқтығы, есесіне, емшілердің көптігі де әңгіме өзегіне айналады. Ахмет Байтұрсынұлы медицина саласы дамығанша, жақсы емшілерге қаралып, уақытылы күтінген жөн деп есептейді. Газет арқылы ел ішіндегі өзекті тақырыптарға ден қойған автор медицина мамандарын сөйлегіп, солардың ұсыныс-кеңестерін де жариялап отырған. Халық арасында денсаулықты күту, аурудан сақтану, дертті дер кезінде емдеу шараларын түсіндіретін қағаз кітапшалар тарату керектігін алға тартады.

Нәтижелер. Ахаң 1914 жылы басталған Бірінші дүниежүзілік соғыс туралы жиі жазған. «Соғысушы патшалар» деген мақалада Ресей патшалығы қатысып жатқан қақтығыстың себеп-салдары, оттың қайдан тұтанғаны, қарсы тараптың кімдер екені түсіндіріледі. «Бұл күндегі халық қанша ғылымды, өнерлі, білімді, мейірімді десек те, аталарынан ұзап кете алған жоқ», – деп жазған Ахаң ары қарай соғысып жатқан патшалықтарға тоқталады. Келесі мақаласында соғыстағы әскер, қару-жарақ, кемелер, қолбасшылық туралы әңгіме қозғайды. Ахаң қазіргі әскери ұшақтарды аспан кемелері деп атаған. Тіпті, соғыста қолданылған әрбір қаруға жекелей сипаттама беріп, қанша оқ шығаратыны, зеңбіректің күш-қуаты, оқтың екпіні қандай екендігіне дейін деректер келтіреді [5].

Шет аймақтағы бұратана саналған халықтың аграрлық мәселесі төңірегінде нараз-

ылық туғызған отаршылдық саясаттың әділетсіздіктерін де Ахаң «Қазақ» газетінде үнемі әшкерлеп, қымысын бетіне басып отырды. Бұл ретте түз еліне қатысты шығып жатқан заң жобаларын газет бетінде халықтың талқыға салып, оның оң-терісін, пайда залалын қалың бұқараға жеткізе түсіндірді.

Газет патша әкімшілігінің қатаң бақылауына ілігіп, әскерей цензура сүзгісінен өтіп отырды. Алайда соған қарамастан ебін тауып империялық саясаттың түпкі көздеген мақсаты қазақтың жерін талап, елін тонап, сана-зердесін бұғауда ұстап, бірте-бірте ұлттық ерекшелігін жою пиғыл-әрекетін айыптаған жарияланымдардың газет бетіне шығып кетуіне байланысты редактор Ахмет Байтұрсынұлы талай мәрте абақтыға қамалып, басқарма ұжымына ауыр тиетін мөлшерде айыппұл төлеуіне тура келді.

Ахаңның көсемсөздеріне көз жүгірткен адам оның журналистикадағы айқын қолтаңбасын айнытпай таниды, шеберлігіне, газет талабына сай талдау еңбектеріне сүйсінеді. Ахаңның білім, оқыту, мектеп жайында жазған мақалаларын бір-бір ғылыми еңбек деп атасақ та жарасады. Аз сөзбен ауқымды тақырыптарды ашып талдайтын Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылық шеберлігі газет арқылы тұрақты оқырман аудиториясын қалыптастырды. Ахаңды іздеп жүріп оқитын, Ахаңмен пікірлескісі келетін адамдар қатары көбейді. Оның публицистикасы барлық саланы қамтыды. Бір өзі ғылымның бірнеше бағытын меңгеріп, уақытында білім көкжиегін кеңейтер қызықты деректер жариялай білді.

Сонымен қатар көсемсөздің стильдік белгілерінің, ерекшеліктерінің айқындалып, жанр тұрғысынан саралануы да А.Байтұрсынұлының мақалалары мен хаттарында жүзеге асты. Соның нәтижесінде жеке стильдік-функционалдық сипатқа ие лексикалық қабат пен грамматикалық құрылымдар қалыптасты.

А.Байтұрсынұлы газет мақсатына сай оның тіліне де үлкен талап қойған, яғни жасанды, араб, парсы сөздері көп келетін тілден бас тартуды көздейді.

Ахаңның мақалаларында әсер етуші, ықпал тудырушы тілдік құралдар ретінде ауызекі

сөйлеу тілі бірліктері, фразеологизмдер, метафоралар, теңеу, эпитеттермен қатар, салыстыру, қарсы қою, ойды үдетпелі түрде беру әдістері қолданылады. Оның мақалаларында сол кезеңдегі халықтың түсінігіне сәйкес сөздер мен сөз тіркестері көп [6].

Публицистикалық шығармадағы тілдік бірліктің қолданысын, мәтін құрылымы мен мазмұнын қалыптастыратын – сыртқы факторлар. Хабар жеткізуші тіл бірліктерін тыңдаушыға әсер ететіндей етіп таңдайды. Тіл бірліктері ішінде газет тіліне тән фразеологизмдердің алатын орны ерекше.

А.Байтұрсынұлы ауызекі сөйлеу тілінде кездесетін фразеологиялық тіркестің кейбіреуінің мағынасын суреттеп отырған оқиға мен өмір құбылысы жағдайына лайықтап, жаңғыртып жұмсап, мағынасын өзгерту арқылы тіл бірліктерінің ықпал ету күшін арттыруға тырысады.

Публицист жадағай, жаттанды қолданулардан қашып, белгілі бір уәждемелер негізінде сөздердің жаңа тіркестерін қолданған. Публицистикадағы фразеологизмдердің жиі қолданысы газетті халыққа жақындататынын көсемсөз шебері жақсы түсінген.

Газеттік-публицистикалық стильде «образдылық» газет тілінің шынайы бағытынан туындайды. Ол – оқырманды сендіру, иландыру және оған әсер ету мақсатында жаңадан экспрессиялық құралдарды іздестіру. А. Байтұрсынұлы образдылық туғызуда теңеуді орынды пайдаланады.

Қорытынды. А.Байтұрсынұлының көсемсөздерінде ауызекі сөйлеу тілінің элементтері диалогтік немесе риторикалық сұрақтар деңгейінде де көрініп отырады. Публицист өз ойын оқушыға жеткізуші ғана емес, сонымен қатар ой тастаушы, әсер етуші. Оқырманның айтылатын пікірге көзқарасын алдын-ала болжап, оқырман атынан кейде өзі жауап береді. Публицистің қаламына сөйлеу тілінде не болмаса жазба тілде баламасы бола тұрса да, орыс тілінің сөздерін сол қалпында қолдану тән.

А.Байтұрсынұлы публицистикасы жанр жағынан әр алуан. Бұлар сыни мақалалар, қоғамдық мәселелер көтерген проблемалық мақалалар, бас мақалалар, хаттар, ақпараттық хабарламалар.

Публицистің авторлық ұстанымы (принципі) халықтың өмір тіршілігіне, ұлттық танымына таныс ұғымдар мен түсініктерді дәлел ретінде салыстырып қарсы қою, сипаттау түрінде көрініп отырады.

А.Байтұрсынұлы оқушының назарын артықшылықтарға, қажетті нәрселерге аудару үшін салыстырма мәнді құрылымдар қолданып отырған. Экспрессия туғызудың бір тәсілі ретінде үдетпелі қолданыс А.Байтұрсынұлы публицистикасында қалыптасқан. Ойды үдетпелі түрде беріп, ойдың сабақтастығын бір бағытта жылжыта отырып, индукция тәсілімен ой толғайды [7].

Сондай-ақ, А.Байтұрсынұлы газет тілінің халық тіліне жақын болуын талап етті. Халық үшін жазылған нәрсе халыққа жақын болуы керек деп түсінген. Сондықтан оның тілінде ауызекі сөйлеу тілінің элементтері жиі кездеседі. Ол әр мақаласында тұрақты түрде қолданыс тапқан сөз тіркестерін, мақал-мәтелдер мен афоризмдерді көптеп қолданған.

Публицистика жанрының хас шебері атанған А.Байтұрсынұлы өзінің шығар-

машылық, саясаткерлік қызметінде көсемсөзді өмір шындығының арқауы, негізгі құралы деп білген. Ұлт көсемінің газет арқылы тарап жатқан үні оны қайраткерліктің биік дәрежесіне көтерді. Ұлан-ғайыр атырапта көшіп-қонған қазақ түгел дерлік Аханды ерекше құрмет тұтты.

А.Байтұрсынұлы – қазақ халқының өмірі мен болашағына шын ниетімен жаны ашып, оның ұлт ретінде сақталуында, бағыты мен жолын айқындауда терең әрі кеңінен ой пішіп, байымдаған ұлы тұлға. Оның шығармашылық өмірі мен қайраткерлік ісі ХХ ғасыр басында ұлтымыздың саяси-рухани сана-сезімінің қалыптасуына зор ықпал етті. Ұлт көсемі қазақ мемлекетін дамудың жаңа сатысына – дәстүр мен демократия тоғысқан өркениетті елге айналдыруды көздеді. Мұндай зор міндетті арқалау өте ауыр болатын әрі жан-жақтылықты талап етті. Ахаң бастаған Алаш перзенттері бұл жүкті көтеруде сүрінген жоқ, тіпті, жазықсыз атылып кете барғанда да өз биігінде қалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Бірінші том. – Алматы: Мектеп, 2008. – 480 б.;
2. Ахмет Байтұрсынұлы һәм «Қазақ» газеті. – URL: https://mtdi.kz/e/oku_adisteme/id/550/q/1, 06.06.2017 (қаралған күні: 20.01. 2022).
3. Байтұрсынов А. Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу. - Алматы: Жалын, 1991. – 18 б.
4. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: тіл мәселесі. Көптомдық, 2 том., Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2014;
5. Әбдіманов Ө. «Қазақ» газеті – Алматы: Қазақстан, 1993. – 168 б.;
6. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектер). – Алматы: Ана тілі, 1992, - 448 б.;
7. Тілешов Е. Алаш зиялылары және ұлт тілі. Тіл әлемі. 09.08.2016.

References

1. Koigeldiev M. Alash qozgalyusy. Birinshi tom [Alash movement. The first volume] (Mektep, Almaty, 2008, 480 p.).
2. Ahmet Baitursynuly һәм «Қазақ» gazeti [Akhmet Baitursynov and the Kazakh newspaper]. Available at: https://mtdi.kz/e/oku_adisteme/id/550/q/1, 06.06.2017. (қаралған күні: 20.01. 2022).
3. Baitursynov A. Ak zhol. Olender men tarzhimeler, publicistikalyk makalalar zhane adebi zertteu [Ak zhol Poems and poems, journalistic articles and literary research] (Zhalyn, Almaty, 1991, 18 p.).

4. Sak K. Alash kosemsozi: til maselesi [Wisdom of Alash: the problem of language]. Multi-volume. Vol. 2 (Kazakh Encyclopedia, Almaty, 2014).
5. Abdimanov O. «Қазақ» gazetі [Newspaper «Kazakh»] (Kazakstan, Almaty, 1993, 168 б.).
6. Baitursynuly A. Til tagylymy (kazak tili men oqu-agartuga katysty enbekter) [Language lessons (works related to the Kazakh language and education)] (Ana tili, Almaty, 1992, 448 p.).
7. Tileshov E. Alash ziyalyly zhane ult tili [Alash intellectuals and the language of the nation]. Til alemi [Language World]. 09.08.2016.

К.О. Сақ, Г.К. Ертасова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Значение вклада Ахмет Байтурсынулы в развитие казахской журналистики и публицистики

Аннотация. В начале XX века сближение казахских интеллектуальных сил вокруг национальной печати было рождено общественной необходимостью. Именно несправедливость и невыносимая политическая и социальная ситуация на казахской земле подтолкнула их к тому, чтобы взяться за руки и объединить усилия. Ахмет Байтурсынулы – уникальный и мудрый человек, внесший неизмеримый вклад в процветание и развитие национальной мысли, создавший в ней прорыв в такое непростое время.

В этот период Ахмету Байтурсынову, который начал осознавать собственную гражданскую позицию, предстоял тернистый путь беззаветного служения движению Алаш.

В период, когда реально зашатался трон белого царя, и эпоха царского правительства подходила к своему логическому завершению, Ахмету пришлось на время прекратить педагогическую деятельность и выбрать журналистику. Таким образом, через казахскую прессу он стремился пробудить дух страны и заботился о том, чтобы раз и навсегда избавиться от колониального гнета. Поначалу сделать выбор было легко, но из-за своих политических взглядов он быстро попал под влияние жестоких людей и приспешников новой власти.

Однако Ахмет Байтурсынулы не щадил себя во имя народа. Было ясно, что он не простил бы себе, если бы отступил. Деятель движения Алаш ставил перед собой задачу развития казахской грамоты, пополнения знаний, он стремился представить через прессу познавательные-просветительские материалы, кардинально разобраться в наболевших вопросах, касающихся страны.

В своих художественно-публицистических статьях, опубликованных в казахоязычных газетах и журналах начала XX века, Ахмет разоблачал произвол и несправедливость царской колониальной системы, шовинистическую политику великой державы в земельных и правозащитных вопросах, призывал освободить народ из тисков тьмы, преследующей образование и создающей колониальный гнет.

Ключевые слова: нация, учитель, Байтурсынов, Алаш, Деятели Алаш, газета, публицистика.

K.O. Sak, G.K. Yertassova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Significance of Akhmet Baitursynuly's contribution to the development of Kazakh journalism and publicism

Abstract. In the early twentieth century, the convergence of Kazakh intellectual forces around the national press was born of social necessity. It was the injustice and unbearable political and social situation that led them to unite and act together. Akhmet Baitursynuly is a unique and wise person who has made an invaluable contribution to the prosperity and development of national thought in such a difficult time.

During this period, Akhmet Baitursynuly, who began to realize his own civic position, was faced with a thorny path of selfless service to the Alash movement.

At a time when the throne of the White Tsar really shook, and the era of tsarist government was coming to its logical end, Akhmet had to stop teaching for a time and chose journalism. Thus, through the Kazakh Press, he

aroused the spirit of the country and began to take care of the permanent separation from colonial oppression. At first, it was easy to make a choice, but for his political views, he quickly fell on the side of gendarmes. But Akhmet Baitursynuly did not lose his heart in the name of the nation. It was obvious that he would not forgive himself if he backed down. The Alash figure set himself the task of revealing Kazakh literature, providing information and educational materials through the press, and analyzing the burning problems within the country to the fullest.

In his artistic and journalistic articles published in newspapers and magazines in the Kazakh language, published at the beginning of the XX century, Akhmet exposed the tyranny and cruelty of the Tsarist colonial system, the chauvinist policy of the great power in matters of land, Human Rights, country, urged the people to free themselves from the darkness, strive for education, unite against colonial oppression.

Keywords: nation, teacher, Baitursynov, Alash, doers of Alash, newspaper, journalism.

Авторлар туралы мәлімет:

Сақ Қ.Ө. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Журналистика және саясаттану факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

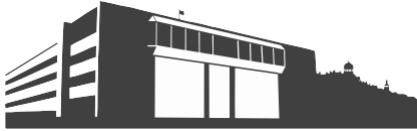
Ертасова Г.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Журналистика және саясаттану факультеті, Баспасөз және баспа ісі кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Sak K.O. – Candidate of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Yertassova G.K. – Senior lecturer, The faculty of Journalism and political science, Department of Printing and Publishing, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

References

1. Kasym-Zhomart Tokaevtyn Kazakstan halkyna Zholdaуy [Message to the people of Kazakhstan by Kassym-Jomart Tokayev]. Available at: <https://kaz.zakon.kz/5081129-asym-zhomart-to-aevty-aza-stan-hal-yna.html> (Accessed: 10.03.2022).
2. Uikipedija Ashyk jenciklopedijasy [Open Encyclopedia Wikipedia]. Available at: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%B1%D0%B5%D1%82 (Accessed: 31.03.2022).
3. «Ajkap» zhurnaly men kazak gazetteri [Aikap magazine and Kazakh newspapers]. Available at: <http://stud.baribar.kz/20215/ayqap-zhurnaly-men-qazaq-gazetteri/> (Accessed: 31.03.2022).
4. Ajkap [Aikap]. Comp. U.Subhanberdina, S.Dautov (Kazakh Encyclopedia, Almaty, 1995, 367 p.).
5. Koygeldiev M. Alash kozgalysy [Movement «Alash»]. Vol. 1 (Mektep Almaty, 2021, 182 б.).
6. Sak K. Alash kosemsozi: til maselesi [Wise words of Alash: language problems] Multi - volume. Vol. 2 (Almaty, 2014, 400 б.).
7. «Ak zhol» [The «Ak zhol»]. Multi - volume. Vol. 1 (South Kazakhstan Regional Museum of Victims of Political Repression, Almaty, 2011).

ХФТАР 19.21.11

Г.Т. Маркабаева

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: gulshat.tuleuovna@mail.ru

БАҚ-тың мақсатты аудиториямен өзара әрекеттесу формалары мен әдістері

Аңдатпа. Күн сайын жіберілетін триллиондаған хабарламалар адамдардың бір-бірімен тез, әрі үйден шықпай-ақ қарым-қатынас жасауына үлкен мүмкіндік берді. Коммуникацияның осындай тиімді әдісі бар кезде ақпаратты жасырып қалу, халыққа көрсетпеу мүмкін емес. Интернет енді ғана дами бастаған кезде отандық бұқаралық ақпарат құралдары біршама өзгерістерге тап болды. Ғаламтор қоғамға бұрын соңды болмаған коммуникация әдістері мен технологияларын көрсетті. Ол жаңа табыс орнына айналды. Жаңа байланыс арналарының пайда болуымен ақпарат көздерінің саны да күрт өсті. Ғаламтор пайда болып, күн сайын дамығаннан кейін бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратқа деген монополиясын жоғалтып алды деп те айта аламыз. Өйткені, қазіргі заманғы заманауи адамға қол жетімді ақпараттың үлкен жиынтығы жаңа нарықтардың тез әрі тиімді дамуымен бірге маркетинг пен оны жылжыту тәсілдері туралы көбірек ойлануға мәжбүр етеді. Ғаламтор тек қана медиа тұтынуды өзгертіп қана қоймай, сондай-ақ бәсекелестікті де арттырды. Халықтың көңілін өзіне аударып, пайдаланушылардың назарына ілігу ақпарат құралдарының басты міндетіне айналды.

Түйін сөздер: қоғам, адам, ғаламтор, бұқаралық ақпарат құралдары, бедел, коммуникациялық технологиялар, коммуникация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-71-78>

Кіріспе

Бүгінгі ақпараттық қоғамда контент беретін технологиялардың базасы да жаңартылып, күн санап дамып келеді. Ол медиа өнімдердің құзыретін арттырды. БАҚ-тың аудиториямен өзара әрекеттесуін зерттемес бұрын, жалпы, байланыс ұғымын және әртүрлі БАҚ түрлерінің ерекшеліктерін ескеру қажет.

Саясаткерлер мен БАҚ бойынша мамандардың сыни пікірге, яғни бұқаралық-меди-

аны зерттеу, әзірге толықтай ғылымға айналмады деген пікірге шындап көңіл аударып жүргендігі белгілі. Танымал қазақстандық ғалым, саясаттану ғылымдарының докторы Нұртазина Р.А. қазіргі қоғамдағы БАҚ-ты зерттеудің екі бағытын белгіледі: сыни (интеллектуалды элита) және кәсіби (технарлар-практиктер). Соңғы уақытта журналистік саланың тәжірибелік құрауышы батыстық технологияның ықпалымен пайда болуда, сондықтан екінші бағыт басым болып келеді [1].

Жалпы, коммуникацияның өзі екі жақты ақпарат болып табылады. Сондықтан да, аудиториямен кері байланыс орнату аса маңызды екені анық. Журналистикадағы коммуникация құралдары күн сайын дамуда, сондықтан да, мақсатты аудиториямен қарым-қатынастың бірыңғай стандарты әлі де жасалмаған. Ғалым, зерттеуші Т.Орлова БАҚ пен тұтынушы арасындағы ынтымақтастықтың үш әдісін анықтаған:

1. Сараптамалық (Көрермен бұл туралы не ойлайды?)

2. Диалог (Ұсынылған тақырып дұрыс па? Оған ой?)

3. Бірлескен жұмыс (Тұтынушымен бірге мәтін жасау) [2].

Мұндай әдістер қарым-қатынас процесін толықтырады. Оны екі жақты етіп қана қоймай, сондай-ақ БАҚ жұмысын да реттей алады. Сараптамалық бағалау да жиналады. Бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысын аудиторияның көзімен көру үшін хаттар, телефон қоңыраулары, сауалнамалар сияқты құралдар қолданылады. Осы тәсілдер арқылы көрерменнің пікірін біліп алуға болады. Бүгінде баспа ісінде хаттар көбірек қолданылса, радио мен теледидарда қоңыраулар әдісі көп қолданылады. Көптеген бағдарламаларда сенім телефондары да бар. Мұндай кері байланыс құралдары әсіресе танымал, мәселені шешуге билік өкілдері сайланған кезде делдал қызметін атқарады. Мемлекет бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халықтың пікірін тыңдай алады. Ал, сараптама, диалог сияқты әдістер «дөңгелек үстел» форматында өтеді мұнда түрлі өзекті проблемалар бойынша пікір алмасуға болады. Сондай-ақ, қазіргі уақытта бірлескен авторлық әдіс те белсенді қолданылады. Бұрындары тұтынушылар өздерінің мақалаларын, өлеңдерін газет, журналдарға жібере алу әдісін көп пайдаланатын. Қазіргі уақытта бұл тәсіл көп қолданыла бермейді. Себебі, журналистер тұтынушылармен ашық қарым-қатынасқа көп түсе бермейді. Оған тән екі негізгі факторлар бар – идеологиялық және экономикалық. Бірінші фактор билеуші өкілеттіліктің қажеттіліктерін қамтиды. Яғни, идеологиялық насихаттау жұмыстарын жүргізеді. Ал экономикалық фактор

БАҚ пен аудитория үшін оң имиджді сақтау үшін олардың жұмысы туралы жағымсыз пікірлерді жасыру қажеттілігін тудырады. БАҚ-ты бақылаудың негізгі құралы болып табылатын кері байланыстың қымбат болуы да үлкен жағымсыз факторлардың бірі. Себебі, хаттар мен қоңырауларды қабылдау үшін белгілі бір бөлімдер құрылуы қажет. Яғни, халықпен пікір алмасып, оның ойын әрдайым ескеріп отыру үшін үлкен қаражат керек. Кейбір бұқаралық ақпарат құралдарының мұндай шығындарды қалтасы көтермеуі мүмкін. Сондықтан да, мұндай әдістермен көбінесе үлкен арналар мен радио орталықтар ғана жұмыс істейді. Оның экономикалық және инвестициялық мүмкіндіктері болып табылатын демократиялық режимдерге тән тағы бір кемшілік-кері байланыстың қымбаттығы. Хаттар мен қоңырауларды қабылдау үшін барлық бөлімдер құрылуы керек, ал оқырмандар конференцияларын өткізу үлкен шығындарды талап етеді, бұл бұқаралық ақпарат құралдары үшін әрдайым қол жетімді емес. Көбінесе мұндай қаржыны мемлекет төлейді. Алайда, ондай арналар биліктің үгіт-насихатынан іргесін аулақ тастай алмайды. Сондай-ақ, халықтың көбінесе диалогқа ашық келмейтіні де бар. Бұл мұндай тәсілдердің жұмысын қиындатады. Әрине, БАҚ қызметкерлері көрермендерді диалогқа шақырады. Алайда, олар да кері байланыстың толық әрі тиімді өтуіне толықтай жауап бере алмайды. Келесі мәселе-қонақтарды таңдау. Бұл жерде сұрақты дұрыс қоя алатын, қымсынбайтын, қорықпайтын адамды іздеу қажет. Алайда, студияға келген жандар көбінесе өз істерін немесе өздерін жарнамалағысы келеді. БАҚ пен мақсатты аудитория арасында кері байланыс құру оңай емес. Алайда, цифрлық технологиялар дамып, ғаламтор күнделікті құралға айналған уақытта бұл салада да біраз өзгерістер орын алды [3].

Негізгі бөлім

Бүгінде бұқаралық ақпарат құралдары өздерінің ерекшеліктеріне байланысты бірнеше әдістермен жұмыс істейді. Олардың әрқайсысын толығырақ қарастырсақ. Баспа

ісі БАҚ жүйесінде ерте заманнан бері ерекше орын алады. Оған журналдар, газеттер кіреді. Баспасөздегі ақпарат қағазға жазылды. Содан кейін ақпарат басылған мәтіндерге жаңалықтың маңызын арттыратын фотосуреттер мен графикалық нысандар қойылады. Бұл факторлар халықтың ақпаратты тұтыну факторларына біраз әсер етеді. Фотосуреттер, суреттер, диаграммалар, инфографика түріндегі ақпараттарды графикалық түрде маңыздылығын арттырып беру мүмкіндігі де басып шығарудың артықшылығы болып табылады. Баспасөздің тағы бір маңызды артықшылығының бірі – шығу жиілігі. Кез-келген газеттің немесе журналдың белгілі бір шығу жиілігі бар. Олар күнделікті немесе апта сайын шығады. Оның да өз артықшылықтары бар. Күнделікті шығаратын газеттерді оқу арқылы әлемде болып жатқан жаңалықтарды қысқа әрі нұсқа біліп тұруға болады. Ал апта сайынғы баспаны таңдасаңыз, оқиға туралы көбірек ақпарат жиналған, куәгерлер мен сарапшылардың пікірлерімен толықтырылған мазмұнды, сапалы материалды оқуға болады. Алайда, мұндай артықшылықтардан басқа, баспа ісінің бұқаралық ақпарат құралдарының өзге де түрлеріне қарағанда айтарлықтай кемшіліктері де бар. Ең алдымен, артықшылықтарда айтылған дискреттілікті атап өту керек. Бұл жаңалықтарды жедел жеткізу кезінде кедергі келтіріп жатады. Өйткені, қандай маңызды ақпарат болса да, баспа ісі тек қана өзінің шығу жиілігіне ғана бағынуы тиіс. Екінші кемшілік – басып шығаруды тарату жүйесі. Бұл әсіресе уақыт белдеулерінде үлкен алшақтығы бар үлкен елдердің мысалында көрінеді. Өйткені, басылымда шығарылған нөмір бірінші баспаханаға беріледі. Ол бүкіл ел бойынша таратылады, әрі қарай жергілікті жерлерде басып шығарылады. Осы кезеңдерден кейін ғана нөмір тұтынушыларға жетеді. Уақыт алшақтылығының мұндай ерекшелігі газеттердің жұмысын қиындатады.

Баспасөзден кейін пайда болған бұқаралық ақпарат құралының тағы бір белесі – радио. Мұндай хабарлар жаңалықты оқырмандарға дыбыстық толқындар арқылы жеткізеді. Радио ақпаратты халыққа барынша тез жеткізуде таптырмас құрал. Бұл оның басты ерек-

шелігі. Бұқаралық ақпарат құралдарының бұл түрі тыңдаушылардың қалауына, мүдделеріне және мотивтеріне аса көңіл бөледі. Оның басты ерекшелігі деп тыңдаушыларға ақпаратты естіп отырып, басқа да істермен айналысуға мүмкіндік беруі. Мысалы, бүгінде адамдар радионы көлікте отырғанда немесе жұмыс істеген кезде тыңдай алады [4].

Ақпарат берудің технологиялары күн сайын дамып келе жатқан уақытта радиостанциялардың көркемдік жанры да едәуір дамып келеді. Бүгінде концерттер, радиоспектакльдер аса танымалдылыққа ие. Дыбыс жазудың дамуы, оны монтаждау, радио хабарларды қайталау, басқа да радио туындылардың элементтерін пайдалану мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті, сонымен қатар радиобағдардың көркемдік құрамын байыта түсті. Радионың дыбыстық табиғаты, оның нақтылығы дыбыс ерекшеліктерін барынша пайдалануға мүмкіндік береді. Осы ерекшеліктерге тоқталсақ. Біріншіден, бейне тізбегі болмаған кезде адамның бойында дыбыс тереңірек қабылданады, бұл болып жатқан оқиғалардың визуалды компонентіне алаңдамай, нақты жаңалыққа назар аударуға мүмкіндік береді. Ал, екіншіден, тек дыбыстық қабылдау кезінде тұтынушылардың қиялы барынша белсенді болады. Бұл тыңдаушының фантазиясын қосып, жетіспейтін суреттерді мүмкіндігінше тартады. Алайда, радио арқылы хабар таратудың кемшіліктері бар, оларды ескеру қажет. Оның баспасөзден айырмашылығы хабар тарату тұтыну процесіне мәжбүрлі сипат беретін радиоқабылдағыштың көмегімен ғана жүзеге асырылады. Мысалы, радиобағдарламаны тек эфир болған кезде ғана тыңдауға болады. Ал баспа ісіндегі газет, журналдарды кез-келген уақытта оқуға болады. Бағдарламаны эфирде болған кезде белгілі бір уақытта ғана тыңдауға болады. Алайда, радио мобильді емес, оны кейінге қалдырып тыңдауға болмайды. Себебі радиоағы ақпаратты диктор белгілеген тәртіппен беріп отырады. Радиобағдардың технологиялық мүмкіндігі басқа радионараларды қараусыз қалдырып, тек қана бір арна бойынша бір ғана бағдарламаны тұтыну мүмкіндігін береді. Осының кесірінен радиобағдарламаны кейінге қалдырып тыңдау

да мүмкін емес фактор болып табылады. Алайда, радиохабрларды фондық қабылдаудың көптеген теріс жақтары да бар. Өйткені, мұндай жағдайда тыңдаушының ақпараттардың бір бөлігін жоғалтып алу қаупі тұр. Бұл проблема маңызды ақпаратты қайталаудың және музыкалық, ойын-сауық мазмұнын көбейтудің арқасында тез әрі оңай шешіледі. Заманауи дәуірдің соңғы, негізгі бұқаралық ақпарат құралына теледидар кіреді. Ол ХХ ғасырдың 30-40-шы жылдарында кеңінен танымалдылыққа ие бола бастады. Теледидардың ерекшелігі тек хабар тарату мен кинематография ғана емес, сонымен қатар коммуникацияның баспа формаларының ерекшеліктерінің бір жиынтығы болғаны. Өйткені, көрермен теледидар арқылы дыбыстық тұрғыдан да, бейнелік тұрғыдан да ақпаратты бір уақытта қабылдай алады. Сонымен қатар, онда фотокадрлар мен схемалар да кеңінен қолданылады. Экранда мәтін де көрсетіліп жатады.

Теледидарда хабар таратудың басты артықшылығы – жылдамдық. Яғни, олар тіпті оқиға орнынан да ақпарат бере алады. Сондықтан да, бұқаралық ақпарат құралының бұл түрі басқаларға қарағанда көрерменге көбірек әсер қалдыра алады. Сурет пен дыбыс синтезі біріге отырып, ақпараттың тез әрі тиімді жетуіне ықпал етеді. Онда дыбысқа немесе суретке баса назар аудара отырып, оларды әртүрлі пропорцияда беру мүмкіндігі де бар. Алайда, хабар таратқан кезде аудиторияның берілген ақпаратты қабылдау ерекшеліктерін де ескеру қажет. Ол да радио сияқты көрерменге алдын-ала дайындалған формат пен көру қарқынын ғана ұсына алады. Сондықтан да, осы фактордың арқасында радио мен теледидарда көрсетілетін бағдарламаларды құру жұмыстары өте мұқият жүргізіледі. Бүгінде баспа, радио және теледидар бұқаралық ақпарат құралдарының ең негізгілері. Олардың әрқайсысы өзіндік байланыс әдістерін қолданады. Баспасөз көбінесе мәтінмен жұмыс жасаса, радио сөйлеу және музыка әдістерін қолданады. Ал, теледидар коммуникацияның барлық әдістерін қамтиды. Бірақ, ең негізгілеріне сурет, сөйлеу және қимыл кіреді. Бұл байланыс әдістерінің барлығы маңызды. Осылар арқылы БАҚ-тың түрлері де ерекше-

ленеді. Газет, журналдар ақпаратты асықпай, байыппен оқуға мүмкіндік берсе, радио дыбысты тереңірек қабылдауға ықпал етеді. Оны фондық тыңдау мүмкіндігі де бар. Ал теледидарда «қатысу эффектісі» бар [5]. Сол арқылы бірнеше әдістердің барлығы бірігіп, синтезделеді. Мұның барлығы техникалық құралдардың дамуымен байланысты екені анық. Алайда, бұл тек аудиториямен өзара әрекеттесудің бір бөлігі. Яғни, халық цифрлық дәуір дамығанға дейін қалай өмір сүрді? Ақпаратты қайдан алды? Онда «кері байланыс» реакциясы жұмыс істеген. Яғни, тұтынушының берілген қандай да бір ақпаратқа реакциясы.

Бүгінгі таңдағы интернеттің мақсаты мен міндетіне келсек, ғаламтордың арқасында кез-келген ақпарат нақты әрі өте тез тарайды. Мұнда қалаған адам, қалаған оқиғасымен бөлісе алады. Алайда, бұл жағдай бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысына кедергі келтіріп жатады. Біріншіден, интернеттегі жаңалықтардың барлығы шындыққа жанаспай бермейді. Өйткені, оқиғамен қарапайым адамдар бөліседі. Олар жағдайдың мән-жайын түсінбей тұрып, халыққа фейк ақпарат жіберуі мүмкін. Сондай-ақ, ақпараттың ақылы жүйесімен жұмыс істейтін медиа өнімдер де опық жейді. Халық ғаламторда онсыз да толып тұрған жаңалықты басқа жерде оқуы үшін уақытын да қаражатын да жұмсағысы келмейтіні анық. Бірақ, ғаламтордағы ақпараттың жақсы жерлері де бар. Мысалы, бір платформада байланыс әдістерінің бірнеше түрі бірігеді. Яғни, олардың арасындағы шекара жойылады немесе жақындайды. Зерттеушілер бұқаралық ақпарат құралдарының конвергенциясын бірнеше түрге бөлген.

1. Желілік конвергенция – аналогтық сигналды сандық сигналға айналдыру. Бұл кез-келген ақпаратты қалаған уақытта, қалаған жерге жіберуге мүмкіндік береді.

2. Терминал конвергенциясы – ақпаратты қабылдап, оны тұтынуға арналған бірнеше өнімді бір мультимедиялық құрылғыға біріктіру. Яғни, оған ұялы телефон, компьютер, планшет, ноутбук кіреді.

3. Қызметтердің конвергенциясы – бірыңғай электрондық тәсіл. Мысалы, телеграмм боттары, қаржы операцияларын жүр-

гізушілер және тағы басқа. Олар ешкімнің қатысуынсыз күнделікті қажетті ақпаратты бере алады.

4. Нарықтың конвергенциясы – ауқымды коммуникациялық және өндірістік компаниялардың қызмет аясын арттыру. Яғни, медиахолдингтердің фестиваль, марапаттау рәсімдерін көптеп өткізуі.

5. Жанрлар конвергенциясы – бір материалда баспасөз, теледидар және радионың қиылысуы. Барлығының жанрлық элементтерін бір медиа өнімге біріктіруі.

6. Реттеу конвергенциясы – әртүрлі нарықты ортақ реттеуді міндеттейді [6].

Бүгінде ғаламтор негізгі байланыс платформасына айналып отыр. Мұндай жағдайда өзіміздің дәстүрлі БАҚ не болмақ? Бұл мәселені зерттеген Лукина М.М. интернет платформадағы бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі қасиеттерін анықтаған.

1. Гипермәтіндік
2. Интерактивтілік
3. Мультимедиа

Осыларды толығырақ қарастырайық.

Гипермәтіндік ұғымын ең алғашқы болып Тед Нельсон қолданған. Ол гипермәтіннің ең басты ерекшелігіне оның жеке құжаттар арасында қойған сілтемелер арқылы толық байланыс жүргізуі деген. Мұндай мәтін пайдаланушының сұранысы бойынша белгілі бір әрекеттерді орындайды.

Гипермәтіндік сілтемелердің өзі екіге бөлінеді:

1. Ішкі – оқырманды сол ресурстың ішіндегі басқа материалға аударады
2. Сыртқы – оқырманды мүлдем басқа ресурсқа аударады.

Оқырман бұл жерде басқа мәтіндік материалға немесе графикалық және бейнематериалдарға көшу мүмкіндігін алады. Ішкі және сыртқы сілтемелер медиа маркетинг құралдарындағы аса маңызды элементтер. Ал электронды БАҚ-тың екінші ерекшелігі атанған интерактивтілік әдісі мақсатты аудиториямен бұқаралық ақпарат құралдарының әрекеттесуін басқаша жаңа деңгейге көтере алды. Мұнда өзара іс-қимыл процесі тек интернет желісі арқылы ғана жүзеге асады. Сондай-ақ, онда ешқандай қосымша делдалдар болмай-

ды. Интерактивті әдістің мүмкіндіктерін де бірнеше тәсілге бөлуге болады.

1. Байланыс бағыты
2. Байланыс форматы
3. Синхрондылық немесе асинхрондылық

Интернет БАҚ-тағы ақпарат бір мезгілде өзінің бойына бірнеше әдістерді біріктіре алады. Мысалы, интернет баспасөзде мәтін болса, теледидарда сурет, радиода дыбыс бар. Оның барлығы біріктіріліп көрерменге толыққанды ақпарат болып жетеді. Медиа саласына айтарлықтай үлес қосқан зерттеуші Мануэль Кастельс бұл қасиетті «бейне, аудио және мәтіндік форматтардағы интерактивті байланыстың шексіз мүмкіндіктерін ашатын сиқырлы қорап» деп сипаттаған. Яғни, жаңалықтың еш мәні өзгерген жоқ. Ол тек интернет желісі бар құрылғыдан ғана көрсетіледі. Сондай-ақ, бұл әдістің оперативті жұмыс істеуі де өте керемет. Сонымен қатар, ғаламторда ақпарат мазмұнына және аудиториясына қарай бөлінеді. Жаңалық көбінесе кең аудиторияны емес, өзінің мақсатты аудиториясын табады. Мысалы, балық аулауды ұнататындарға осы тақырыптағы бағдарламалар қызық болса, жас ана баланың денсаулығы жайлы журналдар оқығанды ұнатады деген сияқты. Ғаламтордың әлемді жаулауына дейін бұл әдісті толығымен жүзеге асыру қиынға соққан болатын.

Нәтиже

Бүгінде контент беретін технологиялардың базасы да жаңартылып, барлығы күн санап дамып келеді. Ол медиа өнімдердің құзыретін арттырды. Алайда, мазмұнды кеңейтуден басқа, материал авторының алыс жоспарға көшуін де атап өту қажет. Бұл өзгерістер ХХ ғасырдың соңында ғана зерттеле басталды. Бұл кездері автордың беделі мен мәтінді қабылдау процесі «кері байланыс» жүйесіне кедергі келтіре бастады. Өйткені, байланыс қазірдің өзінде «ағынды процесс» болып табылады. Ол адамдардың қарым-қатынасқа деген қажеттілігін қанағаттандыру керек. Сондықтан да, бүгінде бұқаралық ақпарат құралдары интернет порталдармен әлеумет-

тік желілерге түбегейлі көшті десек те болады. Кез-келген газеттің, телеарнаның, журналдың интернетте де, сайтта да парақшасы бар екені анық. Тіпті, кейбір редакцияларда SMM немесе community-менеджмент сияқты бағыттар да пайда болған. Мұның барлығы тұтынушымен кері байланысты арттыру мақсатында жасалып жатыр. Бұрындары барлық жерде дискреттілік жүйе қалыптасқан болатын. Яғни, газет күнделікті шықса, журнал аптасына немесе айына бір рет басылатын. Ал теледидар мен радиодағы жаңалықтар күнде бір рет қана көрсетілетін. Бұған халық та үйренген болатын. Ал бүгінде дискреттілік әдісі әлі болса да, ақпараттық кеңістіктің кеңеюінен оның ара қышықтығы тіпті байқалмай кетті. Осы өзгерістердің барлығын зерттей келе, медиасарапшы Василий Гатов трансформацияны негізгі үш бағытқа бөледі:

1. Журналистің базалық құзыреттілігі
2. Технологиялар мен жабдықтар
3. Тарату және бренд.

Бүгінде классикалық өндіріс модельдері мен құрылымдық ұйымдастырылу ба-

сылымдары еш өзгеріске ұшырамаған. Ал қазіргі жағдай коммуникацияның тек өзара рефлексиялық процесі. Алайда, мұндай ортада ақпарат тұтыну әдісі өзгерді. Табиғи дискреттілік алынып тасталды. Өйткені, жаңалық көп әрі қолжетімді. Сондай-ақ, ақпаратты өндіру мен тарату да өзгерді, арзандатылды. Жаңалықтар қызықты болмаса, оны ауыстыру мүмкіндігі де пайда болды. Яғни, бүгінде дәстүрлі БАҚ-тың барлығы электронды медиа өнімдерге тәуелді екені анық. Себебі, ақпараттың шектен тыс көп болуы мақсатты аудиторияның теледидар мен газетке емес, жәй ғана қолдағы құрылғыға үңілуіне әкеліп соқтырды. Бүгінде электронды БАҚ-тың мақсатты аудиториямен әрекеттесетін, кері байланыс жасайтын тәсілдері көп. Бұрынғыдай студияға хабарласып, пікір жинап, халықпен сөйлесу қажеттілігі де болмай қалды. Қазір кез-келген адамда әр материалға пікір жазу мүмкіндігі бар. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарының өмірін жеңілдетті деп айтсақ та болады. Себебі, олар мақсатты аудиторияға не керек екенін артық шығынсыз да біле алады.

Әдебиеттер

1. Нуртазина Р.А. Республика Казахстан: СМИ и политика. Учебное пособие. - Алматы: Азия Принт баспаханасы - 2011. - 400 с.
2. Орлова Е.И. История журналистики и литературы как университетских наук. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. - 2016. - № 4. - С. 162-169.
3. Луман Н. Невероятные коммуникации // Проблемы теоретической социологии. Вып. 3. - СПб., 2000.
4. Омашев Н.О. Радиожурналистиканың теориясы мен тәжірибесі. Оқулық. - Астана, 2009.
5. Тұрсынов Қ. Көгілдір экран құпиясы. - Алматы: Қазақ университеті, 1998.
6. Уразова С.Л. Конвергентная журналистика в цифровой медиа-среде: методическое пособие. - М.: ИПК, 2010.
7. Лукина М.М. Трансформации журналистского текста в условиях интернет-среды. Вестник Московского университета. Серия Журналистика. - 2009. - № 3. - С. 54-73.

References

1. Nurtazina R.A. Respublika Kazakhstan: SMI i politika [Republic of Kazakhstan: media and politics]. Textbook (Asia Print Publishing House, Almaty, 2011, 400 p.).
2. Orlova Ye.I. Istoriya zhurnalistiki i literatury kak universitetskih nauk. The history of journalism and literature as university sciences, Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 9. Filologiya. Vostokovedeniye.

Zhurnalistika [Bulletin of St. Petersburg University. Series 9. Philology. Oriental studies. Journalism], 4, 162-169 (2016).

3. Luman N. Neveroyatnyye kommunikatsii [Incredible communications], Problemy teoreticheskoy sotsiologii [Problems of theoretical sociology]. Is. 3 (SPb., 2000).

4. Omashev N.O. Radiozhurnalistikany teoriyas men tazhiribesi [Radio journalism theories of men tazhiribes]. Textbook (Astana, 2009).

5. Tursunov K. Kogildir jekran qurijasy [The Secret Of The Blue Screen]: (Kazakh University, Almaty, 1998).

6. Urazova S.L. Konvergentnaya zhurnalistika v tsifrovoy media-srede: metodicheskoye posobiye [Convergent journalism in the digital media environment: a methodological guide] (IPK, Moscow, 2010).

7. Lukina M.M. Transformatsii zhurnalist•skogo teksta v usloviyakh internet-sredy [Transformations of journalistic text in the conditions of the Internet environment], Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya Zhurnalistika, 3, 54-73 (2009).

Г.Т. Маркабаева

Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан

Формы и методы взаимодействия СМИ с целевой аудиторией

Аннотация. Триллионы сообщений, рассылаемые ежедневно, дали людям возможность общаться друг с другом оперативно, не выходя из дома. При таком эффективном способе коммуникации сегодня невозможно скрыть от людей какую-либо информацию. Когда Интернет только начал развиваться, отечественные СМИ претерпели некоторые изменения. Всемирная паутина показала обществу абсолютно новые методы и технологии коммуникации. Интернет стал местом заработка. С появлением новых каналов связи резко увеличилось и количество источников информации. Тем самым с развитием интернета СМИ теряют монополию в информационном пространстве. Огромные потоки информации, доступные современному человеку, в сочетании с быстрым и эффективным развитием новых инструментов заставляют все больше задумываться о маркетинге и способах их продвижения. Интернет не только изменил медиапотребление, но и повысил конкуренцию. Главной задачей средств массовой информации стало привлечение внимания общественности и пользователей.

Ключевые слова: общество, человек, интернет, средства массовой информации, репутация, коммуникационные технологии, коммуникации.

G.T. Markabaeva

Akhmet Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Forms and methods of media interaction with the target audience

Annotation. Trillions of messages sent out daily have given people the opportunity to communicate with each other quickly, without leaving their homes. Given such an effective mean of communication, today it is impossible to hide any information from people. When the Internet only began to develop, local media underwent certain changes. The World Wide Web has demonstrated to society completely new methods and technologies of communication. The Internet became a place for earning money. With the rise of new communication channels, the number of information sources has also increased dramatically. Therefore, with the Internet

development, the mass media is losing its monopoly in the information space. A vast variety of information that is available to a nowadays person, combined with the rapid and effective development of new tools, forces us to think more about marketing and means of promoting those media sources. The Internet has not only changed media consumption but also increased competition. The main goal of the mass media became to attract the attention of the public and users.

Keywords: society, person, Internet, mass media, reputation, communication technologies, communications.

Автор туралы мәлімет:

Маркабаева Г.Т. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Байтұрсынов көш., 47, Қостанай, Қазақстан.

Markabaeva G.T. – Master of Social Sciences, a teacher of Journalism and Communication Management Department, Kostanay Regional University, 47 Baitursynov str., Kostanay, Kazakhstan.

А. Мұтарбекқызы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Байланыс үшін автор: ardak93_06@mail.ru

Деректі фильм түсірудегі техникалық және шығармашылық мүмкіндіктері

Аңдатпа. Мақала келесі міндеттерге бағынады: деректі фильм түсірудің ұтымды тұстарын анықтау, ұжым өкілдерінің атқарар қызметіне шолу жасау, техникалық жаңалықтардың шығармашылық мүмкіндіктерін анықтау, ұжым мен техниканың арасындағы байланысты ашып көрсету, жаңа технологиялардың шығармашылық жұмыс барысындағы маңыздылығын айқындау, аталмыш технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдерін талдау, артықшылықтары мен кемшіліктерін саралау.

Деректі фильмді түсірудің ұтымды тәсілдерін ойластыру. Фильмді түсіруде фотографиялық жабдықтарды жаңашыл бағытта қолдану. Кадрлар жиынтығы мен әуен үндестігін сақтау фильм түсіруде маңызды рөл ойнайды. Деректі фильм үшін режиссер мен команда ұсынылған мазмұнның көркемдік құндылығына мән беруі шарт. Оған қоса фильмнің әлеуметке тигізер әсері мен мүмкін болатын нұсқаларды ескерген жөн. Тақырыптың негізгі идеясын ұмытпауда режиссер жұмысы. Сондықтан жоба шығармашылығында адам күші мен техника күшін бірдей қарастыру керек. Ең бастысы шығармашылық ізденіс әрқашан керек болатынын ұмытпау қажет.

Түйін сөздер: деректі фильм, техника, технология, оператор, фотография.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-79-84>

Кіріспе

Деректі фильмнің сәтті шығуы екі сыртқы фактордың әсеріне ұшырайды, оның бір шығармашылық ұжымның қабілеттілігі, ал бірі түсірілім техникасы.

Деректі фильм жасап түсіру ол жеке шығармашылық емес қайта, ұжымдық шығармашылықты негіз ететіні айқын. Ал деректі фильмнің сәтті шығуына әсер ететін негізгі фактордың бірі ұжымның бірлігі,

түсірілім шеберлігі мен ұжымның ұстанымы және кәсіби қабілеті. Көбінде деректі фильм зерттеушілер арасында қызу талқы жүре қалса, әуелде осы ұжымда қанша адам болғаны дұрыс? Немесе қандай ұжым толық қанды маманданған ұжым бола алады? - деген сұрақтар кездесері анық. Ол жерде адамның саны емес, сапа маңыздырақ сол себепті қандай мамандар қажет екенін анықтау маңыздырақ. Ендеше тарқатып көрейік, ұжым құрамы журналист, оператор, режиссер, дыбыс режиссері,

монтажор, редактор қатарлы мамандардан тұрады.

Біз телевизиялық деректі фильм түсіру тобының негізін ұстайтын ол журналист деген көз қарасты ортаға қойғымыз келеді. Себебі әуелде тақырыпты таңдап алғашқы зерттеу жұмысын алып баратын ол журналист. Ал екінші басқышта жұмысқа кірісетін режиссер, оператор, дыбыс режиссері, бұл үш мамандық иесі деректі фильмнің шынайы жаңды шығуының, журналистың зерттеу нәтижесін экран көзінен көрсетуге өзінің еңбегін, шеберлігін көрсететін негізгі қосын. Ал монтажор ол барлық жиналған материалды тақырып аясына сәйкестіріп техникалық шеберлігімен ұштастырып фильмді құрастырып көрерменге ұсынады.

Осы барысын қарасақ, оңай сезілгенімен егер бір басқыштан қателік кетсе бүкіл деректі фильмнің сапалы шығуына әсер етеді. Қытайлық деректі фильм зерттеушісі Джя Чжанке бір мақаласында былай деп жазады: «Кәсіби командалар, олар бірегей көзге ие және әлемді ашуға қабілетті. Деректі фильм шығармашылығы туралы айтқан кезде, туындыда толығымен дайындалуы керек, көр соқырлықпен не болса соны түсіру емес, қайта жүйелі жүлгелі түсіру керек, бол кәсіби командирлер үшін аса қиындық тудыра қоймайды. Ал әуесқой команда болса, мәлім бір жерінен қателік кетуі әбден мүмкін» [1]. Мысал келтіре кетсек әлемдік деректі фильм түсірудің көшін бастап тұрған «BBC» деректі фильм түсіру ұжымы болсын, жапониялық «NHK» ұжымы «Discovery» деректі фильм серіктестігі, «National geographic» деректі фильм арнасы болсын барлығы кәсіби мамандардан құрам тапқан. Бәсекеге қабілетті ұжыммен, толық қаржылық мүмкіндікке ие. Түсірген фильмдерін әлемнің әр бұрышы таласа сатып алып, тарқатып отыр. Тіптен, кей мемлекеттер арнайы шықырып фильм түсіртеді. Деректі фильм жасау аса күрделі барыс, бұл барыста жапаға шыдау, әріптестермен ортақ мақсатта жұмыс істеу, ол жүйелі практикадан өткеннен кейін қалыптасатынын ескерген жөн. Ұжымдағы әр маманның деректі филь-

мге қызығушылығы бар, өзіндік кәсіби деңгейі жоғары, командалық жүйені білетін, кәсіптік моральды толық ұстанған ұжым сәтті деректі фильмдерді түсірері даусыз.

Зерттеу әдістері.

Техникалық жаңалықтардың деректі фильм шығармашылығына әсері.

Ғылым техниканың үздіксіз алға ілгелеуі деректі фильм жасау техникасына өзіндік өзгерістер алып келді. Осыдан бір ғасыр ілгері тек дыбыссыз кескін жазатын болса, ал 30 жыл ілгері тек камераның кескін жазу уақыты 30 секунд еді. Бұрын тек реңсіз кескіндер жазатын, одан біртіндеп реңді жазуға ауысты. Тіпті, түсіретін камералардың түрлері де көбейіп, бұрын екі адам көтермесе алып жүру қиын камералар еді, ал қазір камераның түрі де сыртқы формасыда өзгерген. Бүгінде техниканың ілгерлеуі соншалық 8к камера, ұшпалы камера, Горго сынды жаңа техникалармен жалғасым тауып келеді. Бұл техникалық жаңалықтар деректі фильм түсірушілерге көптеген қолайлықтар тудырып жұмыс өнімділігін арттырып отыр. Жалпы техниканың өзгерісі деректі фильм саласына әкелген өзгерістерін сараптап көрейік. (Бүгінгі техникалық жаңалықтар туралы талқылаймыз).

Талқылау

Біріншіден техникадағы жаңашылдық-перспективаны кеңейтті. Ғылым мен техниканың өрлеуімен деректі фильм жасау жаңа кезеңге енді. «Қазақстан», «Ғажайып Қазақстан», «Үшінші полюс» және басқа да деректі фильмдер көрермендерді жаңа көкжиектердің ашылуына әкелді. Ойластырылған әңгіме құрылымы, ұшпалы камера түсірілімі (аэроа түсірілім), қозғалысты (спорттық) түсіру техникасы, эндоскоптар сияқты арнайы фотографиялық және басқа да нысандары пайдалану, деректі фильм шығармашылығындағы «жаңа техникалық ғасыр» деп айтуға болады. Түсіру жабыдықтары деректі фильм жасау үшін жаңа идеяларды

ұсына отырып, үнемі жаңартылып отырады. Деректі фильм көрермендердің сенсорлық тәжірибесімен көрермен арасында кері байланыс орнатуға назар аударды. Ежелгі заманнан бері адамзат аспанның шексіз кең алқабын көруді армандап келеді, ағайынды Райынттар ұшақты ойлап тапқанға дейін адамдарың арманы ұшу болды. Бірақ олда бүгін таңғаларлық нәрсе емес секілденді, аэро түсіру камерасының пайда болуы, адамдар экранның алдында отырып ақ әлемді көре алуына мүмкіндік тудырды. Мысал ретінде «Қазақстан» деректі фильмін қарастырсақ, бұл деректі фильм аэрофотосемкадан тұрады. Кадрлар бейне тілінің Инновациясына жетеді. «Қазақстан» деректі фильмі түсінікті баяндау тәсілін қолданып, кадр мен түсініктеме сөзде өз ара байланыстырып, елдегі негізгі провинциялар мен қалаларға, география тақырыбына, кілт ретінде кеңістікке қаланың дамуы мен өзгеруі туралы мәліметтер беріп аудиторияны өзіне тартады. Аэрофототүсірілім көрермендердің туристік турлар сияқты, өзендер мен аспанмен таласқан таулардың ғажайып көріністерді түсіру көрерменге эстетикалық ләззәт бағыштайды. Көру кеңістігін кеңейтумен қатар, аудиторияның түсірілімге қатысуына мүмкіндік береді. Бұл инновацияларда болған фотография технологиясының қозғалысы күші, қазіргі уақытта бұл түсірілімде кеңінен қолданылатын – GoPro.

Нәтижелер

GoPro – бұл спорттық камера, түсірілім барысында қоршаған ортаның негізгі қозғалысын жазу үшін пайдаланылады. Шағын және жеңіл корпусы, көптеген түсіру пландары бар, су өткізбеушілік бірегей артықшылығымен ерекше. BBC деректі фильм орталығы жасаған «Пингвиннің құпия агенті» атты фильмді GoPro арқылы түсіріп материал жинақтады. «Пингвиннің құпия агенті», GoPro түсірілімінде - адамның араласуы жоқ, кішкентай жануарлар днесіне орнатылып кескін жазылды және объект қозғалысы барысында барынша шынайылыққа негізделі. Бұған қоса, GoPro-ның

суға қолдану мүмкіндігі бар. «Теңіз астына саяхат» атты деректі фильмде түсірушілер GoPro арқылы теңіз астының таңғажайып көрінісін түсіріп, көрермен назарына ұсынды. Ал техниканың артықшылығы түсірілім тобы үшін адам күшін де, уақытты да үнемдеп фильмнің сәтті шығуын қамтамасыз етеді. Фототехниканы инновациялық пайдалану көрерменнің көзқарасын кеңейтіп қана қоймай, кескіннің көркемдік дәрежесін, табиғилығын арттырды. Мысалы «Бүркітші қыз Айшолпан» фильмінде бүркіттің аңға түскенін, және кеңістікте ұшу барысын алуда қанатына камера GoPro тағып ұшырады. Сол арқылы кеңістік қозғалысын, бүркіттің тұлкіге түсу барысын көрерменге шынайы етіп ұсынады да, кескінің көркемдік дәрежесін қалптастырады. Бұл тек арнайы фотографиялық түсірілім жабдықтардың кейбір мысалдары, портативты электрондық гироскоп фотографиялық құралдар тобына жатады. Олар нақты әлемді ұсыну үшін бай перспективаны пайдалану үшін арналған, ол көрерменге бейтаныс әлемді түсіндіруде көптеп қолданылады. Жалпы алғанда техниканың ілгерілеуі, телевизия саласының кеңістік шектеуін әлсіретті. Технологияның қарыштап дамуы деректі фильмнің баяндалуын, шығармашылық барсындағы қиындықтарды жеңілдетуге бағытталу тиіс.

Екіншіден, фотографиялық жабдықтар технологиясының жаңашылдығының сипаты, шынайылыққа ұмтылу.

Француз кинокритигі Андрей Базин «Кескінің эстетикалық сипаттамасы ол шындықты ашады», - дейді [2]. Бұл шындық, оның ішінде кескін перспективаның шынайылығына шексіз жақындайды. Сондай-ақ нақты мазмұн мен рухани коннотацияны қамтуы тиіс. «Фотография технологиясының үздіксіз прогрессымен, таңдаулы көрініс, бірегей перспективасы, аудиторияның қатысу және өзара іс-қимыл сезімін арттыра отырып, жаңа уақытпен кеңістік ақылы аудиторияға шынайылық көзқарас сылайды. Дегенмен, шындық фильмнің көрсетілімін және қойылым мазмұнын көрсетеді, ал арнайы кескіндер нысандарды тақырыпты көрсету керек. Деректі фильм

үшін режиссер мен камера арасындағы үйлестіру, ұсынылған мазмұнның көркемдік құндылығына және әлеуметтік функцияның құндылығына қол жеткізу.

Мысалы келтіре кетсек, «Қазақ даласынң құпиялары» деректі фильмін алайық. Фильм түсіру барысында қазақ халқына мекен болған байырғы жұрттар, археологиялық қазбалар алаңы сынды жерлерді арлап түсірген фильм қазақ даласынң ежелгі мәдениетін, дәстүрлі өркениеттің мәнін ашып көрсетеді. Бұл барыста түсірілім техникасы тарихтан қалған орындарды түсіруде сөзсіз шынай жағдайларды көрсету тиіс. Техника шынайылыққа қызмет ете білу шарт.

Үшіншіден, түсірілім техникасының жаңашылдық рефлексиясы-мазмұн мен форманың балансы.

Ейзенштейн былай дейді: «Кескін бізді эмоцияларға, эмоциялардан ойға әкеледі» [3] фотография жабдықтары технологиясының жаңашылдығы әсерімен, көрініс үлгісінің сұлулығын деректілігін дәйектілендіру, адамдарға романтикалық визуалды тәжірибе әкеледі. Бірақ деректі фильмнің мәні көрермендерге кейбір шынайылыққа жанасуға мүмкіндік беру, операторлардың аудиторияға эстетикалық көркемдік, шынайылық сыйлау үшін өз көрінісін түсіре отырып, тарих сахнасын қадағалаудың нақты қажеттілігі. Бұл үдерісте, біз деректі фильмның мазмұнын ұсыну және рухани мазмұн ұсыну талаптарын елемеуге және шамадан тыс түсірілімге ұрынуымызға болмайды. Сондай-ақ деректі фильмді кеңістік өнеріне айналдырудан аулақ болуға тиіспіз.

Оператор презентацияның мазмұнына және көрсету қажеттілігінің рухына негізделуі тиіс. Таңдау ең жаңа технологиямен емес, тақырыпты білдірудің ең қолайлы деректі нысаны болуы тиіс. Режиссер-документалист, аэрофотосурет бойынша сарапшы, профессор Гәә Хунмин өзінің «Кино-және телевизиялық аэрофотосъемка монографиясында: «аэрофотосъемканы дәуірдің кескін ретінде қабылдайтындар дәуірі өтті. Әуе жүйесінен түсірілген кескін қазір тек ұқсамған оздықтар арқылы объекттің әр қырынан көрсету арқылы өзін-

дік ерекшелігін айқындап осылайша, ерекшеліктердің толық жиынтығын аяқтау үшін, жағымды, әдемі әуе тілі қолданылады» дейді [4]. Нақтырақ айтқанда, деректі фильм-визуалды өнердің нысаны. Бірақ бүгінгі күні тіпті аэрофотосуреттердің өзінде көптеген жұқа жіктелімдер бар, технология баяндау мазмұнына қалай сәйкес келеді, оператор өз техникалық пайдалану жүйесін тақырыптық негізді ашудың негізіне байланысты дайындау қажет.

Қорытынды

Кинорежиссер Кемерон былай дейді: «Мен адамдар барлық жасау техникасын ұмытып, бейне кино залда кино көргенде алдында тұрған экранды ұмытып, бейне түсірілім алаңында жүргендей күй кешуін қалаймын. Барлық техниканың мақсаты көрілім назарын техникалық жұмыстан алыстату. «Деректі фильмнің шынайылығы ол ұсынылған мазмұн мен формадан тұрады. Сурет әртүрлі презентация болуы мүмкін, фотографиялық жабдық инновациялық технологиясы, бірақ аудитория бұны психологиялық қатысу және нақты мағынасы жасай алатын нысаны мен мазмұны арасындағы қарым-қатынасты теңдестіру ретінде қабылдайды, бұл, бәлкім, жаңа технологияның жылдам дамуының әсері болар» [5].

Техниканың дамуы деректі фильм шығармашылығының дамуына жаңа серпін әкелді, технологиялық жетістіктер жаңа идеялар әкелді, бірақ жаңа құрал-жабдықтан шок тудырған жаңа перспективаларға соқыр ұмтылу емес. Ол қайта деректі фильмдегі көтерген тақырыптың шынайылығына қол жеткізетін құрал. Егер тақырып идея толық зерттелмеген болса қанша керемет техника болса да, өзекті ойды аша алмайды. Сондықтанда деректі фильм шығармашылығында адам күші мен техника күшін тепе-тең ұстап, зеттеуді жүйелі ғылыми зерттеп, қай техника үйлесімді деген сұраққа толықтай жауап іздей отырып, шығармашылық ізденіс жасау керек. Сыңаржақтылы көз қарастардың туындауының алдына алып кәсіптік қағиданы толықтай ұстанған абзал.

Әдебиеттер тізімі

1. Рабигер М. Деректі фильм шығармашылығы. – Пекин: Қытай ақпарат университеті баспасы, 2005. – 556 б.
2. Curran Bernard Sh. Documentary Storytelling: Making Stronger and More Dramatic Nonfiction Films. Beijing, World Book Publishing Company, 2011. – 167 p.
3. Zhu Ying. Деректі фильм өндірісі. – Пекин: Қытай халық баспасы, 2015. – 264 б.
4. Николс Б. Деректі фильмге кіріспе. – Пекин: Қытай кинофильм баспасы, 2007. – 234 б.
5. Rosenthal A. Documentary filming and production, Beijing, Fudan University Press, 2006. – 289 p.

References

6. Rabiger M. Derekti fil'm shygarmashylygy [Making documentaries]– (Publishing House of the Chinese University of Information, Beijing, 2005, 556 p.).
7. Curran Bernard Sh. Documentary Storytelling: Making Stronger and More Dramatic Nonfiction Films (World Book Publishing Company, Beijing, 2011, 167 p.).
8. Zhu Ying. Derekti fil'm өндірісі [Production of documentaries] (Chinese People 's Publishing House, Beijing, 2015, 264 p.).
9. Nichols B. Derekti fil'mge кіріспе [Introduction to the documentary] (Chinese Film Publishing House, Beijing, 2007, 234 б.).
10. Rosenthal A. Documentary filming and production (Fudan University Press, Beijing, 2006, 289 p.).

А.Мутарбек

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Технические и творческие способности коллектива при создании документального фильма

Аннотация. Статья подчинена следующим задачам: определить плюсы и минусы создания документального фильма, оценить работу представителей команды, выявить творческие возможности технических новшеств, выявить взаимосвязь между командой и техникой, определить значимость новых технологий в процессе творческой работы, провести анализ методов использования новых технологий, дифференцировать преимущества и недостатки новых технологий, рассмотреть рациональные способы создания документального фильма, особенности использования инновационных фототехник в киносъёмке.

Соблюдение композиции кадров и гармонии музыки играет важную роль в кинопроизводстве. В ходе создания документального фильма режиссер и съемочная команда должны обращать внимание на художественную ценность представляемого контента. Кроме того, необходимо учитывать влияние созданного фильма на общество. Режиссёр не должен отходить от главной мысли темы. При создании проекта следует учитывать равную степень человеческой и технической силы. Творческий поиск - залог успеха.

Ключевые слова: документальный фильм, техника, технология, оператор, фотография.

А. Mutarbek

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Technical and creative abilities of the team in the creation of the documentary

Abstract. The article is subject to the following tasks: to determine the pros and cons of creating a documentary, to evaluate the work of team representatives, to identify the creative possibilities of technical innovations, to identify the relationship between the team and technology, to determine the importance of new technologies in

the process of creative work, to analyze the methods of using new technologies, to differentiate the advantages and disadvantages of new technologies, to consider rational ways of creating a documentary, features of the use of innovative photographic techniques in filming.

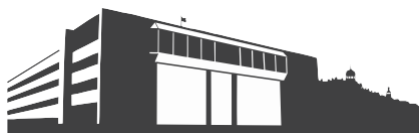
Compliance with the composition of shots and the harmony of music plays an important role in filmmaking. For a documentary film, the director and crew must pay attention to the artistic value of the content being presented. In addition, there must be considered the impact of the film on society and possible options. The work of the director with the main idea of the theme. Therefore, the project should equally consider human strength and technical strength. The main thing to remember is that creative search is always needed.

Keywords: documentary film, technique, technology, operator, photography.

Автор туралы мәлімет:

Мұтарбек А. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Журналистика және саясаттану факультеті, Телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының оқытушысы, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Mutarbek A. – Teacher of the Department of Television and Public Relations, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

XFTAP 27.25.19

A.A. Irgusaeva
O.I. Turzhan

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
*Corresponding author: onaigul_t@mail.ru

Ways of leading society to mass media literacy

Abstract. *The article discusses ways to bring the population to mass media literacy in the modern large-scale information space. The article provides an overview of the measures taken by the State in this direction. In particular, the article studies the impact of the state program «Digital Kazakhstan» on the lives of Kazakhstanis, a new model of digitalization of the economy. In addition, the article differentiates the disadvantages that arise from the lack of partial media literacy in society. Concrete actions are outlined to organize work on improvement in the media space, and the need to involve competent authorities for effective work is formulated. It also outlines the need to adopt a program at the state level to cover all categories of the population on media literacy and attempts to solve it. The author of the article seeks to prove that media culture is an instrument of direct influence on the culture of the state and the nation as a whole, noting that developed countries pay special attention to media literacy.*

Keywords: *media literacy, media culture, information, public consciousness, the state.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-85-91>

Introduction

Now we live in a single information space, a Universal Information Society, which unites millions of people around the world at the same time and has access to the information you want. The influence of the internet, which is the technological basis of the global information space – an achievement of the global computer network-is enormous. Its users have access to a wide range of Information Services: press sites, radio, television, e-mail, e-commerce, teleconferences, bulletin board, News collection, chats, and many other services. Add to this

users of social networks, the number of which is growing every day in modern Kazakh society. In this flood of information, there will be both good and bad, useful, and useless. In order to filter them all correctly, our citizens must have Media Literacy. At the end of this article, we will try to answer the questions of what are the ways of its formation and how to cover the entire category of the population in order to become mass media.

Research methods

The concept of «media education» appeared and began to develop in the 60s of the XX century

in the United Kingdom, the United States, Australia, Canada, and other advanced countries of the world. Currently, all advanced countries pay great attention to media education, including media literacy. In the course of our research in this article, we have focused on getting certain conclusions based on logical theory or practice. In general, the concepts of «media education», «media literacy», and «media culture» have developed in Kazakhstan together with Digital Kazakhstan. It should be noted that media education remains at the level of schools and universities. We do not yet fully understand the need for and importance of a new concept, a new direction. The lack of a special law in the field of media education, and the rejection of appropriate media education programs are evidence of this.

Discussion

Information civilization leads to a change in the spiritual life of a person, the ideology of society, ways to determine the content of education, and create new information educational technologies. «Information society is a social and futurological concept that considers production and the use of scientific, technical, and other information as the main factor in the development of society; a society characterized by a high level of production and the interests of information and information services. Computer civilization, which has become one of the most cultured countries in the world, leads to changes in the human psyche, the ideology of society, ways to determine the content of education and create new information and educational technologies» [1]. At the same time, the process of creating a competent information society begins.

Researchers-scientists Z. Brzezinsky, D. Bell, A. Toffler laid the foundations of the concept of the information society. However, the concept of «Information Society «is called by various names among scientists, such as K. Flexner» enlightened society», W. Beck,» threat Society», P. Drukker» post-capitalist society», J. R. R. Tolkien. Soros used the meaning of «Open Society». W. Beck's definition of» threat society» corresponds to our main point of view. Because the end of illiterate

use of information in the media space does not lead to anything good. Especially important is the formation of media literacy among young children and adolescents. After all, the future of the country is undoubtedly young people and a growing new generation.

According to Toffler, the most characteristic features of the information society are:

- elimination of all aspects of economic and social life from mass and standard characteristics;
  - the intensity of changes taking place in society, and the high level of innovation [2].
- That is, it is necessary to create an Air information society that can analyze the flow of news that is being exchanged in seconds, constantly changing information, find the necessary information from reliable sources and protect itself from malicious information.

In order to form a competent information society, it is necessary to address the issue of media literacy at the state level. To do this, the Ministry of Information and public development of the Republic of Kazakhstan should develop a draft «state program of mass media coverage of the population of Kazakhstan» and submit it to the government for approval and adoption of a resolution. In accordance with this adopted decree of the government, it is possible to implement the state program through the Departments of internal policy in local executive bodies, considering ways to distribute it.

Now in the country, there is a tendency to consider the sphere of media education as a direction of pedagogy. This is, in our opinion, a very erroneous, erroneous conclusion. After all, media education should be understood as an education that should be mastered only by students at school age, colleges, and universities. «Media education is a direction in pedagogy that promotes the study of the laws of mass communication by schoolchildren. The definition of» media education «in the Explanatory Dictionary, the main task of which is to prepare the younger generation for the requirements of the modern information age, perception, and analysis of various information, to teach a person to understand it, to know its impact on the psyche, to teach methods of communication on

the basis of nonverbal forms of communication, using technical means and modern information technologies» [3]. That is, in our opinion, the sphere of media education should be education that covers the entire society, and all categories within that society. The world experience in modern advanced countries clearly demonstrates its importance and necessity.

In accordance with the resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, the «state program of patriotic education of citizens of the Republic of Kazakhstan» was adopted. It aims: «understanding that educational organizations are an organic part of the state, it is necessary to constantly use updated information materials in their activities that reflect various aspects of the state's life, in particular, Democratic directions of development, economic achievements, and achievements that allow solving social problems and maintaining political stability» [4]. But we cannot hide the fact that the state program, which includes a three-year period, did not benefit the formation of national ideology, the issue of media education, and media literacy.

In September 2019, the Ministry of information and public Development organized the week «Astana Media Week», where the minister said: «the media sphere plays an important role in bringing state interests to the people and forming a vision of changes in society. In this regard, the country's media faces Great Goals and objectives» [5]. This shows the changes in modern society, which has begun to adapt to the trends of global globalization, and the need to take into account the features and opportunities of the information age and pay special attention to them. The issue of improving media literacy in the country has not yet lost its relevance, on the contrary, it is growing every year.

As a result of the rapid development of Information Technologies, the concepts of «Information Literacy», «Information Culture», and «media culture» came into force. These concepts reflect its relevance for modern Kazakh society and determine the need for the adoption of legislation and programs «on Media Education» as soon as possible. After all, the main goal of media education is to prepare citizens to analyze,

weigh, and draw correct conclusions about the information that they perceive on a daily basis, without being absorbed into global information.

The degree of influence of the media on human life, especially in the lives of teenagers and young people, is increasing day by day. And this, in turn, sets new tasks for the state and requires the formation of awareness of the population about innovative technologies, the formation of skills of working with them, a certain degree of critical thinking, as well as the skills of competent use of mass communication tools, the ability to analyze messages in them, various media texts, independently engage in creative work in search, processing, and presentation of information material from reliable sources. It is clear that these needs, in turn, require systematic decision-making and revision of traditionally established systems, teaching methods, and technologies in the context of the use of various media tools in the context of social changes and information flow taking place around the world.

Due to the low media literacy among the population, there are many shortcomings. One of them is the attacks of citizens on online fraudsters under the influence of media information, and contacts with financial pyramids. This is the most common problem in modern Kazakh society and has already become a controversial issue at the state level. This is only one aspect of the consequences of media illiteracy. The damage caused by fake information itself is a separate issue. Therefore, the goal of developing a culture of awareness and critical attitude of citizens to harmful information becomes even more relevant.

The Australian university librarians «Council has developed standards similar to the US ACRL information literacy standards. There is reason to believe that this idea was much more advanced than the US version of Information Literacy. Instead of the concept of «student», Australians used the concept of a general person. It is stated that» lifelong learning requires information literacy from a person» [6]. This was stated in detail in the reports of the Australian Information Association «Information Literacy for all Australians» and the National Library of Australia «equal access to Information Literacy».

Results

It should be noted that the state program «Digital Kazakhstan» has become influential in the formation of media literacy in the country. Communication through messenger, online payments, and electronic services all is part of the daily routine of a modern person, and ensuring the availability of these services is inextricably linked with the introduction of the Digital Kazakhstan program. Thus, digitalization, which has intensively entered the lives of Kazakhstanis, has created a new model of the economy, in which not only basic industries and businesses, but also the entire life of society are digitized.

One of them «eGov.kz» e-government portal. It is designed for quick access of citizens to public services. It includes services and services such as submitting applications, obtaining certificates, obtaining licenses, registering, registering, and other operations. Government agencies, as well as many other organizations, such as banks and Mail, have converted their work to electronic format, getting rid of paper document management. But this does not mean that all citizens can use new technologies. This trend is especially lacking in rural areas. To solve this problem, it is necessary to teach the population to use the usual services in a new way, to quickly master new technologies. The state has taken measures to form and develop the media literacy of the population. For example, in 2018, courses on training the population in basic digital literacy skills were held in each region of Kazakhstan, i.e. in district centers, villages, and settlements. Training courses were provided free of charge to those who wanted to improve their competence in one or four skills:

1. «Basic digital skills». They include a personal computer and laptop, mobile devices, reliable use of the Internet, and cover topics such as security and data protection.
2. «E-government and E-public services». The topic covers the skills of working with the e-government portal, which includes obtaining the necessary electronic public services online from the comfort of your home.
3. «Open Government». Training on this topic includes skills in using four components

of the Open Government portal: open data, open regulatory acts, open dialogue, and budgets.

4. «E-commerce». The training block included skills in buying, selling, and promoting goods and services online» [7].

2,729 institutions participated in this course, training was conducted on the basis of schools, colleges, and libraries. In the first week of the course, more than 140 thousand Kazakhstanis studied digital literacy. Among them are many pensioners and teachers at schools. Within the framework of the state program «Digital Kazakhstan», we have seen an increase in the level of digital literacy of the population to 83% in 2022.

Conclusion

In our country, with the introduction of the concept of «personality», it is necessary to open the way for any person to become a person. To do this, we believe that it is now necessary to systematically implement the following actions to properly establish media education in the country, including the formation of mass media literacy among the population:

1. Adoption of the law «on Media Education» or a regulatory document;
  2. Develop and coordinate the draft «State program for the opening of mass media communication of the population» with the relevant bodies and approve this program by a Government Resolution;
  3. Involvement of the Ministry of Information and public development of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan, local executive bodies (akims of the region, city of Republican significance, district) in the Republic as bodies involved in the formation of media literacy, the implementation of the above-mentioned state program;
  4. The results of the activities carried out can be achieved by keeping them under constant control.
- As for the issue of mass coverage of all categories of the population through the program, it can be divided into the following levels:

- Inclusion of preschool children, including adult groups and preparatory groups;
- Division of school-age children into three age groups, including primary school students, grades 5-7, and grades 8-12;
- Students (students with bachelor's degrees from colleges and universities);
- Postgraduate education: individual coverage of undergraduates and doctoral students;
- Category of civil servants, employees of budgetary institutions;
- Employees of Joint-Stock Companies, and private institutions;
- Consider the use of media organizations, and social networks to cover the non-working part of the population, and create special videos for this category of citizens.

After gaining independence, since the early nineties, a special program has been developed

and systematically implemented to open mass computer literacy of the population. In the hands of citizens who have opened computer literacy, certificates and certificates confirming their knowledge were issued. This system has produced significant results. In the course of the formation of mass media literacy of the population, it was necessary to adopt a similar program and take up the issue of mass training of the above-mentioned categories.

In conclusion, the ways of forming media literacy proposed by us are an approach that has previously been used in practice in the formation of computer literacy and has given positive results. It is only necessary to act at the state level and make appropriate decisions. Media literacy is the foundation for a positive impact on the formation of a media culture society, and media culture has the potential to become an indicator of the entire culture of the country.

References

1. Абдрасул А. Формирование глобального информационного пространства и глобального информационного общества [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: https://el.kz/news/archive/zha-andy-_a-paratty-_ke-istik_zh-ne_-alamdy-_a-paratty-_o-amny-_alyptasuy (дата обращения: 8.12.2015).
2. Тоффлер Э. Демассификация средств массовой информации // Третья волна. — Москва: АСТ, 2004. — 781 с.
3. Русско-казахский словарь: педагогика. Гл. редактор, д.э.н., профессор Е. Арын. - Павлодар: Научно-производственный фонд «ЭКО». - 2006. - 482 с.
4. Постановление Правительства Республики Казахстан № 804 от 24 августа 2006 года. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000995> (дата обращения: 8.12.2015).
5. Сейітқазы П. Ақпараттық заманның өзекті мәселесі. «Егемен Қазақстан» [Электрон. ресурс]. - 2019. - URL: <https://egemen.kz/article/209477-aqparattyq-zamannynh-ozekti-maselesi> (дата обращения: 24.09.2019)
6. Фиамильтон У., Махони М., Кларк К. Учебная программа Университета Западной Австралии. - 2001. - 340 с.
7. Қазақстандағы цифрлық сауаттылық - Egov.kz [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: https://egov.kz/cms/kk/articles/digital_literacy (қаралған күні: 05.10.2021)

References

1. Abdrasul A. Formirovaniye global'nogo informatsionnogo prostranstva i global'nogo informatsionnogo obshchestva [Formation of the global information space and the global information society] [Electron. resource]. 2015. Available at: https://el.kz/news/archive/zha-andy-_a-paratty-_ke-istik_zh-ne_-alamdy-_a-paratty-_o-amny-_alyptasuy (Accessed: 8.12. 2015).

2. Alvin Toffler. Demassifikatsiya sredstv massovoy informatsii [Demassification of Mass Media], Tret'ya volna [Third Wave] (AST, Moscow, 2004, 781 p.).
3. Russko-kazakhskiy slovar': pedagogika [Russian-Kazakh dictionary: pedagogy]. Editor-in-chief: Doctor of Economics, Professor E. Aryn (Scientific and Production Foundation «ECO», Pavlodar, 2006, 482 p.).
4. Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000995> (Accessed: 8.12.2015).
5. Seitkazy P. Aktual'nyye voprosy informatsionnogo veka. «Suverennyy Kazakhstan» [Topical issues of the information age. «Sovereign Kazakhstan»] [Electron. resource] – 2019. Available at: <https://egemen.kz/article/209477-aqparattyq-zamannynh-ozekti-maselesi> (Accessed: 24.09.2019).
6. Fiamilton W., Mahoney M., C. Catherine. Uchebnyye programmy Universiteta Zapadnoy Avstralii [Curricula at the University of Western Australia]. – Australia (2001, 340 p.).
7. Tsifrovaya gramotnost' v Kazakhstane - Egov.kz [Digital literacy in Kazakhstan - Egov.kz] [Electron. resource]. Available at: https://egov.kz/cms/kk/articles/digital_literacy (Accessed: 5.10.2021).

А.А. Иргусаева, О.І. Тұржан

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қоғамды жаппай медиасауаттылыққа жеткізу жолдары

Аңдатпа. Осы мақалада қазіргі ауқымды ақпарат кеңістігінде халықты жаппай медиасауаттылыққа жеткізудің жолдары қарастырылады. Осы бағытта мемлекет тарапынан қабылданған және атқарылған шараларға шолу жасайды. Соның ішінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының қазақстандықтардың өміріне тигізген ықпалын, цифрландыру жасаған экономиканың жаңа моделін зерделейді. Одан бөлек, қоғамда ішінара медиасауаттылықтың болмауы салдарынан орын алып жатқан кемшіліктер сараланады. Медиасауаттылықты жетілдіру жұмыстарын ұйымдастыру бойынша нақты іс-әрекеттер пайымдалып, тиімді жұмыс жүргізу үшін қандай құзырлы органдарды тарту қажеттігі де тұжырымдалады. Медиасауаттылық бойынша халықтың барлық санатын қамту үшін мемлекеттік деңгейде бағдарлама қабылдау қажеттілігі және оны шешу әрекеттері де баяндалады. Мақала авторы, әсіресе дамыған елдердің медиасауаттылыққа барынша көңіл бөліп отырғанын алға тартып, медиасауаттылықтың тұтас мемлекет пен ұлттың медиамәдениетіне тікелей әсер ететін құрал екенін дәлелдеуге тырысады.

Түйін сөздер: медиасауаттылық, медиамәдениет, ақпарат, қоғамдық сана, мемлекет.

А.А. Иргусаева, О.І. Туржан

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Пути достижения массовой медиаграмотности в обществе

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути достижения массовой медиаграмотности в современном масштабном информационном пространстве. Дается обзор предпринятых государством мер в данном направлении. Также изучено влияние государственной программы «Цифровой Казахстан» на жизнь казахстанцев, новую модель цифровизации экономики. Анализируются недостатки, возникающие вследствие отсутствия частичной медиаграмотности в обществе. Показаны конкретные действия по совершенствованию работы в медиапространстве, необходимость привлечения компетентных органов для эффективной работы, а также принятия программы на государственном уровне для охвата всех категорий населения по медиаграмотности и попытки ее решения. Автор статьи стремится доказать, что медиакультура является инструментом прямого воздействия на культуру государства и нации в целом, отмечая, что развитые страны уделяют медиаграмотности особое внимание.

Ключевые слова: медиаграмотность, медиакультура, информация, общественное сознание, государство.

Information about authors:

Irgusaeva A.A. – Doctoral student at the Department of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 13 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Turzhan O.I. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 13 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Иргусаева А.А. – журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Тұржан О.І. – ф.ғ.к., журналистика және саясаттану факультетінің доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

М.О. Негизбаева
А.А. Нуршаихова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Автор для корреспонденции: nurshaikhova@gmail.com

Тема голодомора в Казахстане (1932-1933 г.г.) в науке и СМИ

Аннотация. Тема Голодомора в Казахстане в 1932-1933 гг. исторически актуальна, но мало представлена на мировом и отечественном информационном пространстве. Необходимость освещения исторического факта - национальной трагедии 1932-1933 гг. в Казахстане - обусловлена целью восстановления исторической справедливости, изучением политических решений, правительственных просчетов и недоработок. Традиционные и социальные медиа, документальные фильмы являются информационной площадкой для выявления, освещения и обсуждения одного из этапов государственного развития в указанный период. Особое значение в статье уделяется научным трудам и исследованиям зарубежных авторов о Голодоморе в Казахстане. Интерес к теме истории коллективизации кочевников прослеживается как в зарубежной науке, так и в зарубежной журналистике. Представлен анализ заинтересованности СМИ данной темой в начале каждого десятилетия последних тридцати лет (2001, 2011, 2021 гг.) на примере республиканской газеты «Егемен Қазақстан». Описаны официальные мероприятия, поднимающие тему Голодомора, представлены мнения журналистов. Сделаны выводы на основе проведенного социологического опроса об информированности казахстанской общественности о Голодоморе. Результаты позволяют говорить, что секретность данной темы создала информационный вакуум и общественность мало знакома с подробностями исторической трагедии, более того, некоторые респонденты не знают о ее существовании.

Ключевые слова: Голодомор, геноцид, коллективизация, медиа, документальный фильм.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-92-102>

Введение

Цель исследования - определить релевантность интерпретации темы Голодомора в Казахстане 1932-1933 гг. на отечественном и мировом информационном поле на современном этапе.

Исторический и информационный поиски по данной теме продиктованы необходимостью определения значимости и восполнения исторического пробела в данном периоде го-

сударственного развития в связи с секретностью темы.

Первые серьёзные упоминания были в 1980-х годах, когда крепкая позиция Советского Союза постепенно давала сбой и данная тема стала вызывать интерес народа. Однако материалы по теме скрывались еще много лет, исключая возможность изучать исторический факт.

Многие годы мероприятия, проводимые по Голодомору, являлись больше символи-

ческими. Сегодня государство разрабатывает программы по изучению темы, раскрываются исторические доказательства, разрешен доступ к некоторым архивным и засекреченным материалам. На основе новых данных ученые смогли изучить записи и придать огласке, в том числе и иностранному читателю, истинную причину Голодомора 1932-1933 годов в Казахстане.

Отечественное телевидение выпускает научно-документальные фильмы и художественные картины, снятые на основе исторических пленок 1930-х годов. Все чаще появляются статьи по теме на страницах СМИ, в социальных сетях. Тем не менее информации по теме мало. Малоизученность темы требует дальнейших научных исследований, аналитических выводов экспертов и журналистского расследования. После распада СССР и доступности многих архивов тема Голодомора в Казахстане стала объектом интереса зарубежных ученых. Надо отметить, что нет единого понимания причин Голодомора в Казахстане в период 1932-1933 гг.

Материалы и методы исследования

В ходе исследования были использованы следующие методы: контент-анализ, сравнительный, социокультурный, теоретический, эмпирический анализы. С помощью выбранных методов были рассмотрены тенденции освещения темы, исторические и научные источники, архивы КазТВ. Также использовались открытые источники информации, архивные работы о реализации программ политических проектов по освещению темы Голодомора в Казахстане. Были изучены научные труды, книги, фильмы, интервью и т. п. Проанализированы казахстанские печатные и Интернет-издания за 2001, 2011 и 2021 годы, в частности, архивные материалы газеты «Егемен Қазақстан» и электронных ресурсов rus.azattyq.org, www.inform.kz, www.svoboda.org, https://enu.kz, www.forbes.kz, www.eurasianet.org и др. Изучен архив казахстанских кинокомпаний «Казахфильм» и «MG Production».

Обзор научной литературы

Проанализирована научная и художественная, зарубежная и отечественная литература. Хорошим подспорьем стали исследования таких авторов, как Камерон С., Михайлов В., Эппблаум Э., Дэвис Р., Уиткрофт С., Григорьев В., Ахметова Л., Киндлер Р., Пентер Т., Райт Р., Акимбеков С. и др. Обзор литературы показал, что зарубежные ученые интересуются данной темой. Книги С. Камерона и лауреата Пулитцеровской премии А. Эппблаума популярны в Казахстане и в Украине. В 2021 году вышла книга С. М. Акимбекова «Казахи между революцией и голодом».

Тема Голодомора 1932-1933 гг. в советских республиках все больше привлекает внимание ученых, публицистов, научных и общественных деятелей, в том числе западных. Также тема актуальна и дискутируема в Казахстане и Украине. Причины и последствия Голодомора стали открыты не только странам содружества, но и охватили мировое информационное поле (Applebaum, 2018).

Тема Голодомора в СССР стала активно освещаться в Европе в 1980-х годах благодаря таким публицистам, как Роберт Конквест и Джеймс Мейс (Толстой, 2015). Популярной тему на Западе сделал английский историк Р. Конквест, опубликовав книгу «Жатва скорби: советская коллективизация и террор голодом» (Conquest, 1987).

Джеймс Мейс, защитивший докторскую диссертацию на тему «Коммунизм и дилеммы национального освобождения: национальный коммунизм в советской Украине 1918-1933», вдохновившись сотрудничеством с Р. Конквестом, написал несколько трудов про Голодомор. Публицисты популярны в Европе и их книги до сих пор являются основным источником информации о Голоде 1932-1933 гг. (<https://day.kyiv.ua>). Роберт Райт в своей книге «Исчезнувшие Ханы и пустые степи» рассказывает об общей истории Казахстана, становлении культуры и упоминает Голод XX века (Wright, 2015).

Профессор Восточноевропейской истории Гейдельбергского университета Т. Пентер рассказывает в своей работе, что основные иссле-

дования на тему «Голодомора», появившегося в результате коллективизации в СССР, проводившейся в период с 1928-1937 гг., до сих пор раскрыты не полностью. По большей части это зависит от доступа к архивным материалам, от академического интереса к изучению темы (Penter, 2018). Никколо Пианчиола и Сара Камерон, авторы книг о Голодоморе в Казахстане, убеждены, что при открытом доступе к архивным материалам раскрылись бы неизвестные и интересные факты. По их словам, к сожалению, их исследования опираются на ограниченное количество информации: «История этого голода в большой степени осталась скрытой как в Казахстане, так и на Западе» (Cameron, 2020; Pianciola, 2018).

Роберт Киндлер, рассказывая о Голоде в Казахстане, рассматривал тему как принудительную составляющую подчинения казахского народа советской власти. Он объяснил эту трагедию: Голод стал результатом свержения «байского» правления и классовой регуляции, реквизиции запасов продовольствия и насильного принуждения кочевых народов к оседлости советской властью (Penter, 2018). «Кочевой народ переселили на постоянное место жительства и создали кооперативы» (Cameron, 2020). Результатом коллективизации в Казахстане стало резкое сокращение скота, так как кочевой народ либо забивал свой скот для еды, либо обменивал его на зерновые культуры. Это привело к насилию в стране, вспышкам болезней, панике и даже каннибализму. Власти категорически отказались выступать перед своим народом, так как опасались за свою жизнь (Volkava, 2018).

Как пишет немецкий историк Роберт Киндлер, автор книги «Кочевники Сталина: правление и Голод в Казахстане»: «Перевод казахских кочевников на оседлость потерпел сокрушительный провал. Ни одна из амбициозных целей достигнута не была, никакие бухгалтерские уловки не помогли показать выполнение планов больше, чем наполовину, вместо ожидаемого повышения урожайности во всех районах отмечалось ее катастрофическое снижение. Кампания, казавшаяся на текущий момент вполне многообещающей, в дальнейшем сыграла свою роковую роль.

Оседание проводилось в основном на бумаге либо ограничивалось запикиванием людей в обветшалые развалины в негостеприимных местах. Но изгой не давали о себе забыть, рано или поздно возвращаясь в поле зрения в виде нищих, беженцев или воинов» (Kindler, 2017).

Профессор Восточноевропейской истории Таня Пентер считает, что тема Голодомора в Украине является важным элементом национального развития страны, в то время как в Казахстане эта тема не вызывает большого интереса как в академических кругах, так и у общественности. Казахстанские ученые и историки, исследующие данную тему, остались неслышанными. В Казахстане тема обрела внимание только спустя полвека после большой трагедии (Penter, 2018). На сегодняшний день тема Голода в СССР хорошо известна только в странах бывшего Союза. Многие казахстанцы знают о Голоде лишь из рассказов родственников. Для Запада это новая тема. «Они не слышали о нем раньше и ничего не знают в настоящее время. И потому ценность этих историй, историй обычных людей, ценность возможности рассказать об этом западной аудитории является огромной, ее сложно даже измерить» (Applebaum, 2018).

Как считает Пентер Т., в Германии на тему Голодомора в СССР есть исследования, но их мало. Исследовательский журнал «Osteuropa» под руководством Герхарда Саймона и Рудольфа Марка посвятил специальный выпуск в 2004 году этой теме. Других материалов и научных трудов по данной теме в немецких изданиях найдено не было. Голод в СССР по числу жертв является одной из величайших катастроф в истории двадцатого века (Penter, 2018). Но самое главное - слишком слаб моральный аспект памяти о голоде. Кости погибших все еще лежат вдоль дорог, посреди степи, там, где когда-то застигла смерть этих людей. Не найдены захоронения и братские могилы павших от голода и болезней. Долг ныне живущих состоит в том, чтобы собрать кости погибших и предать их земле с подобающими почестями. Голод коснулся каждой семьи в Казахстане, и почти у каждого ныне живущего в Казахстане казах есть родственники, кости которых лежат сейчас в степи

(Верхотуров, 2010). Последствия Голода преследовали Советский Союз еще долгое время, это выражалось как в политических, так и экономических проблемах (Davies, 2004). Осведомленность властей о причине голода 1930-х годов в стране, а также всех ее последствиях, взята на контроль быстрее, чем поднят вопрос на национальном уровне в советской истории (Applebaum, 2018).

В казахстанской печати чаще всего освещается решение Ф.И. Голощекина о коллективизации кочевников. Профессоры Л.С. Ахметова и В.К. Григорьев в монографии «Первые лица Казахстана в сталинскую эпоху» говорят о «фигуре Филиппа Голощекина, в чьей ментальности слились воедино местечковость, упрощенное представление о науке марксизма, революционная нетерпимость, стремление к прямолинейным решениям на базе общих директив сверху, и что к рассмотрению вышесказанного решения следует подходить с учетом особенностей того времени, а не сегодняшнего дня (Григорьев, Ахметова, 2010).

Обсуждение

С просветительской целью в республике проведен ряд мероприятий. 16 февраля 2021 года в Национальной академической библиотеке Республики Казахстан состоялся круглый стол «Тернистый путь к свободе: исторический взгляд на последствия Ашаршылык». В ходе встречи известные отечественные и зарубежные ученые-историки обсудили причины и последствия голода в казахской степи, а также проблемы, с которыми сталкиваются ученые в процессе исследования темы (www.inform.kz). 28 мая 2021 года была проведена презентация трёхтомного сборника уникальных документов «Ашаршылык. Голод. 1928–1934». Подготовлено это издание по поручению Президента РК К.-Ж. Токаева. Значительная часть скрупулезно собранного материала документальной хроники ранее не публиковалась, справки, приказы и резолюций были засекречены. «Нами сформирован уникальный свод уже опубликованных и ранее не издававшихся источников по истории голода, его трагических последствий для Ка-

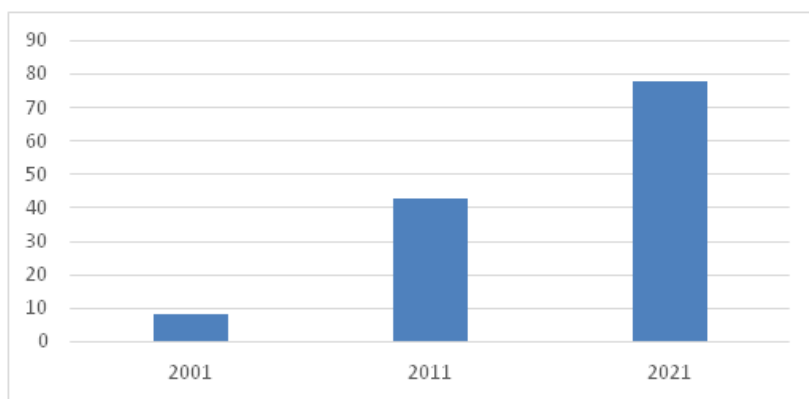
захстана. Благодаря чему создана база данных источников по имеющимся фондам республиканских и региональных архивов, в том числе и зарубежных. Фактически это первый шаг к формированию единой и системной казахстанской базы документов по истории голода», - констатировал депутат Мажилиса Парламента РК Б. Абдигалиулы (www.enu.kz).

По словам А. Мамашулы, репортера радио Азаттык, Голод – это одна из тем, которую очень редко затрагивают в сфере документальных и художественных фильмов.

За последние сорок лет в Казахстане выпущены следующие фильмы:

- художественный фильм «Ұлы Дала Зары», режиссер М. Кунарова, 2021;
- документальный фильм «Зұлмат», режиссер Ж. Мамай, 2019;
- документальный фильм «Откочевники мертвой степи», режиссер Е. Турсунов, 2019
- документальный фильм компании «Жетысу» - «Бір уыс бидай», режиссер С. Аби-кен, 2017;
- киносага «Дорога к матери», режиссер А.Сатаев, 2016;
- документальный фильм «Жат», режиссер Е.Турсунов, 2015;
- документальный фильм «Ашаршылык», режиссер Е. Ракишев, 2012;
- роман-трилогия «Одинокая юрта», режиссер С. Елубаев, 1984–2000;
- художественный фильм «Заманай», режиссер Б. Шарип, 1997;
- документальный фильм «Великий Джут», режиссер К. Умаров, 1992;
- художественный фильм «Кейки», режиссер А. Тажибаев, 1986.

Как отмечает А. Мамашулы, «тема Голода косвенно показана в художественных фильмах режиссеров Д. Манабаева «Суржекей» и С. Тауекела «Жеруйык», в короткометражном фильме Ж. Еспенбетова «Джут», в художественном фильме Б. Калымбетова «Талан», в документальном фильме Б. Каирбекова о Жумате Шанине. Непосредственно же теме Голода посвящен лишь фильм Е. Ракишева «Ашаршылык» (www.rus.azattyq.org).

Рисунок 1. Количество упоминаний темы Голодомор в Казахстане в 1932-1933 г.г. в газете «Егемен Қазақстан»

Проблема современного кинопроката затрагивает весь мир, современные технологии позволяют смотреть фильмы в домашних условиях, зритель из кинозала переместился в Интернет и телевидение, особенно в условиях пандемии. Киноиндустрия активно развивается в Интернет-пространстве.

Темой Голода активно занимается Культурно-просветительский Фонд Д. Сатпаева. В рамках литературного проекта «Сөз» Фонд выпустил книгу известного американского историка С. Камерон о Голоде в Казахстане в 30-х годах XX века на казахском языке: «Аштық жайлаған дала. Ашаршылық, озбырлық және Кеңестік Қазақстанды орнату» (The Hungry Steppe. Famine violence, and the making of Soviet Kazakhstan / Голодная степь. Голод, насилие и создание советского Казахстана). «Чтобы помнили, чтобы знали о самых трагических страницах в истории казахского народа. Сейчас многие мало знают о голоде и сталинских репрессиях. Не знают о ГУЛАГе, КарЛАГе, АЛЖИРе. Но сам факт того, что в мире больше знают об украинском Голодоморе и совсем мало знают о казахском Ашаршылық, связан с тем, что в самом Казахстане власть так и не решилась поднять вопрос о том, чтобы признать массовый голод в казахской степи в 30-х годах геноцидом», - пишет Фонд (<https://forbes.kz/>).

С целью определения частоты публикации о Голодоморе в Казахстане 1932-1933 гг. проанализирована республиканская газета «Егемен Қазақстан». Был проведен контент-а-

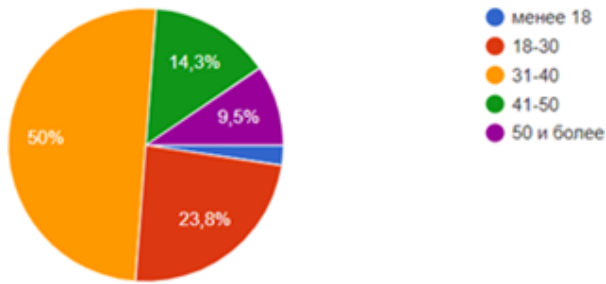
нализ за периоды: январь-декабрь 2001 г., январь-декабрь 2011 г. и январь-декабрь 2021 г. В результате исследования за период с 2001 по 2021 г. упоминание данной темы выросло почти в десять раз (рис. 1.) В 2001 году «Егемен Қазақстан» чаще публиковал статьи о 10-летию Независимости Казахстана, а статей на тему Голодомора было всего 8. В 2011 году количество статей по теме выросло по сравнению с 2001 годом - 43 упоминаний. В 2021 году в «Егемен Қазақстан» было опубликовано 78 статей на тему «Ашаршылық».

Изучение темы Голодомора 1932–1933 гг. в Казахстане показывает, что из-за грифа секретности, современное общество практически не знает подробностей исторической трагедии. Это показал социологический опрос (<https://docs.google.com/forms/d/1GpbQhPA1Z7b8GeBEoHxtysgyWvXZ85OLkqdnRwJb04Y/edit?usp=sharing>)

В опросе приняли участие 66,7% женщин и 33,3% мужчин. 95,1% являются гражданами Казахстана, 4,9% - живут за границей. Из числа опрошенных более 50% составляют люди 31–40 лет, 23,8% - от 18–30 лет, 23,8% - от 41 лет и старше, и 2,4% - школьники младше 18 лет (рис.1)

О Голодоморе в Казахстане за период 1932-1933 гг. в целом известно 95,1% опрошенных. Из них 69,2% считают Голодомор геноцидом казахстанского народа. Однако 17,9% не согласились с этим мнением, и 12,9% считают, что не получили достаточной информации на данную тему. 95,1% опрошенных знают о

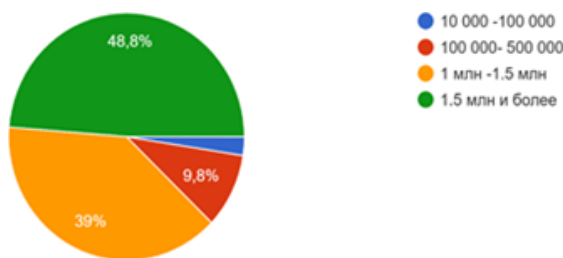

Рисунок 1. Возрастная шкала опрошиваемых

Голоде 1932–1933 гг., 90,5% из них знают, кто такой Ф.И. Голощекин, 9,5% ответили, что не знают его.

На вопрос «Кто виновен в геноциде Казахстана 1932–1933 гг.» 68,3% респондентов ответили, что виновато в целом центральное руководство бывшего СССР, 9,8% винят Ф.И. Голощекина и его программы, мнения 19,5% разделились: виновно в целом высшее руководство КазССР, была использована неудачная модель коллективизации, что привело к гибели народа, 2,4% посчитали, что все перечисленные варианты причастны к этой трагедии.

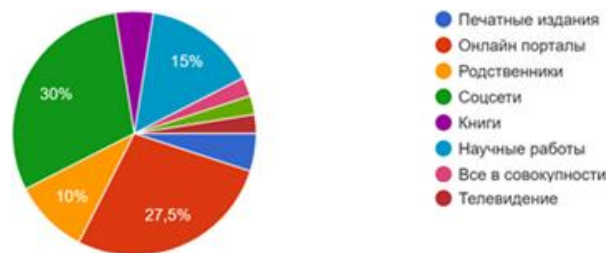
По численности погибших во время Голодомора: 48,8% назвали более 1,5 миллионов жителей республики, 39% – 1-1.5 миллиона погибших, почти 10% посчитали, что пострадали 100000–500000 человек, 2,4% посчитали, что погибло только до 100 000 людей по всему Казахстану (рис. 2).

Рисунок 2. Сколько людей, по Вашему мнению, погибло во время Голодомора?

90,5% из опрошенных считают ошибкой засекречивание информации о Голодоморе в Казахстане. 9,5% считают, что правительство поступило справедливо, не рассказав народу о катастрофе 1932–1933 гг. в Казахстане.

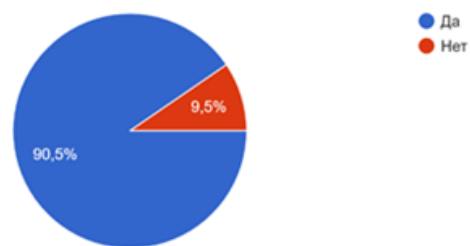
На вопрос о том, как часто люди слышат о Голоде 42,9% опрошенных ответили, что иногда данная тема обсуждается в их кругах общения, 40,5% - редко, 9,5% - слышат о Голодоморе достаточно часто и лишь 7,1% никогда не слышали о нем. Исходя из этого, 30% опрошенных рассказали, что чаще всего обсуждают данную тему, используя социальные сети. 27,5% получают информацию через онлайн и новостные порталы, 15% опрошенных знают о Голодоморе через научные работы и статьи, 10% - узнают от родственников (рис.3).

Рисунок 3. Из каких источников знаете о Голодоморе?

90,5% интервьюированных считают, что тема Голодомора является неотъемлемой частью казахстанской истории и её следует обсуждать, в то время как 9,5% считают тему не стоящей внимания (рис.4).

В Казахстане ежегодно 31 мая отмечается День памяти жертв политических репрессий и Голода, по данным, 63,9% опрошенных знают об этой дате, 36,1% - не знают.

Рисунок 4. Считаете ли Вы тему достойной внимания?

Из этого следует, что современный Казахстан знает о Голодоморе 1932–1933 гг. понаслышке, поверхностно. Эта тема в Казахстане не раскрыта. «Первичные источники на казахском языке, среди прочего, включают в себя немногочисленные материалы устной истории, в этом отношении источниковая база

по истории голода в Казахстане существенно отличается от того массива документов, в том числе личного происхождения, который возник, к примеру, в связи с голодом в Украине» (Cameron, 2020).

Также стоит отметить, что немногие из опрошенных знают о программе коллективизации начала 1930-х гг. - источнике проблемы Голода в Казахстане. Данная тема оставалась долгое время без внимания. Многие важные источники информации, специальные документы, использованные И.В. Сталиным и Политбюро КПСС для принятия решений являются источниками особого значения до сих пор. Поэтому тема Голода в Украине и Казахстане продолжает быть секретной. Значительное количество материалов, касающихся коллективизации и Голода, остается в Российском государственном архиве (Pianciola, 2018).

Заключение

Голод 1932-1933 гг. в государствах бывшего СССР является одной большой трагедией. Считается, что причинами Голода были коллективизация кочевого народа и безграмотное распределение продовольствия, оцененное учеными как крупный экономический провал.

Можно констатировать, что Голодомор в Казахстане в период с 1932 по 1933 г. освещается зарубежными авторами нечасто, однако в связи с популяризацией данной темы интерес возрастает. Публикуются научные статьи и книги на данную тематику. Благодаря вышеупомянутым авторам выявляются ранее не известные подробности. Так, по словам профессора Неаполитанского университета Грациози А., Николас Верт в своих работах рассказывает об экономической точке зрения на

Голод и динамике его развития, искусственно вызванного политическими санкциями СССР и погубившего казахстанское скотоводство. Грациози А. также упоминает, что в книге Сары Камерон «западные ученые продолжают рассматривать массовые смерти казахов как результат просчета, а не насильственной политики режима» (Graziosi, 2016).

По словам Игоря Касю, профессора Государственного университета Молдовы, Голод имеет множество причин. Конкретно Голод в 1930-х годах прошлого века по большей степени был связан с политикой. Правительство не несло прямой ответственности за продовольствие, вызывая тем самым кризис. Чаще всего государство работало в своих интересах, распределяя помощь в конкретные регионы СССР. В других случаях Голод был вызван амбициозными проектами, большими планами в модернизации страны, но без распознавания последствий. В итоге не уделялось должного внимания жизни больших слоев населения (Сафу, 2018).

Также вырос интерес к теме в отечественном кинематографе. Тема Голода стала упоминаться чаще в современных документальных и художественных фильмах. В связи с рассекречиванием многих архивных материалов появился доступ к закрытой информации и стало больше статей в периодических изданиях и интернет-ресурсах. Авторы книг по данной теме вскрывают новые факты. Однако Казахстан до сих пор мало знает про Голодомор 1932–1933 гг. Как показал опрос, многие слышали, что был Голод, однако не все знают причину и количество погибших людей.

Тема Голодомора в Казахстане требует дальнейших исследований, аналитических выводов экспертов и журналистских расследований.

Список литературы

1. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. Penguin Press. - 2018. - 512 p.
2. Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan (Голодная степь: Голод, насилие и создание Советского Казахстана). Пер. с англ. Алексея Терещенко. — М.: Новое литературное обозрение, 2020. — 360 с.

3. Caşu I. The Benefits of Comparison: Famine in Kazakhstan in the Early 1930s in Soviet Context, *Journal of Genocide Research*, 2018. - 294 p.
4. Conquest R. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. Oxford University Press. 1987. – 430 p.
5. Davies, R., Wheatcroft, S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, 2004, Palgrave Macmillan UK, 555 p.
6. Graziosi A. *Communism and Hunger. The Ukrainian, Chinese, Kazakh, and Soviet Famines in Comparative Perspective*. University of Alberta Press; Unabridged edition. 2016. - 176 p.
7. Kindler R. *Stalins Nomaden: Herrschaft und Hunger in Kasachstan. Сталинские кочевники: власть и город в Казахстане.* / Пер. с нем. Л.Ю. Пантиной. - М.: Политическая энциклопедия, 2017. – 382 с.
8. Penter T. From a local Erfahrungsgeschichte of Holodomor to a Global History of Famines. 2018 / *Contemporary European History*, 27, 3 (2018), p. 445–449.
9. Pianciola N. Ukraine and Kazakhstan: Comparing the Famines, Roundtable on Soviet Famines. *Contemporary European History*, 27, 3 (2018), pp. 440–444. Cambridge University Press, 2018.
10. Wright R. *Vanished Khans and Empty Steppes a History of Kazakhstan from Pre-History to Post-Independence*. Silk Road Media. 2015. – 642 p.
11. Акимбеков С.М. *Казахи между революцией и голодом. Институт Азиатских исследований.* – Алматы, 2021. - 584 с.
12. Верхотуров Д. *Ашаршылык: история великого голода.* - ЛитРес: Самиздат. 2010–370 с.
13. Григорьев В., Ахметова Л. *Первые лица Казахстана в сталинскую эпоху. Учебное пособие.* - Алматы. 2010.
14. Михайлов В. *Хроника великого джута.* Алма-ата: «Интербук», 1990 г. – 403 стр.
15. Омарбеков Т. *Голодомор в Казахстане: причины, масштаб и итог (1930–1933 гг.): хрестоматия.* – Алматы: Қазақ университеті, 2011. - 203 с.
16. Applebaum A. *Почему Голодомор был геноцидом.* Hromadske. 2017. [Электрон. ресурс]. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/pochemu-holodomor-byt-henotsydom-novaia-knyzhka-enn-epplbaum-krasnyi-holod-ynterviu-s-avtorom> (Accessed: 5.01.2022).
17. Lillis J. *A long-awaited account of Kazakhstan’s famine.* Eurasianet. - 2018. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://eurasianet.org/book-review-a-long-awaited-account-of-kazakhstans-famine> (Accessed: 20.12.2021).
18. Volkava E. *The Kazakh Famine of 1930–1933 and the Politics of the History in the Post-Soviet Space.* Kennan Institute. 2018. [Electronic resource]. - URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-kazakh-famine-1930-33-and-the-politics-history-the-post-soviet-space> <https://eurasianet.org/book-review-a-long-awaited-account-of-kazakhstans-famine> (Accessed: 5.01.2022).
19. Голод 1932–1933 гг.: «геноцид украинского народа» или общая трагедия народов СССР? Институт Европы РАН. 2008. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/obrukr-golod.htm> <https://eurasianet.org/book-review-a-long-awaited-account-of-kazakhstans-famine> (Accessed: 5.01.2022).
20. Голод в Казахстане (1932–1933). Википедия [Электрон. ресурс]. - URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5_\(1932%E2%80%941933\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5_(1932%E2%80%941933)) (Accessed: 5.01.2022).
21. Мамашулы А. *Почему о Голоде снято мало фильмов? Радио Азаттык.* - 2018. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-filmu-o-golode/29260654.html> (Accessed: 10.01.2022).
22. Ашимбаев М. *Справедливая оценка трагедии Ашаршылык возможна лишь после проведения комплексных исследований.* Kazinform. 2021. [Электрон. ресурс]. - URL: https://www.inform.kz/ru/maulen-ashimbaev-spravedlivaya-ocenka-tragedii-asharshylyk-vozmozhna-lish-posle-provedeniya-kompleksnyh-issledovaniy_a3753905 (Accessed: 10.01.2022).
23. Мэйс Д. *Газета «День».* № 79, 2004. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/dzheyms-meys> (Accessed: 10. 01.2022).
24. Толстой И. *Британский ракурс.* Радио Свобода. 2015 г. [Электрон. ресурс]. -URL: <https://www.svoboda.org/a/27172545.html> (Accessed: 15.01.2022).
25. Ученые ЕНУ приняли участие в презентации сборника уникальных документов «Ашаршылык. Голод. 1928–1934». Enu.kz. 2021. [Электрон. ресурс]. -URL: <https://enu.kz/ru/info/novosti-enu/63410/> (Accessed: 15.01.2022).

26. Фонд Досыма Сатпаева издал книгу о голоде в Казахстане. Forbes. - 2020. [Электрон. ресурс]. URL: https://forbes.kz/life/fond_dosyima_satpaeva_izdal_knigu_o_golode_v_kazahstana/ (Accessed: 15.01.2022).

References

1. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. Penguin Press. - 2018. - 512 p.
2. Cameron S. Golodnaya step: Golod, nasiliye i sozdaniye Sovetskogo Kazakhstana The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. Translated from the English by Aleksey Tereshemko (Novoye literaturnoye obozreniye, Moscow, 2020, 360 p.).
3. Caşu I. The Benefits of Comparison: Famine in Kazakhstan in the Early 1930s in Soviet Context, Journal of Genocide Research, 2018, 294 p.
4. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine (Oxford University Press, 1987, 430 p.).
5. Davies R., Wheatcroft, S. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933, (Palgrave Macmillan UK, 2004, 555 p.).
6. Graziosi A. Communism and Hunger. The Ukrainian, Chinese, Kazakh, and Soviet Famines in Comparative Perspective (University of Alberta Press; Unabridged edition. 2016, 176 p.).
7. Kindler R. Stalinskiye kochevniki: vlast i gorod v Kazakhstane [Stalins Nomaden: Herrschaft und Hunger in Kasachstan]. Per. with German L.Y. Pantina (Politicheskaya enciclopediya, Moscow, 2017, 382 p.).
8. Penter T. From a local Erfahrungsgeschichte of Holodomor to a Global History of Famines, Cambridge University Press. Contemporary European History, 27, 3 445–449, (2018).
9. Pianciola N. Ukraine and Kazakhstan: Comparing the Famines, Roundtable on Soviet Famines. Contemporary European History, 27, 3 (2018), pp. 440–444. Cambridge University Press, 2018.
10. Wright R. Vanished Khans and Empty Steppes a History of Kazakhstan from Pre-History to Post-Independence (Silk Road Media, 2015, 642 p.).
11. Akimbekov C.M. Kazakhi mezhdru revolyuciei i golodom [Kazakhs between revolution and famine] (Institute of Asian Studies, Almaty, 2021, 584 p.).
12. Verhoturov D. Asharshilyk: istoriya velikogo goloda [Asharshylyk: the story of the Great Famine] (LitRes: Camizdat, 2010, 370 p.).
13. Grigoriyev V., Akhmetova L. Perviy litza Kazakhstana v stalinskuyu epohu [The first persons of Kazakhstan in the Stalin era]. Study guide (Almaty, 2010).
14. Mikhailov V. Hronika velikogo dzhuta [Chronicle of the Great Jute] («Interbuk», Alma-ata, 1990, 403 p.).
15. Omarbekov T. Golodomor v Kazakhstane: prochini, masshtab i itog (1930-1933 gg.): chrestomatiya [Holodomor in Kazakhstan: causes, scale and outcome (1930-1933): a textbook] (Kazakh Universiteti, Almaty, 2011, 203 p.).
16. Applebaum A. Pochemu Golodomor bil genocidom [Why the Holodomor was genocide]. Hromadske. 2017. [Electronic resource]. Available at: <https://hromadske.ua/ru/posts/pochemu-holodomor-byl-henotsydom-novaia-knyzhka-enn-epplbaum-krasnyi-holod-ynterviu-s-avtorom> (Accessed: 5.01.2022).
17. Lillis J. A long-awaited account of Kazakhstan's famine. Eurasianet. 2018. [Electron. resurs]. Available at: <https://eurasianet.org/book-review-a-long-awaited-account-of-kazakhstans-famine> (Accessed: 5.01.2022).
18. Volkava E. The Kazakh Famine of 1930–1933 and the Politics of the History in the Post-Soviet Space. Kennan Institute. 2018. [Electronic resource]. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-kazakh-famine-1930-33-and-the-politics-history-the-post-soviet-space> (Accessed: 5.01.2022).
19. Golod 1932–1933 gg.: «genocid ukrainskogo naroda» ili obshaya tragediya narodov SSSR? [Famine of 1932-1933: «genocide of the Ukrainian people» or the common tragedy of the peoples of the USSR?]. Institute of Europe of the Russian Academy of Sciences. 2008 [Electronic resource]. Available at: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/obrukr-golod.htm> (Accessed: 5.01.2022).
20. Golod v Kazakhstane (1932-1933). Wikipedia [Famine in Kazakhstan (1932-1933). Wikipedia] [Electronic resource]. Available at: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5_\(1932%E2%80%941933\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5_(1932%E2%80%941933)) (Accessed: 5.01.2022).

21. Mamashuly A. Pochemu o Golode snyato malo filmov? Radio Azattyk [Why are there few films made about Hunger? Radio Azattyk]. 2018. [Electronic resource]. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-filmy-o-golode/29260654.html> (Accessed: 10. 01.2022).
22. Ashimbayev M. Spravedlivaya ocenka tragedii Asharshylyk vozmozhna lish posle provedeniya kompleksnih issledovaniy [A fair assessment of the Asharshylyk tragedy is possible only after comprehensive research]. Kazinform, 2021. [Electronic resource]. Available at: https://www.inform.kz/ru/maulen-ashimbaev-spravedlivaya-ocenka-tragedii-asharshylyk-vozmozhna-lish-posle-provedeniya-kompleksnyh-issledovaniy_a3753905(Accessed: 10. 01.2022).
23. Meis D. Gazeta «Den» [The newspaper «Day»], 79 (2004). [Electronic resource]. Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/dzheyms-meys> (Accessed: 10. 01.2022).
24. Tolstoi I. Britanskiy rakurs. Radio Svoboda British perspective. Radio Liberty. 2015 [Electronic resource]. Available at: <https://www.svoboda.org/a/27172545.html> (Accessed: 15.01.2022).
25. Ucheniye ENU prinyali uchastiye v presentacii sboirnika unikalnih dokumentov «Asharshylyk. Golod. 1928–1934» [ENU scientists took part in the presentation of the collection of unique documents «Asharshylyk. Hunger. 1928–1934»]. Enu.kz. 2021. [Electronic resource]. Available at: <https://enu.kz/ru/info/novosti-enu/63410/> (Accessed: 15.01.2022).
26. Fond Dosyma Satpayeva izdal knigu o golode v Kazakhstane [Dosym Satpayev Foundation has published a book about hunger in Kazakhstan]. Forbes. 2020. [Electronic resource]. Available at: https://forbes.kz/life/fond_dosyima_satpayeva_izdal_knigu_o_golode_v_kazahstana/ (Accessed: 15.01.2022).

М.О. Негізбаева, Ә.А. Нұршайықова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**Қазақстандағы ашаршылық тақырыбының (1932-1933 ж.ж.)
ғылымдағы және БАҚ-тағы көрінісі**

Аңдатпа. 1932–1933 жылдар аралығындағы Қазақстандағы жұт тақырыбының тарихи маңызы зор болғанымен, дүниежүзілік және отандық ақпарат кеңістігінде ол туралы материал аз. Қазақстанда 1932–1933 жылдардағы Ашаршылық, халық трагедиясын кеңінен насихаттау қажеттілігі тарихи әділеттілікті қалпына келтіру, үкіметтің сол кезгі саяси шешімдері мен қате-кемшіліктерін зерттеу мақсатынан туындаған. Бұл арада дәстүрлі және әлеуметтік бұқаралық ақпарат құралдары мен деректі фильмдер өндірісі сыры мол сол тарихи кезеңді зерделеп, талқылайтын ерекше ақпараттық алаңға айналды. Мақалада Қазақстандағы аштық туралы шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері мен зерттеулеріне ерекше мән берілген. Шетелдік БАҚ пен ғылыми ортада көшпелілерді ұжымдастыру тарихы тақырыбы кеңінен танымал. 30 жыл бойы (2001, 2011, 2021 ж.), соның ішінде әр онжылдықтың басында БАҚ-тың бұл тақырыпқа қызығушылығы артып, үрдіске айналды. Оны республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің мысалында көрсетуге болады. Басылым Ашаршылық тақырыбын көтеретін ресми шараларды қамтып, журналистер пікірін көрсетеді. Қалың жұрттың ашаршылық туралы хабары бар-жоғын анықтайтын социологиялық сауалнама жүргізіп, соның негізінде қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: жұт, геноцид, ұжымдастыру, медиа, зұлмат, деректі фильм.

M.O. Negizbayeva, A.A. Nurshaikhova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

The Kazakh famine of 1930–1933 in Science and Mass Media

Abstract. The theme of the Famine of Kazakhstan in 1932-1933 is historically relevant, but not actively represented in the global and domestic information field. The necessity to disclose information and popularization of national tragedy, the Kazakh famine of 1932-1933, stems from the goals of restoring historical justice by studying past political solutions, governmental failures, and shortcomings. Traditional and social media, documentaries are an information platform for identifying and discussing one of the secret stages of the

state development of that period. The special importance in article focuses on the Holodomor in Kazakhstan works by foreign authors and scientific studies. It is obvious that the popularity of the history of collectivization of nomads is increasing in the foreign media sphere. Also, it is possible to find the growing interest in this theme at the beginning of each decade (the year 2001, 2011, 2021) over the past thirty years by the example of the national republican newspaper "Egemen Kazakhstan". There are described official observances, journalists' opinions, and other related information on Holodomor in Kazakhstan. Based on a sociological survey there were drawn conclusions on the awareness of the Kazakh people on Holodomor. The results allow us to say that the secrecy of this topic has created an information vacuum and the public is not familiar with the details of the historical tragedy, moreover, some respondents are not aware of its existence.

Keywords: Famine, genocide, collectivization, media, documentary.

Сведения об авторах:

Негизбаева М.О. – кандидат филологических наук, доцент кафедры ЮНЕСКО, международной журналистики и медиа в обществе, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Нуршаихова А.А. – докторант 2 курса, кафедра ЮНЕСКО, международной журналистики и медиа в обществе, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Negizbaeva M.O. – Candidate of philological sciences, associate professor of the UNESCO, International Journalism and Media in Society Department, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Nurshaikhova A.A. – 2nd year PhD student, UNESCO, International Journalism and Media in Society Department, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Вопросы информационной безопасности при подготовке медиатекстов

Аннотация. В статье рассматривается проблематика информационной грамотности, имеющей важное значение для молодого поколения в свете существующих медиарисков современной коммуникационной среды. В условиях существования демократического общества СМИ необходимо обратить внимание на те риски, которые могут возникать при реализации концепции информационной безопасности на медийном пространстве страны. СМИ должны с помощью собственных профессиональных инструментов реализовать данную концепцию, являясь основным не субъективным посредником между властью и социумом.

Информационная безопасность в исследовательском контексте все еще остается относительным понятием. Правительства и государства являются важнейшими субъектами, участвующими в определении степени опасности, вызовов и угроз информационной безопасности, в создании баланса сил на международной арене, в сохранении идентичности государств-наций, в отстаивании их ценностей, то есть субъектами большинства компонентов информационной безопасности, в том числе развития собственной уникальной медиасистемы. Информационная политика приобретает особую важность в силу того, что определяет во многом течение и результат успешной модернизации в других сферах, особенно в условиях, когда Казахстан активно вступил в мировое информационное пространство. Без теоретического осмысления и предложения концептуальных решений невозможно выстроить грамотную информационную политику в XXI веке.

Ключевые слова: информационные риски, коммуникативный аспект, цифровизация, информационная политика, информационная безопасность

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-103-111>

Введение

Научно-технический прогресс, открывая для постиндустриального общества блестящие перспективы, в то же время отринул некоторые аспекты, казавшиеся в недавнем прошлом незыблемыми и жизненно необходимыми. Система управления информационным пространством состоит в порождении собственных потоков информации, удержи-

вающих внимание массового сознания на нужных объектах. Смена государственного монополизма на информацию или активная экспансия может привести к активному порождению собственного информационного продукта, навязывающего обществу свою версию происшедшего. В данном контексте целесообразно рассматривать понятие информационной безопасности в коммуникативном аспекте, в том числе в русле тех реформ, кото-

рые были обращены к духовно-нравственным устоям современного общества.

Постановка задачи

Проблематика перехода информационных рисков в информационные угрозы, требующие пристального к ним внимания с точки зрения информационной же безопасности заключается в современном восприятии молодым поколением существующих информационных потоков. Сопутствующим эффектом здесь является то, что в социальном плане многовариативность и возможность облегчения доставки этих потоков, особенно неконтролируемых, стремятся превратить потребителя в массу, управляемую единой, принятой в молодежной среде модной моделью поведения. Это чревато кризисом духовного потенциала, самоопределения и самосознания общества. В современной социальной структуре вырастает потребность в институционализации коммуникативной деятельности, которая может побудить, с одной стороны, к личностному самоопределению (индивидуальному отношению к государственным и гуманистическим просветительским проблемам), с другой – к формированию общественного мнения, культурной политики, направленной на выявление подлинных интересов и потребностей человека.

Президент Казахстана К-Ж. Токаев, утвердив Стратегию национальной безопасности на 2021-2025 годы, подчеркнул, что основное внимание программы акцентировано на противодействии ключевым вызовам, которые прогнозируются на ближайшие пять лет и на обеспечении безопасности в сфере человеческого капитала – в первую очередь, сохранении и преумножении интеллектуального потенциала нации [1]. Переход к новым критериям управленческих стратегий, основанных на грамотной идеологии развития современного демократического общества, реализации условий социального лифта, доступного современной молодежи, целостной поддержке накопления интеллектуальных ресурсов, что, в свою очередь, влияет на развитие государ-

ства, не может не основываться на задачах, которые ставят перед собой критерии национальной и информационной безопасности страны. Интеллектуальный потенциал как основа государственной управленческой деятельности становится одним из важнейших ресурсов обеспечения национальной безопасности страны.

Цели

Анализ роли информационной безопасности в контексте ее влияния на механизмы совершенствования казахстанского опыта реализации национальной государственной политики представляет исследовательский интерес в разрезе системообразующих черт и социальной позиции журналистики, важной нормативной составляющей информационного порядка в демократическом обществе.

Журналистское сообщество и непосредственно СМИ способны взять на себя роль коммуникаторов информационного процесса только в условиях существования культуры информационной безопасности, которая входит в идеологию национального самосознания. Анализ способен показать тесную взаимосвязь между понятиями «национальная и информационная безопасность», «информационные технологии» и «управление медиарисками». Кроме того, проблема информационной безопасности может исследоваться в рамках образовательной среды, когда основными респондентами становятся представители молодого поколения, студенты и обучающиеся, являющиеся сегодня основными и наиболее активными пользователями сети Интернет.

В то же время время глобальное развитие информационной среды, открытой для всеобъемлющего проникновения массовой культуры, принесло с собой новые вызовы. Особое внимание на сегодняшний день привлекает тот факт, что объектом так называемых «культурных информационных атак» сегодня в большей степени становится молодежь. Почему информационная среда может стать источником идеологического и психологиче-

ского прессинга в более выраженных масштабах, нежели единичный, личный интерес пользователя интернета и социальных сетей? По нашему мнению, такие риски переходят в категорию медийности и вполне могут выйти на уровень «внутренних войн», что со временем способно выработать механизмы воздействия на государственные структуры, социум, общественное мнение через наиболее уязвимые точки. Такими точками становятся навязывание «виртуальной картины», манипуляция мнением, нивелирование духовных ценностей и размытие границ национального самосознания [2].

История

За последние годы Казахстан целенаправленно проводит программу духовного развития и роста своего народа наряду с программами цифровизации и технических преобразований, что, на наш взгляд, неразрывно связано с вопросами информационной безопасности и информационной грамотности. С 2004 года была реализована программа «Мәдени мұра», направленная на восстановление историко-культурных памятников и объектов на территории Казахстана. В 2013 году была принята программа «Халық тарих толқынында», благодаря которой стало возможным системно собирать и изучать документы из ведущих мировых архивов, посвященных истории нашей страны. В апреле 2017 года была опубликована программная статья «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», которая неразрывно перекликалась с новым курсом Казахстана «Модернизация 3.0» [3].

Иностранные спикеры высоко оценили программную деятельность, реализуемую в Республике: «Мы говорим о наследии, мы говорим об археологии, мы говорим о традициях, которые очень важны. И мне кажется, это важно знать, важно изучать и также обучать, чтобы молодые люди знали свою историю, чтобы они больше уважали свою идентичность. Мне кажется, Казахстан обращается к

будущему развитию, я бы сказала, к участию в этом глобальном мире, который требует от нас, чтобы молодые люди были глобальными гражданами» – отметила в своем выступлении Ирина Бокова, Генеральный директор ЮНЕСКО [4]. Период радикальных общественных преобразований в экономике, в культуре, в образовании, который сейчас происходит в Казахстане, дал толчок для возрождения общественного интереса к подлинным ценностям духовной культуры. Сегодня мы пытаемся сохранить социальный опыт, накопленный предшественниками, помня о том, что культура – это тот след, по которому мы можем отыскать в своих народах лучшее, что было у них в прошлом, и пойти по этому следу в будущее.

Методы исследования

Принципы познания социальных, научных, эмпирических явлений вопросов информационной безопасности в контексте реорганизации и изменений такого гибкого явления, как информационная среда определили такие методы познания, как эмпирический, анализ и синтез теоретического материала; метод сопоставления, сравнительный анализ; субстанциональный. Эти методы позволили исследовать основные тенденции в определении информационных рисков и их влияния на структуру информационной безопасности в контексте информационного грамотности общества.

Результаты/обсуждение

Глобализация вызвала к жизни новую роль информационной составляющей [5]. И практически то же самое стало происходить с любыми другими компонентами, что делает уязвимыми любые контексты информационной безопасности, к которой имеет отношение противодействие современным угрозам и вызовам. Как и в коммуникационном феномене здесь присутствуют все субъекты и элементы двусторонней коммуникации, включая процесс интерпретации сообщения, который может быть рациональным и иррациональным

в зависимости от культурного, социального и иного контекста.

Создание так называемой «виртуальной картины мира», в очень большой степени присущей современным информационным потокам, тем опаснее, что носит более долговременный характер: она была вчера и будет такой завтра. Это, скорее, понимание мира, чем его сегодняшнее видение, присущее картине информационной. Виртуальная картина мира носит не просто ценностный характер, в ней содержатся причины и следствия событий, которые фиксирует информационная картина мира. Тогда в голове возникает нарратив, из которого становится ясно, почему это произошло и каковы могут быть последствия [6]. Дезинформация берет эту основу и заставляет аудиторию верить в созданную ею виртуальную картину, нередко при этом перемешивая ложь с правдой, как мы видели на примере разобранных фейков, когда основная информация была правдивой, а выводы из нее откровенно ложными.

Объясняется это тем, что взаимосвязь между человеческой природой и феноменом информации сыграла важную роль в условиях технической революции и быстрого развития интернета. Из-за бесконечных возможностей интернета принцип достоверности информации был серьезно поколеблен. Фейковые новости заполнили все. Есть две основные причины широкого распространения фейковых новостей: количественная: в интернете имеется огромное количество информационного запаса, который невозможно проверить; качественная, или технологическая: новые технологии привели к увеличению средств сбора и хранения данных, а также количества производителей новостей и каналов их передачи. В контексте информационного общества интернет стал наиболее важным источником знаний. Кроме того, не требуется никаких усилий для доступа к этому огромному хранилищу. Это подтверждается тем, что сегодня около 97% пользователей рассматривают интернет как источник информации. Социальные сети стали основным источником новостей для 47

% людей. В конце концов интернет, особенно социальные сети, стали удобным и безопасным местом для распространения фейковых новостей.

В Казахстане основным источником медиарисков как одного из типов информационной угрозы в интернете стали социальные сети и мессенджеры. Тому есть несколько причин. Доступ к информационному рынку и создание контента через социальные сети значительно облегчены за последнее время благодаря различным приложениям, новым технологиям и программам, таким как Adobe Premiere Pro, Adobe Photoshop, Canva.com и др. Социальные сети – это одна из потребностей современного человека, через социальные сети удобно следить за новостями по телефону или экрану компьютера, когда инфоповодом становится все, что угодно, но обсудить достоверность информации может быть затруднительно. Число пользователей социальных сетей растет быстрыми темпами, при том, что популярность традиционных СМИ уменьшается [7]. В результате проверенные источники информации все чаще используются в социальных сетях, открывая путь развитию непроверенной и некачественной информации, а поток огромного количества информации через интернет и, в частности, социальные сети уменьшают интерес к традиционным СМИ.

Что касается официальных СМИ Казахстана, будь они государственными или частными, то в этом плане медиарынок РК, хоть и испытывает трудности с реализацией новостного контента, что порой проявляется в неполном освещении событий или допущении стилистических ошибок и не до конца проверенных фактов, все же старается придерживаться принципов медиаэтики и фактчекинга. Основной проблемой становится формирование именно интернет-аудитории, склонной к восприятию слухов и непроверенной информации. Опасность такого отношения к информации заключается в том, что итогом присутствия информационных рисков на информационном рынке становится возмож-

ность манипуляции общественным мнением, что, в свою очередь, может привести к напряженной социальной обстановке [8].

Казахстан на законодательном уровне ввел несколько статей в уголовный кодекс Республики, предусматривающих ответственность за распространение ложной информации, но в большей степени это касается не непосредственно борьбы с фейками и дезинформацией, а возможных последствий по нарушению стабильности и национального согласия РК.

Современное общество нуждается в выработке и использовании способов нетехнической реализации творческих способностей детей и подростков, их духовного потенциала, осуществления «коллективных интересов» и «коллективных представлений» о непреходящих человеческих ценностях: свободе, демократии, гражданских и политических правах, общественном договоре, справедливости общественного устройства и т.д. Социальные институты должны обеспечивать развертывание такой культурно-воспитательной работы, результаты которой в конечном итоге будут определять новые модели социального действия.

Образование, безусловно, в таком случае можно отнести к социальному институту, очень важному для молодежной и подростковой среды. Социально-педагогической ролью различных факторов воспитания при этом становится совокупность философских положений об активной роли среды и социальных институтов в личностном развитии, усиливающейся по мере взросления личности, ее вхождения в систему общественных, товарищеских и других отношений; положения структурно-функционального подхода к изучению социальных явлений и процессов, в контексте которого они исследуются как системы, описание которых строится на уровне выполняемых ими функций, а также социально-педагогические идеи развития деятельности образовательных учреждений как открытых социально-воспитательных институтов. Следует подчеркнуть, что без педагогической направленности, без ориентации на внутрен-

ний мир человека социальная работа во многом обесценивается, теряется ее гуманный смысл.

Заключение/выводы

Информационная грамотность вносит важный вклад в распространение и повышение информационной культуры, которая, наряду с компьютерной грамотностью, становится одним из важнейших условий деятельности человека как полноценного члена современного и будущего общества [9]. Продуктивность познания, культивируемая качественным образованием, во многом зависит от владения навыками предметной дифференциации и конкретизации знаний библиотечными средствами, в том числе – систематизацией. С внедрением современных информационных технологий задача обучить пользователей понимать и применять методы управления знаниями, «фильтровать» информацию, делать собственный индивидуальный критический выбор становится еще более актуальной, поскольку большинство из них не готово грамотно существовать в электронной информационной среде.

Принимая во внимание это утверждение, мы можем предположить также индивидуальный или групповой уровень и уровень социальный, что автоматически тянет за собой обращение к специфике социального фактора, причем в объективном качестве, когда воздействующий фактор вынуждает физические лица действовать в интересах негативных явлений массовой культуры при отсутствии внутреннего морального анализа. С этим связана еще одна характерная особенность сущности информационных рисков. Это их демонстрационный эффект. Это можно также назвать одним из признаков феномена современного коммуникативного пространства. Феномена, тесно связанного с информационной составляющей современных коммуникационных структур. Здесь нет значения спонтанного свершения действий. В первую очередь этот эффект объясняется четким расчетом использования визуализации и стирания границ

для достижения необходимых целей. Когда информация предлагается для тех, кто станет визуальным востребованным свидетелем благодаря передаваемым мессенджам и информации через востребованные у молодежи каналы коммуникации. Таким образом, «модная» информационная составляющая также становится одним из признаков существующих медиарисков, что определяет ее специфику как глобальной составляющей.

Список литературы

1. Токаев утвердил Стратегию нацбезопасности РК на 2021-2025 годы. Что важного в этом документе – URL: <https://informburo.kz/novosti/tokaev-utverdil-strategiyu-nacbezopasnosti-rk-na-2021-2025-gody-cto-vazhnogo-v-etom-dokumente?ysclid=l4nww1u510304315931> (дата обращения: 5.06.2022).
2. Прохоров Е.П. Журналистика и демократия. Учебное пособие. Изд. 3-е. – М.: Аспект-пресс, 2014. – 352 с.
3. Государственная программа «Культурное наследие» – Астана // Национальная библиотека РК – 2014. – URL: http://www.nlrk.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=645:gosudarstvennaya-programma-kulturnoe-nasledie&catid=144&lang=ru&Itemid=516 (дата обращения 5.06.2022).
4. Как программа модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру» обсуждалась на международной арене // Караван – 2017 – 3 ноября. – URL: <https://www.caravan.kz/news/kak-programma-modernizacii-obshhestvennogo-soznaniya-rukhani-zhangghyru-obsuzhdalas-na-mezhdunarodnoj-arene-403815/?> (дата обращения 21.05.2022).
5. Спенсер Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое. / Пер.с англ. М. А. Лазаревой. Изд. 4-е. - М.: Издательство: КД Либроком, – 2013. – 230 с.
6. Почепцов Г. Пропаганда 2.0. - Харьков, Издательство: Фолио, 2018. – 420 с.
7. Тютеебаева А.М. Современные казахстанские массмедиа: перспективы и развитие // Вестник КазНУ. – 2018. [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/22263> (дата обращения: 11.01.2022).
8. Политическая журналистика: учебник для вузов. // Под ред. Корконосенко С. Г. – М.: Издательство Юрайт, 2020. – 319 с.
9. Век глобализации. // Исследования современных глобальных процессов. - 2016. - № 1-2 (17-18).

References

1. Tokayev utverdil Strategiyu natsbezopasnosti RK na 2021-2025 gody. Chto vazhnogo v etom dokumente [Tokayev approved the National Security Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. What is important in this document can be found]. Available at: <https://informburo.kz/novosti/tokaev-utverdil-strategiyu-nacbezopasnosti-rk-na-2021-2025-gody-cto-vazhnogo-v-etom-dokumente?ysclid=l4nww1u510304315931> (Accessed: 5.06.2022)
2. Prokhorov E.P. Zhurnalistika i demokratiya [Journalism and democracy]. Study guide. – Ed. 3 (“Aspect-press”, Moscow, 2014, 352 p.).
3. Gosudarstvennaya programma «Kul’turnoye naslediye» [The State program «Cultural Heritage»], Natsional’naya biblioteka RK [National Library of the Republic of Kazakhstan] – 2014. Available at: http://www.nlrk.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=645:gosudarstvennaya-programma-kulturnoe-nasledie&catid=144&lang=ru&Itemid=516 (Accessed: 5.06.2022).
4. Kak programma modernizatsii obshchestvennogo soznaniya «Rukhani zhanghyru» obsuzhdalas’ na mezhdunarodnoy arene [How the program of modernization of public consciousness «Rukhani zhanghyru» was discussed in the international arena], Caravan – 2017 – November 3. Available at: <https://www.caravan.kz/news/kak-programma-modernizacii-obshhestvennogo-soznaniya-rukhani-zhangghyru-obsuzhdalas-na-mezhdunarodnoj-arene-403815/?> (Accessed: 21.05.2022).

5. Spencer G. Vospitaniye umstvennoye, npravstvennoye i fizicheskoye [Mental, moral and physical education]. Translated from English by M. A. Lazareva, 4th Edition, (Publishing House: CD Librocom, Moscow, 2013, 230 p.).
6. Pocheptsov G. Propaganda 2.0 [Propaganda 2.0] (Publishing House, Folio Kharkiv, 2018, 420 p.).
7. Tyutebayeva A.M. Sovremennyye kazakhstanskiye massmedia: perspektivy i razvitiye [Modern Kazakh mass media: prospects and development], Vestnik KazNU. [Bulletin of KazNU]. – 2018 [Electronic resource] – Available at: <https://articlekz.com/article/22263> (Accessed: 11.01.2022).
8. Politicheskaya zhurnalistika: uchebnyk dlya vuzov [Political journalism: textbook for universities]. Edited by S. G. Korkonosenko (Yurayt Publishing House, Moscow 2020, 319 p.).
9. Vek globalizatsii [The Century of Globalization], Issledovaniya sovremennykh global'nykh protsessov [Studies of modern global processes], 1-2(17-18), (2016).

A.A. Niyazgulova, S.V. Ashenova

International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

Issues of information security in the implementation of media texts

Abstract. The article deals with the issue of information literacy, which is important for the younger generation in light of the existing media risks of the modern communication environment. In the context of the existence of a democratic society, the media need to pay attention to the risks that may arise when implementing the concept of information security in the media space of the country. The media should use their own professional tools to implement this concept, being the main non-subjective mediator between the government and society.

Information security in a research context is still a relative concept. Governments and states are the most important actors involved in determining the degree of danger, challenges, and threats to information security, in creating a balance of power in the international arena, preserving the identity of nation-states, in upholding their values, that is, the subjects of most components of information security, including including the development of its own unique media system. Information policy is of particular importance due to the fact that it largely determines the course and result of successful modernization in other areas, especially in conditions where Kazakhstan has actively entered the global information space. Without theoretical understanding and proposal of conceptual solutions, it is impossible to build a competent information policy in the twenty-first century.

Keywords: information risks, communication aspect, digitalization, information policy, information security

А.А. Ниязгулова, С.В. Ашенова

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

БАҚ мәтіндерін дайындаудағы ақпараттық қауіпсіздік мәселелері

Аңдатпа. Қазіргі коммуникациялық ортаның медиарискалары аясында жас ұрпақ үшін маңызды ақпараттық сауаттылық мәселесі қарастырылады. Демократиялық қоғамның өмір сүру жағдайында БАҚ елдің медиа кеңістігінде ақпараттық қауіпсіздік тұжырымдамасын іске асыру кезінде туындауы мүмкін тәуекелдерге назар аударуы керек. БАҚ өздерінің кәсіби құралдарының көмегімен билік пен қоғам арасындағы негізгі субъективті емес делдал бола отырып, осы Тұжырымдаманы жүзеге асыруы керек.

Зерттеу контекстіндегі ақпараттық қауіпсіздік әлі де салыстырмалы ұғым болып қала береді. Үкіметтер мен мемлекеттер ақпараттық қауіпсіздіктің қауіптілік, сын-тегеуріндер мен қатерлер дәрежесін айқындауға, халықаралық аренада күштер теңгерімін құруға, мемлекеттер-ұлттардың бірегейлігін сақтауға, олардың құндылықтарын қорғауға қатысатын маңызды субъектілер болып табылады, яғни ақпараттық қауіпсіздік құрауыштарының көпшілігінің субъектілері, оның ішінде өздерінің бірегей медиа-жүйесін дамыту болып табылады. Ақпараттық саясат басқа салалардағы, әсіресе Қазақстан әлемдік ақпараттық

кеңістікке белсенді түрде қадам басқан жағдайдағы табысты жаңғыртудың барысы мен нәтижесін көбіне-көп айқындайтындықтан ерекше маңызға ие болады. Теориялық түсінусіз және тұжырымдамалық шешімдерді ұсынусыз жиырма бірінші ғасырда сауатты ақпараттық саясат құру мүмкін емес.

Түйін сөздер: ақпараттық тәуекелдер, коммуникативтік аспект, цифрландыру, ақпараттық саясат, ақпарат

Сведения об авторах:

Ниязгулова А.А. – к.ф.н., профессор кафедры медиакоммуникаций и истории Казахстана, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан.

Ашенова С.В. – к.полит.н., ассистент-профессор кафедры медиакоммуникаций и истории Казахстана, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан.

Niyazgulova A.A. – Candidate of Philology, Professor of the Department of Media Communications and History of Kazakhstan, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan.

Ashenova S.V. – Candidate of Political Sciences, Assistant Professor of the Department of Media Communications and History of Kazakhstan, International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan.

Состояние и перспективы взаимодействия СМИ и власти в Казахстане

Аннотация. В данной статье автор рассматривает модели взаимодействия власти и средств массовой информации. Анализируя существующие модели, автор приходит к выводу, что в казахстанской медиасфере не применяются определенную модель взаимодействия, встречаются сочетания признаков различных моделей. Далее автор указывает на необходимые условия, требуемые для повышения качества и содержания взаимодействия СМИ и власти.

Ключевые слова: власть, информация, средства массовой информации, взаимодействие, политика, свобода слова, независимость.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-111-119>

Введение

Информация всегда была одной из самых наивысших ценностей любого общества. С наступлением XXI века информация во всем мире превратилась в средство проведения политических идей, распространения определенных взглядов в широкую аудиторию и закрепления их в сознании масс. Развитие информационных технологий в современном мире привело к появлению такого понятия, как «инфосфера».

В современном обществе сбором, обработкой и распространением информации занимается определенный социальный институт, именуемый средствами массовой информации. Оказывая существенное влияние на все сферы человеческой деятельности, средства массовой информации в наше время превратились в важнейший социальный институт. Они оповещают широкий круг аудитории обо всех важных новостях и событиях, таким образом влияют на формирование определенных

взглядов и мнений среди населения. Именно эта функция позволяет называть средства массовой информации четвертой властью.

Все более растущее влияние СМИ на мировоззрение и сознание масс привело к тому, что информация стала влиять и на формирование современных политических систем. Реализация провозглашенного еще Всеобщей декларацией права на свободу мысли [1. ст.18], а потом и дублированного в Конституции Казахстана права на свободу слова [2. ст.20] невозможна без информационной поддержки. В формировании, функционировании и эволюции сознания массы все большую роль играют средства массовой информации. Исходя из этого мы считаем, что построение нового Казахстана, преобразование и дальнейшее совершенствование демократических начал в нашем государстве, эффективное функционирование власти и его органов сегодня как никогда нуждается в содействии со стороны средств массовой информации.

Тесное и взаимовыгодное сотрудничество органов власти со средствами массовой информации является показателем стабильности и успешности государственного управления. Соответственно, представители средств массовой информации должны иметь собственное мнение и быть заинтересованы в том, чтобы объективно и беспристрастно освещать всё происходящее в стране и в мире. Ведь от этого зависят информационная безопасность и идеологический суверенитет страны [3].

В то же время вышеуказанное право на свободу слова не может быть безграничным. И здесь появляется необходимость определения его границ и объемов. Средства массовой информации, являясь важным социальным институтом общества, в первую очередь должны соблюдать интересы народа, общества и государства. В процессе реализации права на свободу слова и печати средства массовой информации должны держать в уме и социальную ответственность перед обществом. В свете обозначенной проблемы возникает необходимость рассмотрения вопросов взаимодействия власти и средств массовой информации.

Методология исследования

В ходе изучения данной проблемы мы пытались применять различные методы научного анализа. За основу были взяты общенаучные универсальные методы, которые применительно к журналистике могут быть использованы как специальные, так как специфические методы исследования в журналистике еще не выработаны. В процессе работы по изучению данного вопроса существенную роль сыграли историко-политический и сравнительный методы. С их помощью нами была предпринята попытка выработать эффективные модели взаимодействия власти и средств массовой информации.

Обсуждение

С приобретением независимости Республики Казахстан в 1991 году средства массовой информации столкнулись с необходимостью

конкурировать в рыночных условиях. Существовавшая до того времени советская система централизованной власти и цензуры существенно повлияла на дальнейшую деятельность средств массовой информации уже в реалиях суверенного государства. Сегодня казахстанские средства массовой информации — это смесь реалий рыночного спроса, государственной собственности, влияния медиамагнатов. Политика свободной конкуренции в медиасфере, проводимая государством, пока не дает ожидаемых результатов и уровень вмешательства власти остается довольно высоким. Основные популярные телеканалы, органы печати и интернет-издания принадлежат государству или квазигосударственным структурам [4].

Как было указано выше, в период правления Советской власти средства массовой информации оставались под полным надзором государства и рассматривались как средство проведения и поддержки политики коммунистической партии. Принятый в первые годы суверенного Казахстана Закон «О средствах массовой информации» [5] и другие нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность средств массовой информации, наделили их некоторой независимостью. Отдельные нормы указанного закона запретили цензуру, обязали представителей власти, общественные организации и конкретных должностных лиц обеспечить доступ каждому гражданину к информации в пределах его прав и интересов. Но несмотря на все принимаемые меры сегодня средства массовой информации больше лоббируют позиции отдельных политических или финансовых групп, чем выражают интересы граждан.

Как и всякое сотрудничество между двумя субъектами, взаимодействие власти со средствами массовой информации должно быть взаимовыгодным. Очевидно, при таком взаимодействии и власть, и средства массовой информации преследуют свои собственные цели. В этом смысле цель власти заключается в том, чтобы получить широкую поддержку общественности в отношении проводимой ею политики, тем самым придавая ей элементы

законности и целесообразности. В этом отношении власти как раз и помогают средствами массовой информации, которые являясь важнейшим социальным институтом, способны повлиять на формирование нужных для власти мнений и взглядов в широких слоях населения и в обществе в целом.

Как известно, на появление большинства средств массовой информации непосредственное влияние оказали те или иные политические группы или партии, которые рассматривали их в качестве изданий, лоббирующих и продвигающих интересы данной группы или партии. При грамотной работе политиков, эффективном использовании средств массовой информации можно поручиться поддержкой, представляемой партией, ее программы со стороны населения, общества [6].

Со своей стороны средства массовой информации во взаимодействии с органами власти заинтересованы, прежде всего, в реализации своих профессиональных амбиций, то есть целью является охват все большей аудитории, нуждающейся в официальной и неофициальной информации. Вместе с тем не следует забывать, что деятельность средств массовой информации нуждается в постоянной финансовой поддержке, следовательно, одной из их целей является получение дохода от реализации своей продукции путем размещения в них рекламы и объявлений различного содержания.

Исходя из этого можно прийти к выводу, что власть и средства массовой информации, хотя и нуждаются во взаимовыгодном сотрудничестве, это взаимодействие происходит на разных плоскостях, поскольку поля их деятельности разные и каждый имеет свои собственные интересы, порой даже несовместимые.

Такая противоречивость, в свою очередь, ставит перед исследователями необходимость рассмотрения проблемы взаимодействия средств массовой информации и власти. В этом вопросе большой интерес вызывают те аспекты, где определяются принципы, цели и объем вмешательства органов власти в деятельность средств массовой информации.

Несмотря на то, что существовавшие в советскую эпоху цензура и жесткий государственный контроль распались, современная казахстанская журналистика все еще не в полной мере реализовывает свои профессиональные возможности. По нашему мнению, на это повлияли доступность средств массовой информации различным финансовым группам и политическим партиям. Под их мощным воздействием средства массовой информации пропагандируют политические идеи и интересы отдельных групп и помогают установить контакт с целевой аудиторией. Разногласия в интересах названных групп и интересах аудитории приводят к необходимости рассмотрения проблемы взаимодействия средств массовой информации и власти.

Проблемам взаимодействия средств массовой информации и власти в литературе уделено достаточное внимание. Исследователи выработали различные теории и модели исходя из характера и содержания взаимодействия. Должны признать, что эти взаимодействия, по сути, очень динамичны, имеют склонность к развитию и видоизменению, поскольку существует множество политических, экономических, социальных и других факторов, влияющих на состояние и развитие этих взаимодействий.

Современная наука предлагает различные классификации моделей взаимодействия средств массовой информации и власти [7.39]. Каждая из них заслуживает пристального внимания, так как дает возможность для подробного изучения моделей взаимодействия средств массовой информации и власти.

При авторитарной модели государство в лице правительства или другого уполномоченного органа берет под полный контроль всю деятельность средств массовой информации с тем, чтобы их деятельность не привела к подрыву авторитета действующей власти. Соответственно, на страницах печати или в эфирах телевидения не должно быть мнений или взглядов, которые могут подвергать критике поддерживаемые действующей властью политические идеи и моральные ценности. В целях недопущения критичных мыслей ав-

торитарная модель устанавливает и поддерживает цензуру. Порой критика, проводимая государством, может привести к уголовной ответственности. Естественно, в таких условиях нельзя говорить о независимой журналистике, представители которой вынуждены работать в рамках дозволенного авторитарной моделью.

Демократическая модель предполагает использование гражданами средств массовой информации в собственных интересах. При такой модели в медиасфере государство ведет себя довольно активно и в целях обеспечения плюрализма мнений выделяет немалые средства для поддержания деятельности не столь успешных средств массовой информации. Но говорить о том, что средства массовой информации и их деятельность подконтрольны государству или отдельным органам, не приходится. Представители массовой информации лоббируют прежде всего интересы собственной аудитории. Государство создает в обществе такие условия, чтобы каждая группа могла удовлетворить свои информационные потребности.

Либертарианская модель характеризуется отсутствием цензуры, независимостью журналистов. При такой модели существует свободный доступ к информации и разнообразие мнений в средствах массовой информации. Граждане имеют право распространять информацию без предварительного разрешения или специальной лицензии, свободно выражают свои мнения в средствах массовой информации. В случае несоответствия мнения с проводимой политикой государства уголовная ответственность не предусмотрена. Государство не поддерживает представителей массовой информации, вместе с тем у него отсутствует право оказывать давление или каким-нибудь образом контролировать их деятельность. Напротив, при либертарианской модели журналистам предоставляются право внесудебного контроля над работой отдельных органов власти.

Либеральная модель рассматривает деятельность средств массовой информации в свете ведения бизнеса и получения прибыли.

При такой модели существенная роль отводится механизмам рыночных отношений, а представители медиакоммерческой направленности занимают важное место в обществе. По мнению некоторых исследователей, либеральная модель самая идеальная и наиболее эффективна в условиях глобальной экономики [8].

Главная задача средств массовой информации при советской коммунистической модели заключалась в проведении агитационной работы на всех уровнях и направлениях согласно политике, проводимой коммунистической партией, а также формировании положительного общественного мнения о действующей политической системе. Очевидно, в соответствии с данной моделью вся деятельность представителей массовой информации была подчинена принципу партийности.

Модель социальной ответственности отличается функционированием самостоятельных и беспристрастных средств массовой информации. Данная модель предусматривает, наряду с правами средств массовой информации, и их ответственность в своей деятельности перед аудиторией, обществом. Обеспечение данной ответственности требует функционирования некой третьей силы, которая следила бы за деятельностью средств массовой информации, чтобы те выполняли свою работу на должном уровне. Уровень этот определяется соответствием публикуемых материалов предъявляемым требованиям, то есть они должны быть достоверны, объективны и точны по отношению к происходящим событиям и тенденциям. Следовательно, данная модель допускает в целях обеспечения общественной безопасности вмешательство в деятельность средств массовой информации. И даже в случае таких вмешательств должны быть соблюдены основополагающие принципы деятельности средств массовой информации, такие как право на свободу слова, на самовыражение, беспрепятственный доступ к информации, обмен мнениями и их разнообразие. Представители средств массовой информации несут ответственность и перед работодателем, и перед обществом, поэтому их

деятельность не должны быть связана с пропагандой насилия и призывами к массовым беспорядкам, оскорблением личности, группы или общества по каким-либо признакам.

Модель развивающихся стран в интересах экономического развития общества и страны предусматривает определенные ограничения свободы средств массовой информации. В рамках данной модели деятельность средств массовой информации должна быть направлена на достижение целей, обозначенных лидером страны или правящей партией. Обычно эти цели подразумевают политическую стабильность в стране и экономическое процветание общества. Приоритет в публикации отдается тем материалам, которые могут повлиять на развитие национальной культуры. Курс развития общества, предложенный властями страны, нуждается в поддержке и лояльности со стороны представителей средств массовой информации [9.224-230].

Результаты

На характер и содержание взаимодействия власти и средств массовой информации влияет множество факторов, среди которых можно выделить следующие: действующее правительство на данном этапе развития; политика в информационном пространстве, проводимая данным правительством; состояние правовой базы, регулирующей общественные отношения в сфере информационного пространства; уровень экономического развития в стране; моральное состояние общества, правовая культура и т.д.

Очевидно, взаимодействие власти и средств массовой информации - категория динамичная и находится в постоянном процессе развития. Власть в целом или отдельные ее органы нацелены на продуктивное сотрудничество с представителями средств массовой информации и всегда находятся в поиске новых форм распространения информации.

Что касается модели взаимодействия власти и средств массовой информации, то социальная функция отечественных представителей средств массовой информации не

соответствует ни одной из вышеуказанных моделей. В их деятельности присутствуют отдельные признаки в различном сочетании [10.90-92]. Со временем под влиянием различных объективных обстоятельств появились и другие мнения в отношении свободы слова и роли в обществе казахстанских представителей средств массовой информации. На разных этапах развития преобладали определенные модели в зависимости от политического климата, курса управления средствами массовой информации и экономического состояния общества. И сегодня в деятельности казахстанских средств массовой информации можно обнаружить сочетания различных теорий прессы, поэтому появляются сложности в определении преобладающей модели взаимодействия. По нашему мнению, культурно-социальные устои нашего общества и относительно положительный климат в политической системе являются важными факторами для изучения данного вопроса.

Изучение состояния правового регулирования общественных отношений в казахстанской медиасфере показывает определенный уровень взаимодействия власти и средств массовой информации. Республика Казахстан на фоне других стран в среднеазиатском регионе выгодно отличается относительно стабильной экономикой. В результате конструктивной политики, проведенной властью, казахстанский медиасектор сумел подняться на новый уровень функционирования благодаря трансформации своей деятельности и внедрению новых технологий.

Согласно Конституции Республики Казахстан в стране гарантирована свобода слова и творчества. Каждый гражданин нашей страны вправе получать и распространять любую информацию, если иное не предусмотрено законодательством. Сегодня в Казахстане государственные средства массовой информации придерживаются политического курса власти, а представители частного медиасектора работают на основе государственного информационного заказа. Как видно из этого, в стране существует сложная нормативная система регулирования деятельности средств массовой информации.

Одним из основных регуляторов взаимодействия власти и средств массовой информации в Казахстане является Закон «О средствах массовой информации». Введенные в дальнейшем изменения и дополнения в данный закон сузили рамки свободы слова, что может привести к увеличению цензуры в средствах массовой информации. По мнению президента ассоциации «Права человека в Центральной Азии» Надежды Атаевой, введенные изменения и дополнения в вышеуказанный закон дают возможность использовать нормы закона в политических целях представителями власти, а также могут послужить поводом для преследования авторов. Такие тенденции могут привести к ограничению права на выражение мнения [11].

Независимые и свободные средства массовой информации путем обеспечения реализации права свободы слова и мнений оказывают решающее влияние на формирование просвещенного общественного мнения. Вместе с тем свобода выражения своего мнения снижает возможность проявлений коррупционных действий. Следовательно, сильная и независимая «четвертая власть» является надежной защитой от монополизации информации в стране.

Некоторые исследователи в результате проведенной работы пришли к выводу о том, что государственный контроль за деятельностью представителей средств массовой информации усиливается, а состояние свободы слова и мнений ухудшилось [12, 130]. Приводя в пример закрытие некоторых независимых газет под предлогом информационной безопасности общества, авторы отмечают, что круг лиц, призывающих пересмотреть позицию государства в сторону ужесточения по отношению к средствам массовой информации. Очевидно, такое состояние свободы слова не способствует росту доверия к средствам массовой информации со стороны населения.

Однако работы по совершенствованию условий деятельности средств массовой информации не прекращаются. При нынешней нестабильной политической ситуации в мире Казахстан нуждается в конкурентоспособных

и независимых представителях средств массовой информации. Это отметил Президент Казахстана в своем обращении к журналистской братии, призывая их работать с большой гражданской ответственностью, не участвовать в скрытой борьбе политических кланов [3].

Устойчивое развитие и информационная независимость страны рассматриваются как составная часть национальной безопасности Казахстана [13] и находятся под охраной государства. Обеспечение состояния защищенности - это необходимая мера, поскольку существенные достижения мировых держав в сфере информационных, телекоммуникационных и компьютерных технологий привели к появлению новой опасности - информационной войны. Эта война направлена не на физическое уничтожение противника, а на овладение умами и сознанием населения. Поэтому государство должно защищать в информационной сфере собственные цели и ценности общества. В достижении такого состояния защищенности государство надеется на посильную помощь от представителей средств массовой информации. Следовательно, журналистам следует занять активную позицию в информационной сфере, быть конкурентоспособными в борьбе за информацию.

Только независимые и свободные средства массовой информации способны стать важнейшим элементом построения гражданского общества. Обладая всеми возможностями распространения и донесения информации до широкой аудитории, средства массовой информации на основе эффективного взаимодействия с государством способны повлиять на информацию в процессе ее становления как определяющего фактора социального развития общества. А государство, в свою очередь, создает условия для полноценной и независимой деятельности средств массовой информации.

Выводы

Таким образом, мы можем предположить, что процесс взаимодействия власти и средств массовой информации в Казахстане еще не

приобрел свою окончательную форму. И этот процесс будет развиваться вместе с этапами формирования гражданского общества в стране. От степени достижения этой цели и будут зависеть будущее всего медиапространства, его развитие и функционирование. Только тогда мы станем свидетелями деятельности свободных и независимых средств массовой информации, основное предназначение которых не изменится – оставаться посредником между действительностью и когнитивными установками аудитории [14.56]. Для достижения указанной цели необходимо решить целый комплекс актуальных проблем: правовая регламентация взаимодействия власти и средств массовой информации; недопущение контроля над средствами массовой информации со стороны власти, ее органов или отдельных влиятельных личностей; повышение у населения степени участия в общественной жизни и формирование гражданской позиции; обеспечение реальной свободы слова и самовыражения. Очевидно, чтобы стать действительно самостоятельным социальным институтом и полноценным участником политических процессов, происходящих в об-

ществе, средствам массовой информации требуется положительное решение вышеуказанных вопросов.

Можно прийти к выводу о том, что Казахстан все еще находится в поиске касательно вопросов взаимодействия власти и средств массовой информации. И здесь появляется необходимость использовать весь административный ресурс власти и положительный потенциал средств массовой информации в целях выгодного и эффективного взаимодействия. Жизнь не стоит на месте, последние достижения в науке и технологии привели к изменениям и в медиасфере, появились новые формы выражения мнения и передачи информации. Все это требует пересмотра основ и форм взаимодействия власти с представителями массмедиа.

Важным фактором в социальном развитии казахстанского общества становится информатизация. В связи с этим профессионализм журналистов в выборе и обработке информации, их осмысление, качество донесения до широкого слоя населения способствуют поднятию информационной политики нового Казахстана на качественный новый уровень.

Список литературы

1. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (дата обращения 6.04.2022)
2. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения 6.04.2022)
3. Новый Казахстан: путь обновления и модернизации. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_ (дата обращения 6.04.22)
4. Кому на самом деле принадлежат СМИ Казахстана. [Электронный ресурс]. - URL: <http://tikazakhstan.org/komu-na-samom-dele-prinadlezhat-smi-kazahstana/> (дата обращения 7.04.2022)
5. Закон Республики Казахстан «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 года. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_ (дата обращения 7.04.2022)
6. Кравцов В. В. Инновационная журналистика и власть в современном медийном пространстве: автореферат дис. ... доктора филологических наук. – Москва. Ин-т повышения квалификации работников телевидения и радиовещания, 2012. - 52 с.
7. Егоров В. В. На пути к информационному обществу. - М.: ИПК работников телевидения и радиовещания, 2006. – 192 с.
8. Siebert F. S., Peterson T., Schramm W. Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do. Urbana: University of Illinois Press, 1956. P.157

9. Ковалёва Н. В., Мерсиянова И. В., Якобсон Л. И. Мониторинг состояния гражданского общества в России // *Личность. Культура. Общество.* - 2008. -Т.10. - № 5-6. - С.224-230.
10. Нуртазина Р. А. Современные массовые коммуникации в условиях глобализации. Учебное пособие. Ч.1. 2-е изд. - Алматы: «Издательство «Бастау», 2016. - 224 с.
11. Как новые поправки в закон «О СМИ» ограничивают свободу казахстанских журналистов. [Электронный ресурс]. - URL: <https://kz.kursiv.media/2018-01-29/kak-novye-popravki-v-zakon-o-smi-ogranichivayut-svobodu-kazakhstanskikh/> (дата обращения: 7.04.2022).
12. Грабельников А. А., Мамбетова И. К. Свобода слова и безопасность журналистов как актуальные проблемы СМИ Казахстана. // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Литературоведение, журналистика.* - 2015. - № 3. – С. 129-135.
13. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» 6 января 2012 года. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (дата обращения: 7.04.2022).
14. Варганова Е.А. Теория СМИ. Актуальные вопросы. - М.: Медиа Мир. 2009. - 488 с.

References

1. Vseobshchayadeklaraciya pravcheloveka. Prinyata rezolyuciej 217 A (III) General'noj Assamblei OON ot 10 dekabrya 1948 goda [Universal Declaration of Human Rights. Adopted by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly on December 10, 1948]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (Accessed: 6.04.2022).
2. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Prinyatana respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted by republican referendum on August 30, 1995]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (Accessed: 6.04.2022).
3. Novyj Kazahstan: put' obnovleniya i modernizacii. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana ot 16 marta 2022 goda [New Kazakhstan: the path of renewal and modernization. Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated March 16, 2022.]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_ (Accessed: 6.04.22).
4. Komu na samom dele prinadlezhat SMI Kazahstana [Who actually owns the media in Kazakhstan]. Available at: <http://tikazahstan.org/komu-na-samom-dele-prinadlezhat-smi-kazahstana/> (Accessed: 7.04.2022).
5. Zakon Respubliki Kazahstan «O sredstvah massovoj informacii» ot 23 iyulya 1999 goda [Law of the Republic of Kazakhstan «On Mass Media» dated July 23, 1999]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_ (Accessed: 7.04.2022).
6. Kravcov V.V. Innovacionnaya zhurnalistikai vlast' v sovremennom medijnom prostranstve: avtoreferat dis. ... doktorafilologicheskikh nauk. [Innovative journalism and power in the modern media space]. Abstract of the thesis. doctor of philological sciences. (Institute for Advanced Studies of Television and Radio Broadcasting Workers, Moscow, 2012, 52 p.).
7. Egorov V. V. Na puti k informacionnomu obshchestvu [On the way to the information society] (IAT of workers of television and radio broadcasting, Moscow, 2006, 192 p.).
8. Siebert F. S., Peterson T., Schramm W. Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do. Urbana (University of Illinois Press, 1956, P.157).
9. Kovalyova N. V., Mersiyanova I. V., YAkobson L. I. Monitoring sostoyaniya grazhdanskogo obshchestva v Rossii [Monitoring the state of civil society in Russia] // *Lichnost'. Kul'tura. Obshchestvo* [Personality. Culture. Society], 5 (10), 224-230 - (2008).
10. Nurtazina R.A. Sovremennye massovye kommunikacii v usloviyah globalizacii [Modern mass communications in the context of globalization]. Study guide («Bastau», Almaty, 2016, 224 p.).
11. Kak novye popravki v zakon «O SMI» ogranichivayut svobodu kazahstanskikh zhurnalistov [How New Amendments to the Media Law Restrict the Freedom of Kazakh Journalists]. Available at: <https://kz.kursiv.media/2018-01-29/kak-novye-popravki-v-zakon-o-smi-ogranichivayut-svobodu-kazakhstanskikh/> (Accessed: 7.04.2022).
12. Grabel'nikov A.A., Mambetova I.K. Svoboda slova i bezopasnost' zhurnalistov kak aktual'nyye problemy SMI Kazahstana. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Literaturovedenie, zhurnalistika

[Freedom of speech and safety of journalists as topical problems of the media in Kazakhstan. Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Literary criticism, journalism], 3, 129-135 (2015).

13. Zakon Respubliki Kazakhstan «On nacional'nojbezopasnosti RespublikiKazakhstan» 6 yanvary 2012 goda [Law of the Republic of Kazakhstan «On National Security of the Republic of Kazakhstan» January 6, 2012]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (Accessed: 7.04.2022)

14. Vartanova E.L. Teoriya SMI. Aktual'nye voprosy (Media Mir, Moscow, 2009, 488 p.).

Ж.Ж. Утемисов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

**Қазақстандағы БАҚ пен билік қарым-қатынасының
қазіргі жағдайы мен болашағы**

Аңдатпа. Мақалада автор билік пен бұқаралық ақпарат құралдарының өзара ықпалдастығының түрлі үлгілерін қарастырады. Іс жүзіндегі үлгілерді талдай отырып, автор Қазақстанның медиа саласы өзара ықпалдастықтың үлгісін қолданбайтындығын, түрлі үлгілердің жиынтық белгілерінің кездесетіні туралы тұжырымға келеді. Әрі қарай автор билік пен бұқаралық ақпарат құралдарының өзара ықпалдастығының сапасы мен мазмұнын арттыру үшін қажетті шарттарды көрсетеді.

Түйін сөздер: билік, ақпарат, бұқаралық ақпарат құралдары, өзара ықпалдастық, саясат, сөз бостандығы, тәуелсіздік.

Zh.Zh. Utemisov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**Current state and prospects
of media and government relations in Kazakhstan**

Abstract. In this article, the author examines the models of interaction between the government and the media. Analyzing the existing models, the author concludes that the Kazakh media sphere does not apply a certain model of interaction, there is a combination of features of different models. Further, the author points out the necessary conditions required to improve the quality and content of interaction between the media and the authorities.

Keywords: power, information, mass media, interaction, politics, freedom of speech, independence.

Сведения об авторе:

Утемисов Ж.Ж. – докторант, Евразийский национальный университет имени Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Utemisov Zh.Zh. – Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 19.41.41

З.К. Оразымбетова

Каракалпакский государственный университет, Нукус, Узбекистан

*Автор для корреспонденции: Zlixa4@mail.ru

Информация в газете: жанровые и языковые особенности

Аннотация. Материалы информационного жанра являются основным источником информации в средствах массовой информации, особенно в газетах. Жанровые требования, язык и стиль этого жанра всегда были в центре внимания лингвистов. Изучение лексико-стилистических особенностей информационного жанра особенно важно для языкознания и публицистики. Информационному жанру свойственны точность, фактичность, краткость и скорость. Подчеркнем, что эти критерии считаются необходимыми для журналистики, особенно в эпоху глобализации. В данной статье анализируются лексические и стилистические особенности информационного жанра на материалах каракалпакской прессы.

Ключевые слова: публицистика, стиль, язык, тип текста, жанр, слова, информация, новость, газета.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-120-126>

Если рассуждать о жанрах журналистики, то сразу же появляется ряд вопросов, один из которых является таковым: как их называть – «жанрами публицистики», «жанрами журналистики» или «газетными жанрами»? Или больше подходит определение «печатный жанр»? Во-вторых, заставляет задуматься и отсутствие какой-либо точной теоретической мысли по количеству и видам жанров. Этот вопрос актуален в отношении и узбекской, и каракалпакской журналистики. Узбекский ученый, кандидат филологических наук Т. Курбанов в своих диссертациях ведет речь о публицистических жанрах и речи в узбекском

языкознании, но высказывает спорные точки зрения в вопросах их количества, видов и роли публицистических жанров в газете. А также, показывая публицистические жанры, он смешивает отдельные из них. Например, новости, репортаж, корреспонденция, статья, политическая статья, экономическая статья, очерк, фельетон, памфлет, зарисовка, указания и решения партии и правительства, рецензия, общественно-политическое эссе, открытое письмо, обозрение, международные новости и статьи в форме призывов.

С.Мухаммедов, излагая свои научные мысли о газетной публицистической речи, в каче-

стве газетного публицистического жанра приводит следующие категории: *репортаж, отчет, интервью, корреспонденция, статья, обозрение, рецензия, очерк, фельетон, памфлет и другие.*

О.Тагаев, проводивший ряд исследований об особенностях художественной публицистики, отвел письмо, очерк, фельетон к ряду жанров художественной публицистики. В своих классификациях он отделяет жанры художественной публицистики (*письмо, очерк, фельетон*) от общественно-политических и информационных (*корреспонденция, статья, репортаж*). Обращает на себя внимание его классификация на группы по особым признакам жанров. В своем исследовании об истории жанра фельетона, о формировании и развитии в узбекской печати он применяет к этому жанру термины «печатный жанр», «сатирический жанр», «сатирико-публицистический жанр». Иногда используется термин «литературный и художественно-публицистический жанр». В качестве газетного жанра он выделяет информационные жанры и корреспонденцию, статью, репортаж. Хотя исследователь применяет разные термины, он сумел на конкретных примерах показать особенности фельетона, включая его роль и задачи в качестве газетного жанра, его отличия от других жанров.

В сфере каракалпакской журналистики велись научные работы по формированию отдельных жанров, развитию и их особенностям. В частности, кандидат филологических наук, доцент З.Кожыкбаева изучала роль очерка в каракалпакской литературе, а кандидат филологических наук Б.Палуанов исследовал эссе на основе творчества Т.Каипбергенова. Но и в этих работах не даны точные классификации жанров.

По названиям «газетные жанры», «печатные жанры» или «публицистические жанры» нет единства и в узбекской, и в каракалпакской журналистике. Отсутствие в данном вопросе конкретного мнения влияет на их классификацию. А мы, говоря о жанрах, решили применять термин «газетные жанры». Так как, во-первых, «публицистика», в переводе с латинского «общественный», является специ-

фическим жанром, изучающим актуальные вопросы в различных сферах, освещающим факты, явления с социально-идеальной точки зрения автора, точно передающей картину времени. Во-вторых, «публицистика» имеет широкий смысл, включая в себя радио и телепублицистику. Кроме того, большинство исследователей, исходя из задач и методов изложения периодической печати, применяют к этим жанрам термины «информационный», «аналитический» и «художественно-публицистический». И мы в своих исследованиях, исходя из качественных свойств периодической печати, то есть газет, пришли к выводу, что их основными задачами являются распространение информации, пробуждение мысли у читателя и образное воздействие на него через художественно-публицистические средства. То есть газетный жанр необходимо изучать на основе этих трех групп. Значит, первые из них – это информационные жанры. Основу газетных материалов составляет информация.

Журналистская информация – это совокупность сведений о природе, обществе и человечестве, свободно распространяемых при помощи технических средств и журналистских организаций, почерпнутых из жизни и преследующих определенную цель. Основной задачей информационных жанров является доставка до газетного читателя сведений о различных фактах, событиях, происшествиях.

Информация – это материал, безотлагательно и оперативно доставляемый читателю. Она должна излагаться на основе следующих принципов:

1) Конкретность и четкость. Изложение событий, происшествий и явлений основано на точных фактах. Конкретный ответ на вопросы: что? где? когда? должен отражаться в информационных материалах. В противном случае пострадают достоверность, конкретность и репутация газеты.

2) Оперативность. Материалы информационного жанра доставляются оперативно. Сведения, новости, содержащиеся в них, должны своевременно доставляться обществу, иначе они потеряют свою цен-

ность. Эффективно, если в них широко используются термины «сегодня» и «сейчас». Но в них, разумеется, должно чувствоваться дыхание времени. Ложное использование термина «сегодня» может снизить внимание читателя.

3) Краткость. Основная цель материалов информационного жанра – не анализ или разъяснение, а информирование о фактах, событиях и происшествиях, поэтому они требуют краткости. Если информация дается короткими строками, то она притягивает читателя. В наш век, где существуют мощные информационные потоки, размещение информации повышает их значение и привлекает больше читателей.

4) Воздействие. Конкретность информационных материалов тесно связана с фактором воздействия. Потому что своевременно и компактно переданная информация имеет высокую силу воздействия. С другой стороны, воздействие требует уместного и мастерского использования средств языка. Верное использование речевых единиц в коротком изложении и емком описании события увеличивает силу воздействия материала информационного жанра.

Основные информационные жанры: информация, репортаж, отчет, интервью. Не зная возможностей, основных особенностей и задач этих жанров, журналист не сможет вести целенаправленную работу над своими материалами, не будет в состоянии качественно освещать и разъяснять факты, события и явления.

В отдельных случаях материалы информационного жанра могут иметь характер иллюстрированных. Например, они могут передаваться в виде фото со штрихом, в узорчатой форме, с производственными и портретными фотографиями.

Информационная служба, пропаганда при помощи фактов являются основной задачей любого медиа. Но недостаточно ограничиться только подачей фактов. Очень уместны верная и справедливая оценка журналистов событий, происшествий или явлений, выражение к ним своего отношения.

Новость – один из ключевых информационных жанров. Основные требования, предъ-

являемые к ней: оригинальность и краткость. Вместе с тем также важен охват (то есть его содержание, несмотря на краткость материала, охватывает многое). Новость не должна просто доставляться читателю, а иметь эмоциональное воздействие на него. Каждая новость по своей форме и языку должна быть оригинальной.

Новость является наиболее распространенным видом информационного жанра, представляя из себя основной информационный источник для читателя. В ней создается ряд коротких и емких строк об одном или нескольких фактах. Поэтому факт является основой новостей. Оперативность новости обеспечивает силу ее воздействия. Запоздалая новость теряет эту силу. Сила воздействия новости также определяется ее языком. Новость передается на основе событий, происшествий обстоятельств, фактов, в ней основное место занимают рассуждения от общего к частному. В ней после ответа на вопросы что? где? когда? приводятся короткие и обобщающие суждения. А другие новости ограничиваются только фактами. Например, «... в минувшем году предприятие оказало бытовых услуг вместо запланированных 76 400 сумов фактически на 115000 сумов. А в январе текущего года вместо прогноза на 9900 сумов фактически оказано услуг на 18100 сумов, то есть прогноз перевыполнен». («Каракалпакстан жаслары»// 02.03.2015).

Рубрика новостей. Рубрика в большинстве случаев определяется ее содержанием. К примеру, они могут подразделяться на постоянные, сезонные и временные. Постоянные рубрики могут встречаться в любом номере газеты. Например, «УзА сообщает», «Спорт, спорт, спорт», «Из редакционной почты», «Что? Где? Когда?», «Новости планеты» и др. А касаясь актуальных вопросов сегодняшнего дня, то могут быть рубрики таких содержания, как «Встреча Президента», «Новость дня», «В Совете Министров Республики Каракалпакстан». Сезонные рубрики: «Урожай-2017», «Посевная кампания-2018», «Ответственная задача дня», «Подписная кампания» и др.

Тема новостей. В новостях тема состоит из одной или нескольких слов. Они могут быть

в виде компактного односложного предложения, вопросительного предложения, простого предложения. Например, «Корыстолюбие», «Встреча с академиком», «Образец», «Кто находится?», «Ваша любимая книга», «Увлекательное соревнование» и др. Если мы будем листать номера газет «Еркин Каракалпакстан» (бывшая «Кызыл Каракалпакстан»), «Каракалпакстан жаслары» (бывшая «Жас ленинши») за период 1930-1950-х годов и сравнивать с нынешними темами материалов новостного жанра, то можем наблюдать некоторую упрощенность. В них часто использовались элементы разговорного языка. Например, «Усилим агитацию» («Кизил Каракалпакстан»//29.07.1942.), «Успехи на хлопковых полях» («Жас ленинши»//03.01.1934.), «Украл два мешка риса», «Чуждые элементы грабят колхоз» («Жас ленинши»//18.10.1934.) и др. А в номерах периода 1960-1976-х годов получила широкое распространение подача нескольких новостей под одной рубрикой, объединенных под общей темой, а в отдельных местах новость передавалась без рубрики только с темой. В 1990-2000-х годах темы уже были усовершенствованы. Например, в номере «Каракалпакстан жаслары» от 29 апреля 1999 г. впервые использована рубрика «Суюнчи», а заголовок гласил: «Цель: повышение качества специалистов». В этом же номере газете вышли материалы под заголовками: «Конкурс, посвященный великому поэту», «Состязание работников санпостов», «Лауреат «Нихола» и др. но они были без рубрики. Отличительная особенность заголовков состоит в том, что в них не используются пословица, поговорки, фразы. Заголовки освещаются в самом содержании материала.

Грамматические особенности новости.

В новостях широко применяются слова, имеющие нейтральное значение. Очень редко используются слова, дающие эмоционально-экспрессивное значение. В последние годы в отдельных новостях использовались слова, имеющие стилистическую окраску. Из-за того, что новости точно дают картину современных реалий, дыхания сегодняшнего дня, в них часто встречаются варианты речи и дублетные слова. Например, если в 1950-х годах

часто применялись русско-интернациональные слова, такие как *хроника, ремонт, компания, вегетация, доклад, коллектив, секретарь, процент, проблема, проект, план*, то к 1990-м годам вместо слова *доклад* использовалось слово *баянат*, кроме того: *коллектив – жамаат, проблема – машкала, проект – жойбар, секретарь – хаткер, процент – пайыз, план – жоба*. Таким образом, особое внимание уделялось внутренним возможностям каракалпакского литературного языка.

За последние годы лексические единицы, используемые в газетных информационных сообщениях, пополнились новыми терминами. Например: *кредит, фирмы, банк, парламент, фермер, баланс, реформа, технология, инвестиция, банкрот, динамизм, резервы, сектор* и др. Если обратим внимание на этимологию этих слов, то увидим, что они принадлежат разным языкам. Например, *рента* (франц.), *аванс* (англ.), *аренда* (пол.), *базис* (греч.), *баланс* (франц.) и др.

Среди различных задач речи важное место занимают подача новостей, доставка новостей, и они сильно бросаются в глаза на языке средств массовой информации. В языковых задачах по подаче и доставке информации основную роль играют синтаксические единицы. В новостях главное место занимают опоры на факты, объективность, источник, достоверность и применяются соответствующие им синтаксические единицы. В них часто используются соединения, ставшие традиционными для газеты. Например, *принято постановление, выступил на трибуне, сделал доклад, сбор начался, налажено сотрудничество, проведена официальная встреча, совершил визит, добился победы, прошла конференция, собрание завершилось, начался сев хлопчатника, произвело впечатление, горячо поздравил, вручены призы* и т.д.

Одной из характерных сторон газетных новостей является то, что новости, связанные с культурой и спортом, международной жизнью, повседневными общественно-политическими событиями, состоят из двух или трех простых, или одних или двух сложных предложений. Это обстоятельство говорит о коротком и точном изложении новостей и фактов. Например, «От наводнения, произошедшего на западе и юге Японии, погибли 23 человека, 14

человек пропали без вести. Это происшествие нанесло громадный урон народному хозяйству, связи, транспортной сети. Сейчас там ведутся восстановительные работы». («Еркин Каракалпакстан»// 21.03.2013).

Из-за того, что в новостях предусмотрено освещение события на основе точных, коротких фактов, в тексте новостей практически не используются вопросительные, повелительные и восклицательные предложения.

Эмоциональность и экспрессивность в новости. В информации часто употребляются слова и словосочетания, имеющие нейтральное значение. Тем не менее эмоциональность и экспрессивность в какой-то мере передаются через различные речевые средства:

1. Употребление в заголовках и рубриках слов, словосочетаний и предложений, нечасто используемых в повседневной речи, тем самым привлекается внимание читателя. Например, «Алатта шегара посты» («Пограничный пост в Алате») // «Еркин Каракалпакстан», 14.01.2013; «Орденнен бас тартты» («Отказался от ордена») // «Еркин Каракалпакстан», 10.07.1999; «Хорезмликердин испаниша усылы» («Испанский метод хорезмцев») // «Еркин Каракалпакстан», 7.04.2000; «Исеним жарлықларын тапсырыў» («Вручение верительных грамот») // «Еркин Каракалпакстан», 11.06.2005. и др.

2. Использование синонимов или применение плеоназмов. Например, «Мажилисте усы корсетилген кате-кемшиликлерди сапластырыу бойынша усыныслар берилди» («На совещании предложены рекомендации по устранению недостатков») // «Еркин Каракалпакстан», 11.06.2005; «Илимпазлардын тастыйыклауынша

бундай балалардын акылы хам сана-сезими рауажланбай калады» («По утверждению ученых, ум и сознание таких детей не получают развития») // «Каракалпакстан жаслары», 02.04.1998; «Бул бизлердин баримиздин азаматлык ар-намысымыз, перзентлик миннетимизге айланыуы тийис» («Это должно стать гражданской совестью, сыновьим долгом всех нас») // «Еркин Каракалпакстан», 12.05.1991. и др.

3. Использование вопросительных предложений для привлекательности темы или рубрики. Например, «Китап дуканы жетерлиме?» («Достаточно ли книжных магазинов?») // «Устаз жолы», 5.12.2015; «Ўақтыңызды үнемлеп билесиз бе?» («Умеете ли вы экономить время?») // «Устаз жолы», 8.08.2015; «Күшли жигирмалықта ким бар?» («Кто в лучшей двадцатке?») // «Устаз жолы», 1.08.2015; «Инглис тилинде сөйлесесиз бе?» («Говорите на английском?») // «Устаз жолы», 21.02.2015.

4. Использование пословиц-поговорок, афоризмов и фразеологизмов. Например, «Не эксен, соны орасан» («Что посеешь, то и пожнешь») // «Устаз жолы», 12.12.2015; «Кала дарауазасы эмес» («Город не без хозяина») // «Устаз жолы», 28.02.2015; «Акылы камил, илими зор, билимми ел болмайды хор» («У страны с образованным населением – светлое будущее») // «Еркин Каракалпакстан», 7.01. 2017. и др.

В общем, новость относится к жанрам, в которых мало используются лексические единицы, обеспечивающие эмоциональность и экспрессивность. Поэтому изложение новости интересным и привлекательным языком потребует от журналиста большого мастерства и опыта.

Список литературы

1. Ковальчук Н.С. Синтаксическая структура предложения в информационных текстах (на материале украинских газет, радио и телевидения). Автореф. дисс. ... канд.филол.наук. – Днепропетровск, 1980.
2. Пельт В. Информационные жанры журналистики. – М., 1983.
3. Солганик Г.Я. Стилистика газетных жанров. – М., 1978.
4. Курбанов Т. И. Публицистический стиль современного узбекского литературного языка. Автореф. дисс. ... канд.филол.наук. – Самарканд, 1987.
5. Мухамедов С.А., Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов. – Ташкент: Фан, 1986.

6. Тогаев О. Публицистика жанрлари. – Тошкент: Укитувчи, 1976.
7. Кожыкбаева З.А. Қарақалпақ әдебиятында очерк жанры. Автореф. дисс. ... канд.филол.наук.. – Нукус, 1998.
8. Палуанов Б.Н. Қарақалпақ әдебиятында эссе жанры. Автореф. дисс. ... канд.филол.наук. – Нукус, 2007.
9. Колосов Г.В. Журналистиканинг ижтимоий мохияти // «Мухбир». -1972. - №1. – Б.27.

References

1. Kovalchuk N.S. Sintaksicheskaja struktura predlozhenija v informacionnyh tekstah (na materiale ukrainских gazet, radio i televidenija) [Syntactic structure of a sentence in informational texts (based on the material of Ukrainian newspapers, radio and television)]. Autoref. dis. ... Candidate of Philology. sciences (Dnepropetrovsk, 1980).
2. Pelt V. Informacionnye zhanry zhurnalistiki [Information genres of journalism] (Moscow, 1983).
3. Solganik G.Ya. Stilistika gazetnyh zhanrov [Stylistics of newspaper genres] (Moscow, 1978).
4. Kurbanov T. I. Publicisticheskij stil' sovremennogo uzbekskogo literaturnogo jazyka [Journalistic style of the modern Uzbek literary language]. Autoref. dis. Candidate of Philology. sciences (Samarkand, 1987).
5. Mukhamedov S.A., Piotrovsky R.G. Inzhenernaja lingvistika i opyt sistemno-statisticheskogo issledovanija uzbekskih tekstov [Engineering linguistics and experience of system-statistical research of Uzbek texts] (Fan, Tashkent, 1986).
6. Toгаев О. Publicistika zhanrlari [Genres of journalism] (Ukituvchi, Tashkent, 1976).
7. Kozhykbaeva Z.A. Karakalpak adebijatynda ocherk zhanry [The genre of the essay in Karakalpak literature]. Autoref. dis. ....Candidate of Philology. sciences (Nukus, 1998).
8. Paluanov B.N. Karakalpak adebijatynda jesse zhanry [The genre of essays in Karakalpak literature]. Autoref. dis. ....Candidate of Philology. sciences (Nukus, 2007).
9. Kolosov G.V. Zhurnalistikaning izhtimoij mohijati «Muhbir» [The social nature of journalism], 1, 27 (1972).

З.К. Оразымбетова

Қарақалпақ мемлекеттік университеті, Нукус, Өзбекстан

Газеттегі ақпарат: жанрлық және тілдік ерекшеліктері

Аңдатпа. Ақпараттық жанрдағы материалдар бұқаралық ақпарат құралдарында, әсіресе газеттерде ақпараттың негізгі көзі болып табылады. Бұл жанрдың жанрлық талаптары, тілі мен стилі әрқашан лингвистердің назарында болды. Ақпараттық жанрдың лексикалық және стилистикалық ерекшеліктерін зерттеу әсіресе тіл білімі мен журналистика үшін өте маңызды. Ақпараттық жанр дәлдікпен, нақтылықпен, Қысқалықпен және жылдамдықпен сипатталады. Бұл критерийлер Журналистика үшін, әсіресе жаһандану дәуірінде қажет деп саналатынын атап өтейік. Бұл мақалада Қарақалпақ баспасөзінің материалдарындағы ақпараттық жанрдың лексикалық және стилистикалық ерекшеліктері талданады.

Түйін сөздер: публицистика, стиль, тіл, мәтін түрі, жанр, сөздер, ақпарат, жаңалықтар, газет.

Z.K. Orazymbetova

Karakalpak State University, Nukus, Uzbekistan

Genre and language features of information in newspaper

Abstract. The materials of the information genre are the main source of information in the mass media, especially in newspapers. Linguists have always been focused on genre requirements, language and style of this. The study of lexical and stylistic features of the information genre is especially important for linguistics and

journalism. The information genre is characterized by accuracy, facticity, brevity and speed. We emphasize that these criteria are considered necessary for journalism, especially in the era of globalization. The article analyzes the lexical and stylistic features of the information genre based on the materials of the Karakalpak press.

Keywords: journalism, style, language, text type, genre, words, information, news, newspaper.

Сведения об авторе:

Оразымбетова З.К. – доктор филологических наук (DSc), профессор кафедры журналистики, Каракалпакский государственный университет, Нукус Узбекистан.

Orazymbetova Z.K. – Doctor of Philology, Professor of Journalism Department, Karakalpak State University, Nukus, Uzbekistan.

Бас редактор: Қ.Ө. Сақ

Компьютерде беттеген: Д.А. Елешева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ. Журналистика сериясы.

- 2022. - 3 (140). - Астана: ЕҰУ. 127 б.

Шартты б.т. - 7,9 Таралымы - 23 дана

Электронды нұсқа: <http://buljourn.enp.kz>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,

Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

баспасында басылды